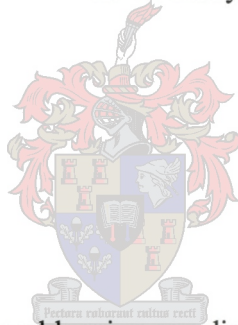


**'N EKONOMIESE PERSPEKTIEF OP BEMAGTIGING –  
'N HERDEFINIëRING VAN WELVAARTSKEPPENDE INSTITUSIES**

Z. W. Kooy



Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes vir die graad van Magister in  
Ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch

Studieleier: Mnr A.S.M. Karaan

Desember 2003

**Verklaring:**

Ek, die ondergetekende, verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my eie oorspronklike werk is en dat ek dit nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige universiteit ter verkryging van 'n graad voorgelê het nie.

Handtekening: ...

Datum:



## OPSOMMING

Ekonomiese groei wat die armoede- of bemagtigingsprobleem in Suid-Afrika daadwerklik kan aanspreek, bly onverwesenlik. 'n Mikroperspektief word op die bemagtigingsprobleem in Suid-Afrika gewerp deur 'n Nuwe Institusionele Ekonomie (NIE)-inslag in die verhandeling te volg. Uit die perspektief blyk dit dat die ontwikkelingsprobleem op mikrovlak in Suid-Afrika ontleen word ook aan die kollektiewe karakter van die omgewing waarin persone wat geteiken word vir bemagtiging hulself dikwels bevind.

Die analise se uitgangspunt is om te begryp wat bemagtiging veronderstel is om te wees, die onderneming as institusie wat produkte en dienste skep en hoe dit met die ekonomie skakel, verstaan moet word. Die begrip word geskep deur die onderneming te plaas teen die agtergrond van die ekonomiese probleem, naamlik mense se oneindige behoeftes te midde van skaarsheid en die potensiaal vir opportunisme wat dit skep. Transaksiekoste word die verklarende veranderlike van die onderneming teen die agtergrond van die ekonomiese probleem, en deur dit van insetkoste te onderskei.

Uit die begrip van die institusies wat die ekonomiese probleem aanspreek, blyk dit dat bemagtiging vereis dat 'n persoon 'n verhandelbare bate besit en die vermoë het om die bate op 'n volhoubare wyse te ruil – transaksiekoste tot mededingende vlakke kan verlaag. Die definisie van bemagtiging maak dit onlosmaaklik van die omgewing omdat die reg van uitsluiting wat 'n verhandelbare bate impliseer, ontleen moet word aan die omgewing. Die institusies wat die ekonomiese probleem aanspreek, word daarom vergelyk met die institusionele omgewing waarin Suid-Afrikaners wat geteiken word vir bemagtiging hul bevind. Op die manier word 'n vollediger beeld van die bemagtigingsprobleem in Suid-Afrika geskep. Vollediger, omdat nie net stramhede in die mark, of diskriminasie onder die vorige bedeling as verklaring van onderontwikkeling voorgehou word nie.

Die insigte uit die analise lei tot 'n evalueringsraamwerk wat bemagtigingsaksies se potensiaal kan peil, 'n uitklaring van deelnemende bestuur se bemagtigingspotensiaal en kritiek op die huidige grondhervormingsprogram. Die verhandeling onderskei tussen bemagtiging en welvaartskeppende bemagtiging met laasgenoemde wat onderlê word deur 'n metafisiese raamwerk wat 'n gemeenskap tot dankbaarheid stem.



## SUMMARY

The economic growth that can have a real impact on poverty or the empowerment problem in South Africa remains unrealised. A microeconomic perspective on the empowerment problem in South Africa is given in the thesis by taking a New Institutional Economic (NIE) stance. The NIE perspective reveals that the development problem at microlevel in South Africa is also derived from the collective character of the environment in which persons targetted for empowerment often find themselves.

The point of departure of the analysis is that in order to understand what empowerment is supposed to entail, the firm as the institution which generates products and services, and how it connects with the rest of the economy needs to be understood. This understanding is formed by setting the firm against the economic problem, namely people's infinite needs in the presence of scarcity and the potential for opportunism that the situation creates. Transaction costs become the explaining variable of the firm against the backdrop of the economic problem and by distinguishing it from input costs.

The understanding of the institutions that addresses the economic problem results in empowerment being defined as gaining a tradable asset and that the person who gains the asset has the ability to trade it in a sustainable manner, i.e. the person has the ability to lower transaction costs to competitive levels. From this it follows that empowerment cannot be separated from the environment, for the right of exclusion implied by a tradable asset needs to be derived from the community. The institutions that address the economic problem are therefore compared with the institutional environment in which South Africans targetted for empowerment find themselves. In this manner a more complete picture of the empowerment problem in South Africa is created. More complete, because not only friction in the market or discrimination under the previous regime is presented as explanation for underdevelopment.

The insights derived from the analysis lead to a framework which can gauge the empowerment potential of a empowerment scheme, a clear picture of worker participation's empowerment potential and critique of the current land reform programme. The thesis distinguishes between empowerment and wealth-generating empowerment, with the last requiring as bottom line a metaphysical framework which leaves a community grateful.

## **DANKBETUIGINGS**

- Onse Vader wat in die hemel is, laat U Naam geheilig word, U koninkryk kom, U wil op aarde geskied, net soos in die hemel. In die naam van Sy Seun Jesus Christus.
- My ouers vir hul ondersteuning in al die vorme denkbaar.
- Janine vir hulp en geduld.
- Agrifutura, die Stellenbosch 2000 Fonds en die Suider-Afrika Instituut vir Bestuurswetenskaplikes vir hul onderskeie finansiële bydraes.
- My studieleier vir sy ondersteuning en die Departement Ekonomie en Departement Landbou-Ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch vir die ruimte wat hul geskep het vir die studie.
- Mev. Tisa Viviers verbonde aan die Departement Afrikaans aan die Randse Afrikaanse Universiteit vir die taalkundige versorging van die teks.

## INHOUDSOPGAWE

		<b>bl</b>
Opsomming .....	i	
Summary .....	ii	
Dankbetuigings .....	iii	
Lys van tabelle .....	xiii	
Lys van diagramme .....	xiv	
<b>1. INLEIDING .....</b>	<b>1</b>	
1.1 Agtergrond .....	1	
1.2 Navorsingsprobleem .....	1	
1.3 Uiteensetting .....	3	
1.4 Onderzoekmetode .....	5	
<b>AFDELING A: TEORIE .....</b>	<b>6</b>	
<b>2. EKONOMIE TE MIDDE VAN KOMPLEKSITEIT .....</b>	<b>6</b>	
2.1 'n Ekonomie as komplekse stelsel .....	6	
2.2 Wetenskaplikheid in ekonomie .....	9	
2.2.1 Inleiding .....	9	
2.2.2 Riglyne vanuit die filosofie .....	10	
2.2.3 'n Kritiese, realistiese sosiale wetenskap .....	11	
2.2.4 Onderskeidingskriteria .....	14	
2.2.5 Gevolgtrekking .....	15	



<b>3.</b>	<b>MIKRO-EKONOMIESE TEORIEë EN KOMPLEKSITEIT</b>	<b>16</b>
3.1	Inleiding .....	16
3.2	Neoklassieke .....	16
3.3	Institusionaliste .....	17
3.4	'Nuwe' institusionaliste .....	19
3.4.1	Transaksiekoste binne NIE .....	22
3.4.2	Oorsprong van die transaksiekostekonsep .....	24
3.4.3	Kritiek op NIE .....	25
3.5	Samevatting .....	27
<b>4.</b>	<b>DIE FUNDAMENTELE EKONOMIESE PROBLEEM .....</b>	<b>28</b>
4.1	Inleiding .....	28
4.2	Die ekonomiese probleem .....	28
4.2.1	Oneindigende behoeftes .....	28
	4.2.1.1 Onderskeid tussen behoeftebevrediging en opportunisme .....	28
4.2.2	Inligtingsgebreke .....	30
4.2.3	Die Fundamentele Ekonomiese Probleem (FEP) .....	31
4.3	Hantering van die FEP .....	33
4.4	Wisselwerking tussen die FEP en die transaksie .....	35
4.5	Gevolgtrekking .....	39
<b>5.</b>	<b>DIE KOSTE VAN RUIL .....</b>	<b>40</b>
5.1	Inleiding .....	40
5.2	Soekkosse .....	40
5.3	Definiëringskosse .....	40

5.4	Strategiese gedragkoste .....	41
5.4.1	Morele gevaar .....	41
5.4.2	Nadelige keuses .....	43
5.4.3	Meelopery .....	43
5.5	Afdwingingskoste .....	44
5.6	Koördinasiekoste .....	44
5.7	Risikokoste .....	45
5.8	Konflikkoste .....	46
5.9	Hulpbron of insetkoste .....	48
5.10	Slotopmerkings .....	48
<b>6.</b>	<b>INSETKOSTE TEENOOR TRANSAKSIEKOSTE .....</b>	<b>49</b>
6.1	Inleiding .....	49
6.2	Insetkoste .....	49
6.3	Transaksiekoste .....	50
6.4	Die transaksie as eenheid van analise .....	52
6.5	Transaksies en konglomerate van transaksie .....	53
6.6	'n Formele voorstelling van die ekonomie en die onderneming .....	55
6.6.1	Implikasie vir die kwantifisering van transaksiekoste .....	57
6.7	Hantering van twee bekende verskynsels binne die raamwerk .....	58
6.7.1	Die entrepreneursproses .....	58
6.7.2	Dalende meeropbrengs .....	59
6.8	Slotopmerking .....	60

<b>7.</b>	<b>NIE AS MEDIUM VIR INTERPRETASIE VAN DIE ONDERNEMING .....</b>	<b>61</b>
7.1	Inleiding .....	61
7.2	Marshall .....	62
7.3	Coase .....	63
7.4	Williamson .....	63
7.5	Simon .....	65
7.6	Schumpeter .....	66
7.7	Penrose .....	68
7.8	Die 'learning firm' .....	70
7.9	Samevatting .....	70

## **AFDELING B: 'N BEMAGTIGINGSEVALUERINGSRAAMWERK 72**

<b>8.</b>	<b>DIE BEMAGTIGINGSKONSEP .....</b>	<b>74</b>
8.1	Inleiding .....	74
8.2	Bemagtiging in ondernemingsbestuurliteratuur .....	74
8.3	Bemagtiging binne die NIE-benadering .....	77
8.4	Verband tussen ekonomiese bemagtiging en 'n institusionele omgewing	80
<b>9.</b>	<b>RASSISME TEENoor INSTITUSIONALISME – 'N OORWEGING VAN KOLLEKTIVISME IN SUID-AFRIKA SE INVLOED OP DIE BEMAGTIGINGSPOTENSIAAL VAN 'N INDIVIDU .....</b>	<b>83</b>
9.1	Inleiding .....	83
9.2	Manifestasies van 'n kollektiewe samelewing .....	86
9.3	Aard van die kollektiewe omgewing .....	88
9.4	Ontstaan van 'n kollektiewe samelewing .....	89



9.4.1	Armoedehipotese .....	89
9.4.2	Meeloperhipotese as kritiek op die armoedehipotese .....	92
9.4.2.1	Meelopery se inhibering van produksie en dienslewering .....	93
9.4.2.2	Kollektiewe institusies as meeloperverskansers .....	95
9.4.3	Tradisionele grondgebruikstelsels as kwalifisering van die meeloperhipotese .....	99
9.5	Kommentaar op alternatiewe interpretasies van die ontwikkelingsprobleem .....	102
9.5.1	Inleiding .....	102
9.5.2	Liniêre fases-van-groei-teorie .....	102
9.5.2.1	Teorieë van strukturele verandering .....	104
9.5.3	Internasionale afhanklikheidsrevolusie .....	106
9.5.4	Neoklassieke teenrevolusie .....	107
9.6	Samevatting .....	108
<b>10.</b>	<b>RIGLYNE VIR 'N PRODUKTIWITEITSINDUSERENDE OMGEWING .....</b>	<b>111</b>
10.1	Inleiding .....	111
10.2	Riglyne vanuit geïndustrialiseerde lande .....	111
10.3	Invloed van metafisiese raamwerk: Inleidende opmerkings .....	115
10.4	Die term 'bemagtig' in herooring .....	118
10.5	Opsommende gevolgtrekkings .....	119
<b>11.</b>	<b>'N EVALUERINGSRAAMWERK VIR BEMAGTIGINGSKEMAS</b>	<b>120</b>
11.1	Inleiding .....	120
11.2	Kriteria vir die evaluering van die bemagtigingsomgewing .....	122



11.2.1	Inleiding .....	122
11.2.2	Sekularisme .....	123
11.2.3	Gelykheid .....	123
11.2.4	Nasiestaat .....	124
11.3	Kriteria vir die evaluasie van 'n bemagtigingskema .....	124
11.3.1	Onderskeid tussen produksie- en ruilbates .....	125
11.3.2	Kriteria vir die evaluering van die bemagtigingskwaliteit van 'n bate .....	126
11.3.2.1	Vraag na bate .....	126
11.3.2.2	Omvang en verskansing van individuele eiendomsreg .....	127
11.3.2.3	Verhandelbaarheid van die bate .....	128
11.3.3	Kriteria vir die evaluasie van die kwaliteit van transaksiekosteverminderversmoë .....	129
11.3.3.1	Opleiding en kwaliteit van opleiding .....	129
11.3.3.2	Ondervinding in ruil van spesifieke bate .....	129
11.3.3.3	Verband tussen opleiding en betrokke ruiltransaksie .....	129
11.3.3.4	Talent .....	129
11.3.4	Hulpverlening .....	130
11.3.4.1	Beskerming teen mededinging .....	130
11.3.4.2	Afhanklikheidspotensiaal van beskerming .....	130
11.3.4.3	Dienslewering .....	131
11.4	Die evalueringsroetes .....	131
11.5	'n Maatstaf vir die interpretering van punte wat toegeken word aan kriteria tydens evaluasies: 'n Oneindige kontantvloei se waarde as ruilbate .....	135

<b>AFDELING C: GEVALLESTUDIES</b>	<b>137</b>
<b>12. EVALUASIE VAN BEMAGTIGINGSPOTENSIAAL VAN DIE WHITEHALL AANDELEDEELSKEMA VIR PLAASWERKERS</b>	<b>138</b>
12.1 Inleiding	138
12.2 Die teikengroep	139
12.3 Bekrywing van die Whitehall Aandeledeelskema	140
12.3.1 Agtergrond	140
12.3.2 Skema se struktuur	141
12.3.3 Implementeringsproses	142
12.4 'n Evaluasie van Whitehall Aandeledeelskema se bemagtigingspotensiaal	143
12.4.1 Evaluasie van die bemagtigingsomgewing	143
12.4.1.1 Sekularisme	143
12.4.1.2 Gelykheid	144
12.4.1.3 Nasiestaat	144
12.4.1.4 Gevolgtekking	144
12.4.2 Bemagtigingspotensiaal as ruilskema	145
12.4.2.1 Waarde van die ruilbate	145
12.4.2.2 Kwaliteit van transaksiekosteminimeringsvermoë	146
12.4.2.3 Hulpverlening	147
12.4.2.4 Opsomming	148
12.4.3 Bemagtigingspotensiaal as produksieskema	149
12.4.3.1 Waarde van produksiebate	149
12.4.3.2 Kwaliteit van transaksiekosteminimeringsvermoë	150
12.4.3.3 Hulpverlening	151
12.4.3.4 Opsomming	152

12.5	Boshoff se Navorsingsresultate .....	153
12.5.1	Finansiële voordeel vir teikengroep .....	153
12.5.2	Lewensomstandighede .....	154
12.5.3	Menslike ontwikkeling en opleiding .....	154
12.5.4	Deelname in besluitneming.....	154
12.5.5	Werkstoestande .....	155
12.6	Gevolgtrekkings .....	156
<b>13.</b>	<b>EVALUASIE VAN BEMAGTIGINGSPOTENSIAAL VAN DIE GOEDEMOED EN LUTOUW PROJEKTE VIR PLAASWERKERS .....</b>	<b>158</b>
13.1	Inleiding .....	158
13.2	Agtergrond .....	158
13.3	Metodologie .....	159
13.4	Evaluasie van die Goedemoed Projek .....	159
13.4.1	Agtergrondskeets .....	159
13.4.2	Evaluasie van die bemagtigingsomgewing .....	160
13.4.3	Opsomming van bemagtigingswaarde van die skema .....	160
13.5	Evaluasie van die Lutouw Projek .....	163
13.5.1	Agtergrond .....	163
13.5.2	Evaluasie van die bemagtigingsomgewing .....	164
13.5.3	Opsomming van bemagtigingswaarde van die skema .....	164



<b>AFDELING D: GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS</b>	<b>.....</b>	<b>167</b>
<b>14. GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS VOORTSPRUITEND UIT EVALUERINGS</b>	<b>.....</b>	<b>168</b>
14.1 Bemagtigingswaarde van die onderskeie skemas	.....	168
14.2 Evalueringsraamwerk se doeltreffendheid	.....	168
14.3 Reikwydte van deelnemende bestuur	.....	169
14.4 Opsomming	.....	169
<b>15. 'N NIE-PERSPEKTIEF OP GRONDHERVORMING IN SUID-AFRIKA</b>	<b>.....</b>	<b>171</b>
15.1 Inleiding	.....	171
15.2 'n Eensydige beskouing van die ontwikkelingsprobleem	.....	171
15.3 Tekortkominge in die huidige beleidsraamwerk	.....	174
15.4 Bemagtigingsopsies in 'n kollektiewe omgewing	.....	178
15.4.1 Patriargale opsie	.....	178
15.4.2 Direkte individualisering	.....	179
15.4.3 Die verstedelikingsproses	.....	179
15.4.4 Lewering van ondersteuningsdienste	.....	179
15.4.5 Gemeenskapsgebaseerde modelle	.....	180
15.4.6 Gevolgtrekking	.....	181
15.5 'n Agenda vir 'n hersiene grondhervormingstrategie	.....	183
15.6 Gevolgtrekking	.....	187
<b>16. GEVOLGTREKKING</b>	<b>.....</b>	<b>188</b>
<b>BRONNELYS</b>	<b>.....</b>	<b>191</b>

## LYS VAN TABELLE

		bl
Tabel 5.1	Nutsmatriks vir prinsipaal en agent .....	42
Tabel 11.1	Bemagtigingswaarde van 'n oneindigende kontantvloei	135
Tabel 12.1	Bemagtigingswaarde van die Whitehall aandeledeskema as ruilskema .....	148
Tabel 12.2	Bemagtigingswaarde van die Whitehall aandeledeskema as produksieskema .....	152
Tabel 12.3	Die mate waartoe die Whitehall skema regeringsdoelstellings bereik het .....	156
Tabel 13.1	Bemagtigingswaarde van die Goedemoed aandeledeskema as ruilskema .....	162
Tabel 13.2	Bemagtigingswaarde van die Lutouw aandeledeskema as ruilskema .....	164

## LYS VAN DIAGRAMME

		<b>bl</b>
Diagram 3.1	Institusionele vlakke in 'n ekonomie .....	21
Diagram 4.1	Die verband tussen die FEP en transaksies .....	37
Diagram 10.1	Potensiële hefboomkrag van metafisiese institusies .....	117
Diagram 11.1	Die evalueringsroetes .....	133
Diagram 12.1	Aandeelhouding in die Whitehallskema .....	142



## **1. INLEIDING**

### **1.1 Agtergrond**

'n Groot deel van die wêreldbevolking verduur 'n lae vlak van behoeftebevrediging, die sogenaamde ontwikkelende wêreld, met terselfdertyd 'n deel van die globale wêreld wat 'n hoë vlak van behoeftebevrediging handhaaf, die ontwikkelde wêreld. Hierdie verskynsel van ons tyd en die skynbare onvermoë van beleidmakers en samelewings om dit aan te spreek, word die 'ontwikkelings- of bemagtigingsprobleem' genoem.

Suid-Afrika se ekonomiese landskap weerspieël die patroon. Die opheffing van arm groepe is ooglopend vir armes belangrik wat verlang na die beter lewe wat sigbaar is, maar buite bereik bly. Vir bevoorregtes, wie se lewenskwaliteit ingeperk word deur die sosiaal ekonomiese probleme waarmee wydverspreide armoede gepaard gaan, sal 'n veilige en stabiele omgewing egter ook 'n verligting wees.

Met die skeiding tussen arm en ryk mense wat dikwels op 'n rasbasis gemaak kan word in Suid-Afrika, soos in die wêreld ekonomie, is oplossings vir die bemagtigingsprobleem dringend maar die analisering daarvan ook moeilik in soverre dit 'n ras-sensitiewe kwessie is. Die gevolg is dat die probleem meer dikwels op die politieke podium as in ekonomiese tesse bespreek word. Die stand van sake is ongelukkig omdat soos uit die tesis sal blyk, welvaart in 'n samelewing nie deur 'n magspel gegenereer word nie en die bemagtigingsprobleem dus nie op die politieke podium opgelos gaan word nie.

Die onpartydige ekonomiese karakter van die tesis word ontleen aan die vertrekpunt dat 'n universele probleem van skaarsheid en oneindige behoeftes met die potensiaal wat dit skep vir oportunisme bestaan. Deur die universele probleem as vertrekpunt te gebruik, word dit moontlik om die institusies (reëls en instellings) wat 'n ekonomie op mikrovlak moet skep en handhaaf ten einde welvaart vir die samelewing te genereer, te onderskei.

### **1.2 Navorsingsprobleem**

Die saad vir die tesis is gesaai gedurende vorige navorsing deur die skrywer met betrekking tot die lewensvatbaarheid van deelnemende bestuur (sien Kooy & De Villiers 2001). Die logika agter 'n fokus op deelnemende bestuur se doeltreffendheid binne die konteks van die ontwikkelingsdebat was soos volg: As geïllustreer kon word dat deelnemende bestuur doeltreffend is, sou dit kon bydra tot bemagtiging, want welvaart word gegenereer in die ondernemings van 'n land. Deur minderbevoorregtes in 'n groter



mate betrokke te maak by bestaande of nuwe ondernemings in die land word hul welvaart verhoog.

Die uitkoms van die navorsing was egter onbevredigend ten opsigte van bemagtiging om twee redes. In die eerste plek, alhoewel aangetoon is dat deelnemende bestuur een element van die onderneming se doeltreffendheid bevorder, naamlik arbeidsproduktiwiteit, is nie verstaan of deelnemende bestuur indruis teen een of ander ander beginsel inherent aan 'n onderneming nie. Daar is nie verstaan of deelnemende bestuur geïmplementeer kan word of in watter mate dit geïmplementeer kan word nie. Ten einde die vrae te beantwoord, is dit nodig om te verstaan wat 'n onderneming is en hoe dit met die res van die ekonomie skakel.

In die tweede plek is deelnemende bestuur gefokus op persone wat 'n werk het en dus reeds in 'n groot mate bemagtig is in soverre hul 'n werk het, dit terwyl die armoedeprobleem juis intens is onder die mense wat nie in diens geneem is nie. Bemagtiging vereis die skep van nuwe ondernemings en/of uitbreiding van bestaande ondernemings. Om te verstaan hoe dit bewerkstellig kan word, word weereens 'n duidelike begrip vereis van wat 'n onderneming is en hoe dit met die res van die ekonomie skakel.

Die vraag wat 'n onderneming is en hoe dit met die res van die ekonomie skakel, verteenwoordig dus om twee verbandhoudende redes die probleem waarmee die analise wegspring. Dit mag dalk vir die leser vreemd voorkom dat 'n student van ekonomie nie weet wat 'n onderneming is nie, maar dit is een van die paradokse van die neoklassieke teorie dat die onderneming net as 'n sogenaamde 'black box' voorgestel word. Maar meer later daaroor.

Die probleem waarmee die tesis wegspring, is dus die vraag wat 'n onderneming is en hoe die onderneming met die res van die ekonomie skakel aangesien kennis ten opsigte van die onderneming sal uitwys hoe deelnemende bestuur daarin kan pas en wat bemagtiging of volhoubare ontwikkeling impliseer.

Die leser sal vind dat die analise wat volg 'n sterker mikrokarakter het as wat tradisioneel met neoklassieke analises geassosieer word juis omdat die mikroverskynsel in die ekonomie wat 'n onderneming genoem word, deeglik onder die knie gekry word. Die begrip van die onderneming laat toe dat verstaan kan word hoe en wanneer individue



betrek kan word by die produksieproses, en wanneer die betrokkenheid by die produksieproses welvaartskeppende bemagtiging vir die individue beteken.

Menige projekte wat 'n groep wil bemagtig, is van stapel gestuur wat dikwels min welvaart opgelewer het vir die mense wat vir die bemagtiging geteiken is. Die strydvraag waarop die tesis uiteindelik afstuur is wanneer 'n skema bemagtiging is en wanneer 'n skema wat onder die titel deurgaan nie welvaart genereer nie. 'n Vraag wat beantwoord word deur 'n denkraamwerk te ontwikkel wat deur beleidmakers gebruik kan word om *ex ante* te bepaal watter alternatief in gegewe omstandighede welvaartskepping vir die teikengroep (groep wat bemagtig wil word) die beste sal kan fasiliteer en watter alternatiewe oëverblindery is.

### 1.3 Uiteensetting

Ten einde die ekonomiese probleem, wat die vertrekpunt van die tesis is, en die institusies wat dit aanspreek te verstaan, word 'n teorie ten opsigte van die mikro-ekonomie in hoofstuk 2 tot 7 met die hulp van die Nuwe Institusionele Ekonomie (NIE) voorgehou. Lesers met 'n belangstelling in die NIE en spesifiek die teorie van die onderneming behoort hierdie teoretiese behandeling insiggewend te vind.

Die teoretiese begrip van die mikro-veranderlikes in 'n ekonomie word geskep deur eerstens in hoofstuk 2 te illustreer dat die ekonomie 'n komplekse stelsel is en as sodanig hanteer en nagevors moet word. In hoofstuk 3 word verskillende teorieë se vermoë om die kompleksiteit van die ekonomie op mikrovlak te hanteer oorweeg wat daarop uitloop dat die NIE, met sy ryk mikro-ekonomiese tradisie en sensitiwiteit vir kompleksiteit voorgehou word as die mees gepaste raamwerk vir die analise.

In hoofstuk 4 tot 7 word verder aan die teoretiese begrip van die mikro-ekonomiese omgewing waarin 'n bematigingspoging gaan afspeel met behulp van NIE geskaaf. Hoofstuk 4 kyk spesifiek na die ekonomiese probleem met ruiltransaksies as die primêre wyse om die ekonomiese probleem aan te pak. In Hoofstuk 5 word die probleme wat tydens ruil ontstaan, as verskillende koste aangebied.

Hoofstuk 6 bied die transaksie as eenheid vir mikro-ekonomiese analise aan deur 'n onderskeid tussen inset- en transaksiekoste te ontwikkel. Die verstaan van die onderneming as afsonderlik van die res van die ekonomie is gesetel in hierdie



onderskeid. 'n Onderskeid met verreikende implikasies vir die kwantifisering van transaksiekoste.

In hoofstuk 7 word ander teorieë vergelyk met die beeld van die onderneming soos dit hier voorgehou word. Die onderneming is die kern van die teoretiese behandeling in afdeling A wat die fondament vir die res van die tesis is.

Die begrip wat in afdeling A ten opsigte van die wese van welvaartgenerering in 'n ekonomie gevorm is, maak dit moontlik om ekonomiese bemagtiging in hoofstuk 8 te definieer. Uit die definisie van bemagtiging blyk dit dat bemagtiging onlosmaaklik is van die omgewing en gemeenskap waarbinne 'n bemagtigingskema van stapel gestuur word.

Die invloed van die omgewing word in hoofstuk 9 geïllustreer deur beskrywings van tradisionele gemeenskappe se institusies vanuit die NIE-perspektief te verklaar. In die proses blyk die definiërende invloed van institusies – hul vermoë om 'n gemeenskap of persoon daarbinne se ekonomiese potensiaal te inhibeer of te ontsluit. 'n Begrip vir die bestaan van alternatiewe institusionele omgewings in Suid-Afrika word ook in die proses ontwikkel. Op die wyse word dit moontlik om die rassistiese kaart, wat dikwels in Suid-Afrika heen en weer gegooi word weens 'n gebrek aan begrip vir die teenwoordigheid van alternatiewe institusionele omgewings en hul invloed op ekonomiese prestasie het, te troef.

In hoofstuk 10 word riglyne vanuit geïndustrialiseerde lande oorweeg vir die skep van 'n produktiwiteitsinduserende omgewing wat aan die institusionele vereistes voldoen soos in afdeling A geïdentifiseer is. Die metafisiese element se rol in die skep al dan nie van 'n welvaartgenererende omgewing, en dat die term bemagtiging onvanpas is wanneer na welvaartgenerering vir 'n teikengroep verwys word, blyk uit die hoofstuk.

'n Bemagtigingsevalueringsraamwerk word in hoofstuk 11 onderskei wat neerkom op 'n opsomming van die institusionele insigte wat uit die verhandeling spruit. Die evalueringsraamwerk word onderskei deur kriteria te identifiseer waaraan die omgewing waarin die teikengroep hulself bevind, en 'n voorgenome bemagtigingskema self, moet voldoen ten einde getrou te bly aan wat die definisie van bemagtiging vereis. Saam vorm die kriteria 'n evalueringsraamwerk wat gebruik kan word om die potensiaal van 'n mikrobemagtigingspoging te peil.

In hoofstuk 12 en 13 word gevallestudies geëvalueer met behulp van die evalueringsraamwerk uit hoofstuk 11. Behalwe gevolgtrekkings ten opsigte van die bemagtigingspotensiaal van die skemas blyk die operasionele doeltreffendheid van die evalueringsraamwerk uit die gevallestudies. Die raamwerk laat toe dat institusies wat doeltreffend is vir die bevordering van ekonomiese welvaart op 'n sistematiese wyse onderskei kan word.

Die gevolgtrekkings wat uit die evaluasies spruit, word in hoofstuk 14 opgesom. Die skrywer is in die hoofstuk ook in 'n posisie om 'n gevolgtrekking te maak ten opsigte van een van die primêre vrae wat aanleiding gegee het tot die verhandeling, naamlik onder watter omstandighede en in welke mate deelnemende bestuur in 'n onderneming geïmplementeer kan word.

Beleidsimplikasies wat die analise vir Suid-Afrikaanse landbou inhou, word in hoofstuk 15 oorweeg met verwysing na Kirsten *et al.* (1998). In hoofstuk 16 word gevolgtrekkings gemaak omtrent die oorhoofse doel van die tesis, naamlik om die vermoë te ontwikkel om interpretasies en aanbevelings te kan doen ten opsigte van welvaartgenererende bemagtiging.

#### **1.4      Ondersoekmetode**

Na begrip vir die aard van 'n komplekse stelsel ontwikkel is in die volgende afdeling, word aandag gegee aan metodologiese vraagstukke in ekonomie in afdeling 2.2. Daaruit sal die ondersoekmetode wat in die tesis gevolg word, blyk.



## AFDELING A: TEORIE

### 2. EKONOMIE TE MIDDE VAN KOMPLEKSITEIT

#### 2.1 'n Ekonomie as komplekse stelsel

Begrip vir die aard van kompleksiteit word hier ontwikkel deur dit van ingewikkeldheid te onderskei. Cilliers (1998: 3) verduidelik dat 'n ingewikkelde stelsel een is wat tot in die fynste besonderheid raak beskryf en uitgelê kan word. Iets soos 'n makrostraler is 'n voorbeeld van 'n ingewikkelde stelsel. Die makrostraler is onder andere opgebou uit 'n groot aantal drade en pype wat kruis en dwars loop. Die kenmerk van die ingewikkelde bedrading is dat dit, soos die res van die vliegtuig se samestelling, tot op die laaste draadje na raak beskryf kan word.

Daarteenoor is taal en 'mayonnaise' voorbeelde van komplekse stelsels. In navolging van Cilliers (1998: 2), word daarvan weerhou om 'n meer spesifieke definisie te gee as die een wat Luhmann (1985: 25, soos verskyn in Cilliers 1998: 2) aanbied, naamlik dat "complexity entails that in a system, there are more possibilities than can be actualised". Daar word volstaan met die stelling, wat skaars kan kwalifiseer as 'n definisie, aangesien dit daaruit blyk dat die wese van kompleksiteit is dat "it remains elusive at both the qualitative and the quantitative levels...complexity cannot be given a simple definition" (Cilliers 1998: 2). Slegs die eienskappe wat komplekse stelsels in gemeen het word gegee. Voorbeelde word telkens gegee van hoe die ekonomie volgens die skrywer aan 'n spesifieke eienskap van kompleksiteit voldoen:

- 'n Komplekse stelsel bestaan uit 'n groot aantal elemente. Ekonomiese agente en die verskeie invloede op hulle is potensieel oneindigend.
- Alhoewel 'n groot aantal elemente 'n noodsaaklike vereiste is vir 'n stelsel om as kompleks geklassifiseer te kan word, is dit nie voldoende nie. Daar moet addisioneel wederkerige beïnvloeding tussen die verskillende elemente wees. Deur middel van byvoorbeeld markte, die prysmeganisme en die politieke bestel is daar wederkerige beïnvloeding tussen ekonomiese agente. Die kenmerke van die wedersydse beïnvloeding in komplekse stelsels word soos volg deur Cilliers (1998: hfst. 1) gelys:



- Dit is nie-lineêr. Byvoorbeeld, 'n prysstyging in petrol ontlok 'n veelvoud van verskillende optredes by verskillende agente in hul pogings om hul lewens in te rig sodat voorsiening gemaak kan word vir die addisionele uitgawe.
  - Dit het 'n kort reikwydte. Byvoorbeeld, al beïnvloed ekonomiese agente mekaar ook oor kontinente heen, bly dit steeds 'n invloed wat van een agent na die volgende oorgedra word. Elke agent beïnvloed die volgende agent, wat dit interpreteer en weer sy onmiddellike agent beïnvloed. Byvoorbeeld, OPUL verhoog die prys van ru-olie wat dit vra vir 'n olieraffinadery. Die raffinadery verhoog in reaksie die prys van petrol wat dit vra vir kleinhandelaars, die kleinhandelaar verhoog op sy beurt die prys van petrol aan die verbruiker, wat minder bestee op klere ten einde steeds die petrol te kan bekostig. Die optrede van een ekonomiese agent, in die geval OPUL, het verreikende gevolge, maar die gevolge word gekommunikeer van die een ekonomiese agent na die volgende.
  - Daar is oneindigende lusse (‘loops’) in die wedersydse beïnvloeding. Dit is uit die vorige voorbeeld duidelik dat dit ook die geval is in die ekonomie. Ekonomie sê dan ook graag dat 'alles in die ekonomie deur alles beïnvloed word en op verskillende maniere'.
- Die stelsels is gewoonlik oop. 'n Ekonomie word wel deur gebeure van buite, soos die weersomstandighede, beïnvloed.
  - 'n Komplekse stelsel funksioneer onder toestande weg van ewewig. Dit is 'n kenmerk van die ekonomie wat ekonomie geredelik erken. Dit word egter meestal nie geïnkorporeer in hul teorie nie, aangesien die teorie dan nooit tot enige gevolgtrekking sal kan kom nie, of so word geargumenteer. In die volgende hoofstuk word gefokus op dié kwessie van ekonomiese teorie en die versoenbaarheid daarvan met komplekse stelsels.
  - 'n Komplekse stelsel het 'n geskiedenis. 'n Ekonomie met 'n goed gevestigde infrastruktuur wat in vorige jare gevestig is, sal beter kan presteer as 'n ekonomie waar die vorige bedeling infrastruktuur verwaarloos het. Geskiedenis het dus 'n invloed op die prestasie van enige ekonomie. Net so het 'n ekonomie 'n 'ontasbare infrastruktuur', soos byvoorbeeld die mate



waartoe eiendomsreg verskans word in die grondwet en die mate waartoe howe by magte is om dit af te dwing. Laasgenoemde 'ontasbare infrastruktuur' het net so 'n belangrike invloed op die prestasie van die ekonomie as die gevestigde infrastruktuur (die invloed van die ontasbare infrastruktuur, of die afwesigheid daarvan, word in hoofstuk 9 geïllustreer). Beide tipes infrastrukture is 'institusies'; infrastruktuur wat interaksie tussen mense fasiliteer en oor tyd tot stand kom (North 1990: hfst. 1). Geskiedenis maak dus saak in enige ekonomie omdat dit 'vasgevang' word in die institusies van die ekonomie.

- Elke element is ongeërg ten opsigte van die gedrag van die geheel. Ekonomiese agente is ongeërg oor waar presies hul in die 'groter prentjie' pas. Hul gedrag is meestal ingestel op dit wat hul sien as van belang vir hul eie saak, of vir die saak van iemand of iets in hul onmiddellike omgewing. Hoogstens poog hulle om 'n onderdeel van die geheel na te vors, waarskynlik omdat die geheel bo begrip is.

Die eienskappe van komplekse stelsels is hierbo gelys. Om as komplekse stelsel te kwalifiseer, moet die stelsel volgens Cilliers (1998: 10-12) verder oor die volgende twee vermoëns beskik:

- Dit moet inligting rakende die omgewing kan stoor vir toekomstige gebruik. In die ekonomie vind dit plaas, soos hierbo verduidelik is, deur middel van institusies.
- Dit moet sy struktuur kan aanpas waar en wanneer dit sou nodig wees. Die aanpassing vind op verskillende vlakke van die ekonomie plaas met verskillende tussenposes. Op mikrovlak vind dit daagliks deurlopend plaas terwyl dit op strukturele vlak langer tydsintervalle neem, soos byvoorbeeld die onlangse oorgang van die voormalige Sowjetunie van bevelekeconomieë na meer markgerigte ekonomieë. Williamson (1999: 11) gee 'n handige indeling van hoe gereeld aanpassing op watter vlakke in die ekonomie plaasvind. Sy indeling word in afdeling 3.4 bespreek.

Gegewe die kompleksiteit van die ekonomie, sal verskillende denkskole in die volgende hoofstuk opgeweeg word om te bepaal watter teorie of kombinasie van teorieë die mees



geskikte vir die beoogde analise sal wees. Eers word in die volgende afdeling stilgestaan by metodologiese oorwegings gegewe die ekonomie se komplekse aard.

## **2.2 Wetenskaplikheid in ekonomie**

### **2.2.1 Inleiding**

Ten einde te verseker dat 'n ekonomiese werkstuk soos hierdie tesis wetenskaplike status geniet, moet die kriteria waaraan 'n wetenskaplike werk in ekonomie moet voldoen geïdentifiseer word, en gesorg word dat die tesis deurgaans daaraan voldoen. 'n Stel algemeen aanvaarde kriteria waaraan werk in ekonomie moet voldoen ontbreek egter in ekonomiese metodologie. Die stand van sake sedert die jare sewentig in ekonomie, het die gevolg dat keuses tussen relevante teorieë dikwels in 'n stryd ontaard. Die stryd word weerspieël in die opbloei in studies in metodologie sedertdien (Backhouse 1998: 1).

Ekonomiese metodologie, of die rasionaal waarvolgens tussen verskillende teorieë gekies word, leen hom nie tot 'n duidelike blootlegging nie en die literatuur is steeds nie veel nader aan die doel wat dit gestel het, naamlik om die keuse tussen verskillende teorieë vir ekonome te vergemaklik nie (Backhouse 1998: 3). Desnieteenstaande bly ekonomiese metodologie 'n belangrike onderwerp aangesien elke kontroverse in ekonomie vrae oor metodologie insluit (Blaug 1980: xiii).

In 'n bespreking van die verskillende voor- en nadele van die verskillende posisies en uitbreidings daartoe is al boekdele gevul en om hier reg te laat geskied aan verskillende standpunte is dit nodig om 'n boek te vul. Die doel hier is egter nie om die metodologiese uitgangspunte weer te gee nie, maar net om die tesis binne die groter metodologiese debat<sup>1</sup> te plaas en die skrywer se interpretasie te gee van hoe ontwikkelingseconomie beoefen behoort te word en hier beoefen gaan word.

In die volgende afdeling word die buitelyne van die metodologiese debat geskets deur die verhandeling te onderskei van die postmoderne en moderne filosofieë. Daarna word gewys hoe die tesis konformeer en verskil van Fay (1975) se idee van 'n 'kritiese sosiale wetenskap' waaruit die breër metodologiese standpunt en metode wat in die verhandeling gevolg word, blyk. Opsommende gevolgtrekkings rakende kriteria vir onderskeiding tussen teorieë word dan gemaak met verwysing na Backhouse (1998).





### 2.2.2 Riglyne vanuit die filosofie

Die uitdaging van metodologie, veral in sosiale wetenskappe, is om die metodes te identifiseer wat die akademiese gemeenskap as 'n professie in staat stel om inligting te genereer wat morele en ideologiese vooroordele oorspan, en dus nie subjektief is nie.

Die metodologiese debat in ekonomie oor spesifiek die afgelope twee dekades is egter ryk aan verskillende standpunte. Die stand van sake is te danke aan wat die postmodernistiese filosofiese denkskool genoem kan word. Die impak van die denkskool word in ekonomiese metodologie sedert die jare sewentig sterk gevoel. Postmodernisme is die denkraamwerk in filosofie wat erken dat dit nie moontlik is om 'n enkele, uitsluitende en volledige 'storie' te vertel of teorie te formuleer oor dinge wat kompleks is nie (Cilliers 1998: viii). Die denkraamwerk kon toegepas word op ekonomie want soos in die vorige afdeling geïllustreer is, is 'n ekonomie 'n komplekse stelsel.

Voorbeelde van skrywers in die postmoderne tradisie wat ortodokse metodologie kritiseer is McCloskey (1983) en Feyerabend (1975 in Blaug 1980: 40-44). Sien byvoorbeeld McCloskey (1983: 484-493) waar hy kritiek uitspreek teen die logies positivistiese metodologieë van neoklassieke ekonome<sup>2</sup>. Volgens die postmoderniste inhibeer die moderniste se metodologieë (onder andere positivisme) kennisverbreding eerder as om dit te fasiliteer. Die probleem met die positivistiese metodologieë, wat mens in die rigting van die waarheid wil lei deur middel van universele kriteria van wetenskaplikheid, is dat hulle in die laaste instansie ook as waarde-oordele beskou kan word.

Caldwell en Coats (1984: 577) se kritiek op postmoderne skrywers soos McCloskey (1983) is egter dat hul nalaat om die kritiese kwessie aan te spreek, naamlik hoe om tussen ware en vals oortuigings te onderskei. Die postmoderne denkers se sentrale betoog word duidelik wanneer hulle by monde van McCloskey (1984) soos volg reageer op die tipe kritiek: "what in heaven's name is *critical* or *profound* about these issues? It is significant that they can be better expressed with portentous capitals. What is Science?

---

<sup>1</sup> In hierdie afdeling word daarvan uitgegaan dat die leser bekend is met basiese kwessies in die debat. Lesers wat nie op hoogte is met die debat nie kan gerus wees dat die res van die verhandeling hom leen tot duidelike begrip onafhanklik van die debat.

<sup>2</sup> Vir 'n opsomming van wat logiese positivisme behels en waarom dit logies onhaalbaar is sien Katouzian (1980: 49 en 83).



What is True? The point is that such questions – the putative subject of Methodology – are a waste of time" (McCloskey 1984: 580).

Die postmoderne denkers se waarde lê daarin dat hul geïllustreer het dat die idees wat ons betreffende die waarheid vorm subjektief is. Postmoderne denkers oorspeel hul hand egter wanneer hul insinueer dat nie net die idees omtrent die waarheid as subjektief beskou moet word nie, maar dat die waarheid of werklikheid self ook as subjektief beskou kan word: "Knowledge is social, not arbitrary or unreasoned – just social" (McCloskey 1984: 580).

Die postmoderniste dra by tot die verruiming van die debat oor die metode waarvolgens kennis gegenereer word deur perke te stel aan moderne metodologieë. Kritiek teen denkers wat die postmoderne skool aanhang, is egter uiteindelik dat hulle nie werkbare alternatiewe voorlê nie. Waarskynlik omdat hul nie perke stel aan subjektiwiteit nie. Blaug (1980) gaan so ver as om te sê dat Feyerabend se idees neerkom op die vervanging van die filosofie van wetenskap met die "philosophy of flower power" (44).

Hier word voorgehou dat alhoewel kompleksiteit nie omvat kan word deur 'n enkele teorie nie, dit tog 'n werklikheid is onafhanklik van ons teorieë en tog vatbaar is vir teoretisering. In die tesis word dus krities omgegaan met die teorieë wat mense oor die realiteit vorm sonder om te ontken dat daar 'n realiteit of waarheid is. Binne die konteks van die tesis beteken dit dat die uitgangspunt is dat daar wel 'n regte en verkeerde manier is om welvaart te skep, alhoewel mense se teorieë daaromtrent verkeerd kan wees.

Dié aanslag tot kompleksiteit word skynbaar in die filosofie as 'kritiese realisme' beskou (López & Potter 2001: 7-10) en as sodanig sou die tesis as 'n krities realistiese studie beskou kan word. Hoe die benadering manifesteer in hierdie tesis word in die volgende afdeling toegelig.

### **2.2.3 'n Kritiese, realistiese sosiale wetenskap**

Die metode van analise wat in die tesis gevolg word, word vervolgens met verwysing na Fay (1975) se model van 'n 'kritiese sosiale wetenskap' toegelig.

'n Kritiese sosiale wetenskap word volgens Fay (1975: 92-95) gekenmerk deur drie hoofeienskappe: Dit aanvaar eerstens die noodsaaklikheid vir en dus teenwoordigheid van 'interpreteerbare kategorieë' in 'n samelewing. Vir 'n volledig beskrywing van wat dit vir Fay beteken sien Fay (1975: 71-79).



Hier word Fay (1975) se siening van interpreteerbare kategorieë soos volg bondig verduidelik. Die kategorieë wat onderskei kan word in 'n samelewing is 'aksies', 'sosiale praktyke' en 'gekonstitueerde betekenisse'. Watter aksies moontlik is in 'n gemeenskap al dan nie word bepaal deur die sosiale praktyke in 'n gemeenskap. Die sosiale praktyke op hul beurt word weer onderlê deur 'gekonstitueerde betekenisse'. Met laasgenoemde word bedoel al die gedeelde aannames, definisies en opvattinge wat die wêreld vir 'n spesifieke gemeenskap struktureer op 'n spesifieke manier en wat die bestaan van 'n sekere logiese sosiale praktyk konstitueer. Sonder die konstituerende betekenisse, kan die sosiale praktyk en dus ook die aksie nie plaasvind nie.

Fay (1975: 75) gebruik die voorbeeld dat die aksie 'om te stop by 'n verkeerslig' net beskryf kan word in 'n gemeenskap met sekere verkeersreëls. Vir 'n interpreterende ekonoom beteken dit dus dat 'n aksie soos winsmaksimering reëls met betrekking tot eiendomsreg impliseer.

'n Interpreterende sosiale wetenskaplike bied *verstehen*-verklarings<sup>3</sup>. Die verklarings bestaan, vir 'n gegewe aksie, uit die demonstrering van die *redes* waarom 'n besondere aksie uitgevoer is, en dat dit behaal word deur die aksie te plaas binne 'n groter konteks wat die doelstellings en kennisies van die agent en die omstandighede waarin hy homself bevind insluit. Daar word nie net gekonsentreer op wat die agent se motiverings is nie, maar die sosiale elemente of die sosiale praktyke word ook oorweeg. Laasgenoemde is vir die interpreterende sosiale wetenskaplike net so of selfs belangriker as die motiverings van 'n agent.

Tweedens erken 'n kritiese sosiale wetenskap dus dat 'n groot hoeveelheid van die aksies wat mense uitvoer veroorsaak word deur sosiale toestande waaroor hulle nie beheer het nie en dat 'n groot deel van wat mense aan mekaar doen, nie die resultaat is van bewustelike kennis en keuse nie. Met ander woorde, 'n kritiese sosiale wetenskap streef om eerstens die stelsels van sosiale verhoudinge te ontbloot wat mense se aksies bepaal. En tweedens streef dit om die ongeantisipeerde, alhoewel nie toevallige gevolge van die aksies, te ontbloot.

Derdens, is die belangrikste karakteristiek volgens Fay (1975: 94) dat 'n kritiese sosiale wetenskap gebou is op die eksplisiete erkenning dat 'n onderlinge skakel bestaan tussen

---

<sup>3</sup> Die Duitse term *verstehen* impliseer begrip van binne deur middel van intuïsie en empatie, eerder as kennis van buite deur middel van observasie en berekening (Blaug 1980: 47).



13  
sosiale teorie en sosiale praktyk. In so 'n mate dat, wat as waarheid geld, deels bepaal word deur die spesifieke wyse waarop wetenskaplike teorie veronderstel is om in verhouding te staan tot aksie in die praktyk, naamlik wetenskap in diens van die gemeenskap. Die leser wat belang stel in presies hoe Fay tot die gevolgtrekking kom, word na sy voorafgaande hoofstukke verwys (Fay 1975: 2.2 en 4.2). Wat dit, eenvoudig gestel, impliseer is dat 'n kritiese sosiale wetenskap sy aansprake op kennis koppel aan die bevrediging van menslike doelstellings en begeertes.

Uit veral die laaste vereiste wat Fay stel aan 'n kritiese sosiale wetenskap, blyk sy postmodernistiese oriëntering met die gepaardgaande beperkinge. Aangesien inligting wat bekom word vanuit die gemeenskap self moet kom, word nuwe en innoverende voorstelle, wat per definisie van buite die gemeenskap moet kom en wat die gemeenskap se posisie kan verbeter, deur Fay se kritiese sosiale wetenskap uitgesluit. Die universele subjektiwiteit van postmodernistiese modelle lê ook Fay se model aan bande.

Hier word voorgehou dat deur 'n realisme op 'n spesifieke manier in die model van Fay in te bring, die sirkelgang waartoe die model lei, vermy kan word sonder om die vereistes wat Fay stel aan 'n kritiese wetenskap prys te gee. Die realisme word in Fay se model ingebring deur as vertrekpunt aan te voer dat die menslike doelstellings en begeertes in wie se diens die kritiese sosiale wetenskap moet staan, uit die oneindige behoeftes van mense bestaan en wat bevredig moet word te midde van skaarsheid en die potensiaal vir opportunisme wat dit skep. In die mate dat die model wat so voorgehou word ten doel het om kennis te skep aangaande hoe mense se behoeftes bevredig moet word, word ook aan die laaste vereiste voldoen wat Fay stel.

Die model wat so ontstaan, word 'n 'kritiese, *realistiese* sosiale wetenskap' genoem omdat dit 'n realiteit van buite die 'interpreteerbare kategorieë' waaraan 'n gemeenskap sy karakter ontleen inkorporeer terwyl dit steeds 'interpreteerbare kategorieë' se invloed analiseer. Dit erken steeds die teenwoordigheid en invloed van 'interpreteerbare kategorieë' en voldoen dus aan die eerste twee vereistes van 'n kritiese sosiale wetenskap, maar hou voor dat die interpreteerbare kategorieë gelees moet word binne die realiteit. Let wel, daar word nie voorgehou dat alle interpreteerbare kategorieë vanuit die realiteit ontstaan nie.

'n Kritiese, realistiese sosiale wetenskap, soos hierdie analise, word 'n ontdekkingsreis waartydens die institusies wat welvaart genereer hulself ontbloot en 'n avontuur wanneer



sosiale praktyke ondersoek word ten einde agter te kom in watter mate hul konvergeer of nie met institusies wat welvaart genereer. Die analise bly krities en sosiaal sonder om in 'n sirkelgang te ontaard omdat dit kennis van 'n realiteit neem.

Die metode van analise wat hier gevolg word, breek met die logies positivistiese strewe na 'n ideale induktiewe posisie (Black 1983: 390). 'Deelnemende observasie' (Black 1983) se doel hier is nie om in die 'ideale passiewe posisie' te kom nie soos Black (1983: 390) voorhou wel die doel daarmee is nie. Blaug (1980: 14-17) word ondersteun wanneer hy argumenteer dat 'gedemonstreerde induksie' nie moontlik is nie. Die 'addaktiewe posisie' (Blaug 1980: 16) wat hier ingeneem word (oneindige behoeftes, skaarsheid en die potensiaal vir oportunisme wat dit skep), maak dit moontlik om 'n beeld te skep van welvaartgenererende institusies. Wanneer deelnemende observasie of interpreterende observasie daarna toegepas word, word dit gedoen in 'n poging om interpreteerbare institusies te verklaar en te vergelyk deur te verwys na die ekonomiese probleem en die institusies wat daaruit afgelei is om dit aan te spreek (hoofstuk 9).

Alhoewel deelnemende observasie nagevolg word, is die doel daarmee nie om in 'n 'ideale passiewe observasie'-posisie te probeer kom nie. Ekonomie is so na daaraan as wat hul kan wees deur te argumenteer vanuit die posisie van skaarsheid en oneindige behoeftes. Die posisie wat eerder ingeneem moet word, is een wat 'n verskil kan maak aan mense se vlak van behoeftebevrediging omdat dit 'n begrip probeer vorm van hoe mense se institusies verskil van wat welvaartgenerering vereis.

#### **2.2.4 Onderskeidingskriteria**

Die benadering wat hierbo voorgehou is, gaan nog steeds vereis dat onderskeid getref word tussen ware en vals stellings – stellings wat konformeer aan of verskil van die realiteit. In die opsig word teruggeval op die tradisionele logies positivistiese gereedskap. Die volgende enkele opmerkings in die verband:

Die moderniste en diegene wat met hul simpatiseer stel basies twee hoofmoontlikhede in die vooruitsig: verifiëring as sentrale kriterium (sien Katouzian 1980: 49 vir 'n opsomming van hierdie logies positivistiese standpunt) of vervalsing (sien Katouzian 1980: 75 vir 'n opsomming van die standpunt wat deur Popper voorgehou is) as sentrale kriterium.



Ten opsigte van die debat tussen hierdie verskillende metodologieë en vertakkings en uitbreidings daartoe, word hier volstaan met 'n verwysing na Backhouse (1998: 7) se gevolgtrekking ten opsigte daarvan. Volgens hom word verskeie temas herhaal: eerstens dat die afstand tussen die voorstanders van die vervalsingsmetodologie en empiriese filosofie van wetenskap veel minder is as wat skrywers in die verskillende skole voorhou. Tweedens blyk die belangrikheid om nie argumente verder te neem as wat geregverdig is nie. Derdens die belangrikheid van die fokus op empiriese ekonomie wat insluit ekonometrie en die versameling en prosessering van data of dit nou statisties, histories of institusioneel is.

Popper (in Katouzian 1980: 74) word ondersteun wanneer hy tot die gevolgtrekking kom dat daar nie een enkele metode van wetenskaplike ontdekking is nie, selfs al moet die algemene benadering tot wetenskaplike ontdekking uniek wees. Die unieke benadering sluit die volgende kenmerke in: dit is rasioneel, dit is teoreties (minstens aanvanklik), dit is realisties met ander woorde gemik op die oplos van werklike probleme en dit skep ruimte en bevorder die ontstaan van oorspronklike en nuwe idees. Opsommend en in aansluiting by Lakatos (in Katouzian 1980: 75) word 'n benadering van 'gesofistikeerde vervalsing' aangehang: dus oopheid, kritiek, realisme en oorspronklikheid word onderskei as die vier sentrale kenmerke van wetenskaplike metodiek.

### **2.2.5 Gevolgtrekking**

Die tesis kan beskryf word as logies positivisties in soverre dit addaktiewe uitgangspunte het omtrent die werklikheid en daarna logiese analise en empiriese observasie as noodsaaklike komponente van 'n metodiek van wetenskaplike ontdekking beskou word.

Die metodiek in die tesis is ook sosiaal krities in soverre dit die invloed van sosiale praktyke deeglik in ag neem. Die addaktiewe posisie word ingeneem ten einde 'n universele institusionele omgewing te ontwikkel wat vergelyk kan word met die interpreteerbare kategorieë kenmerkend aan 'n spesifieke sosiale omgewing.

Die verklarings wat gebied word, neem die *verstehen*-standpunt en die positivistiese standpunt gelyktydig in ag. Die benadering het balans, 'n deug wat dikwels in die ontwikkelingsdebat ontbreek soos in die inleiding geargumenteer is. Die resultate wat uit die benadering spruit, word ontleen aan die balans wat dit handhaaf en, soos uit die verhandeling sal blyk, dat welvaartgenererende 'interpreteerbare kategorieë' (institusies), nie die natuurlike stand van sake is nie.



### **3. MIKRO-EKONOMIESE TEORIEë EN KOMPLEKSITEIT**

#### **3.1 Inleiding**

Die analise wil opinies gee rakende die onderneming en mikro-bemagtigingspogings. Daarvoor is teorie nodig wat op mikrovlak van toepassing gemaak kan word. Uit hoofstuk 2 blyk dat die aard van 'n komplekse stelsel van die aard van 'n ingewikkelde een verskil en is die gevolgtrekking dat die analise van 'n komplekse stelsel van die analise van 'n ingewikkelde stelsel sal verskil.

Die doel in hierdie hoofstuk is in die eerste plek om die vooraanstaande mikro-ekonomiese denkskole onder die loep te neem en die mees gepaste denkraamwerk of raamwerke te identifiseer. Cilliers (1998: 80) kom in sy analise tot die gevolgtrekking dat komplekse stelsels hul betekenis ontleen vanuit hul interaksie met mekaar. As mens dus 'n begrip van die ekonomie as komplekse stelsel wil vorm, moet daar na aanleiding van Cilliers se analise 'n teorie gevorm word van die interaksie of prosesse wat plaasvind. Die plek waar dit in die ekonomie plaasvind is waar ruil plaasvind, of dan tydens die transaksie. Dit is dus die area wat verstaan moet word as 'n begrip van die ekonomie as komplekse stelsels gevorm wil word.

In hoofstuk 7 sal teruggekeer word na die verskillende bydraes en tekortkominge van die verskillende denkskole se teorieë van die onderneming. Hier word net eers gefokus op watter oorhoofse denkraamwerk die mees gepaste sou wees vir 'n begrip van die mikro-ekonomiese omgewing.

#### **3.2 Neoklassieke**

Die neoklassieke voorveronderstelling is een van 'n algemene ewewig. Die voorveronderstelling en al die aannames wat nodig is om dit te realiseer (sien byvoorbeeld Mohr 1996: hfst. 7 vir 'n basiese behandeling van die denkskool se aannames), is 'n ooglopende vereenvoudiging, iets wat neoklassieke ekonome geredelik sal erken. Hul verweer is dat 'n 'vereenvoudiging' die kenmerk is van enige teorie. 'n Teorie funksioneer soos 'n 'padkaart' en solank die belangrike veranderlikes raakgevat word, dien die teorie sy doel.

Die ewewigsaanname is baie handig, dit kan nie ontken word nie. Die vraag is egter of die geleentheidskoste nie te hoog is nie. Die institusionele denkraamwerk reken



byvoorbeeld dat die wese van die ekonomie misgekyk word wanneer die ewewigsaanname gemaak word.

Hier word volstaan met die uiters kriptiese behandeling van wat die neoklassieke voorstel aangesien die ander dimensies van die neoklassieke denkraamwerk in die res van die hoofstuk na vore sal kom, deurdat die ander raamwerke hulself definieer deur hulle te onderskei van wat die neoklassieke raamwerk voorstel.

### 3.3 Institusionaliste

Samuels (1995) verwoord die institusionaliste se sentrale beswaar teen die neoklassieke denkraamwerk soos volg: "The crux of the institutionalist position, its *object of dissent*, is the conception of the market as the guiding mechanism of the economy, or, more broadly, the conception of the economy as organised and guided by the market. It simply is not true that scarce resources are allocated among alternative uses by the market. The real determination of whatever allocation occurs in any society is the organisational structure of that society – in short, its institutions" (571).

Institusionalisme se krag in die ontbloting van komplekse fenomene is volgens Samuels (1995) geleë in die "breath of factors and forces it is willing to consider..." (580). Institusionaliste "have stressed empiricism (rather than both *a priori* propositions and mathematical puzzle-solving), pragmatism, and a willingness, indeed desire, to be multi-disciplinary, that is, to find knowledge, especially but not solely knowledge applicable to policy, wherever it can" (573).

Die rede waarom soveel faktore en kragte deur institusionaliste in ag geneem word, kan toegeskryf word daaraan dat institusionaliste nie 'n natuurlike orde voorstaan nie, of dan nie 'n natuurlike ewewig nie. "The institutionalists reject concepts of the natural order of things in favour of a view of the world as created by human individuals and collective activity and consequently as subject to human control rather than under the sway of automatic mechanisms" (580).

Samuels (1995) bied, in 'n oorsig oor die huidige stand van institusionele ekonomie, die wese van institusionele ekonomie aan in die vorm van agt basiese fasette, wat saam die institusionele ekonomie se kennisveld en die denkskool se benadering tot probleemoplossing vorm. Die agt fasette word hieronder weergegee:



- Institusionaliste beklemtoon sosiale en ekonomiese evolusie en neem dus so 'n eksplisiete aktivistiese posisie in teenoor sosiale institusies.
- Institusionaliste beklemtoon die belangrikheid van sosiale beheer en die beoefening van kollektiewe aksie daarin.
- Institusionaliste beklemtoon tegnologie as 'n belangrike krag in die transformasie van ekonomiese stelsels.
- Institusionaliste dring daarop aan dat die uiteindelijke determinant van die allokasie van hulpbronne nie een of ander abstrakte markmeganisme is nie, maar institusies.
- Die institusionele teorie van waarde is nie begaan oor relatiewe pryse van kommoditeite nie, maar die proses waardeur die waardes – wat verskans is in institusies soos sosiale strukture en gedrag – uitgewerk word.
- Institusionaliste beklemtoon die tweeledige rol van kultuur wat aan die een kant verandering veroorsaak en aan die ander kant self verander word in die proses van verandering.
- Institusionele ekonome versterk nie die 'status quo' nie maar is eerder pluralisties of demokraties in hul oriëntasie.
- Institusionaliste was volgens Samuels (1995) holisties in die verlede.

Die institusionaliste se insluitende benadering behoort reg aan die kompleksiteit van die ekonomie te laat geskied. Die kritiek teen die ou institusionaliste (groep wat rondom en kort na die oorgang na die twintigste eeu prominent was) is egter dat, by 'n gebrek aan 'n saambindende teorie, hul idees en teorieë onsamehangend bly. Coase (1984, soos aangehaal in Rutherford 1994: 9) opper sy sterk geformuleerde beswaar soos volg: "...institutionalists were not theoretical but anti-theoretical...Without a theory they had nothing to pass on except a mass of descriptive material waiting for a theory, or a fire".

Toye (in Harriss *et al.* 1995: 68) verwys weer op sy beurt na Hodgson (1988), as 'n 'simpatieke' kritikus van die ou institusionele ekonomie (OIE) wat 'n opsomming bied van die OIE se tekortkominge: "The error here was largely methodological and epistemological, and committed by many institutionalists with the exception of Veblen himself and few others. It was a crucial mistake simply to clamour for descriptive realism...Contrary to the empiricist view...science cannot progress without a theoretical



framework, and no observation of reality is free of theories of concepts". OIE se gevolgtrekking is dus dat die ekonomie en sy institusies net te kompleks is om in 'n teorie saamgevat te kan word. Die benadering laat mense as slagoffers van kompleksiteit sonder die vermoë om dit te verstaan of te beïnvloed.

Rutherford (1994) is egter van mening dat hierdie siening van die kritici van OIE misleidend is. Wat eerder waar is volgens Rutherford (1994: 9) is dat "old institutionalists reject the more orthodox neoclassical forms of theory and model building as overly formal, abstract, and narrow". Die metodologiese dispuut is volgens hom nie of 'n teoretiese of beskrywende benadering gevolg moet word nie, maar het eerder betrekking op die toepaslike graad van abstrahering wat gebruik moet word in die analise van 'n komplekse stelsel.

'n Balans moet dus gevind word sodat die aspekte van kompleksiteit wat wel met vrug vatbaar is vir teorie, nie braak laat lê word nie. Die 'nuwe' institusionele ekonome hou voor dat hulle besig is met hierdie balanseringstoertjie en wel met behulp van die saambindende teorie wat hul gevind het of besig is om te ontwikkel.

### **3.4 'Nuwe' institusionaliste**

Bates (in Harriss *et al.* 1995:27-28) verduidelik dat nuwe institusionele ekonomie (NIE) sy ontstaan te danke gehad het aan 'n krisis in neoklassieke ekonomie, naamlik dat hul teorie aanneem dat dit individue is wat produkte en dienste vra en aanbied, terwyl die empiriese waarneming is dat dit huisgesinne en ondernemings is wat produkte en dienste vra en aanbied. Versamelings van mense, eerder as hoofsaaklik individue, is dus ekonomies aktief. Om dié rede was die teorieë soos die van Coase (1937) (formuleer 'n teorie van die onderneming) opgeneem in ekonomie.

Die nuwe institusionalisme is volgens Matthews (1986, soos aangehaal in Williamson en Masten 1999: x) deesdae gebaseer op die volgende twee proposisies: "(1) institutions do matter, (2) the determinants of institutions are susceptible to analysis by the tools of economic theory" (x). Institusionaliste van alle soorte en tye is en was volgens Williamson (1999: 9) dit eens dat institusies wel saak maak terwyl die nuwe institusionaliste addisioneel reken dat institusies 'vatbaar' is vir ekonomiese teorie.

Die International Society for New Institutional Economics (ISNIE) stel hulself soos volg voor: Die ISNIE "aims to bring together scholars from all over the world who are unified

by two propositions: institutions matter, and institutions are susceptible to analysis. Both the rules of the game (of formal and informal kinds) and the play of the game (through the institutions of governance – of both private and public kinds) are the object of analysis. This is a combined theoretical, empirical, and public policy undertaking in which political scientists, sociologists, anthropologists, lawyers, and economists are joined" (Coase 1999: 7).

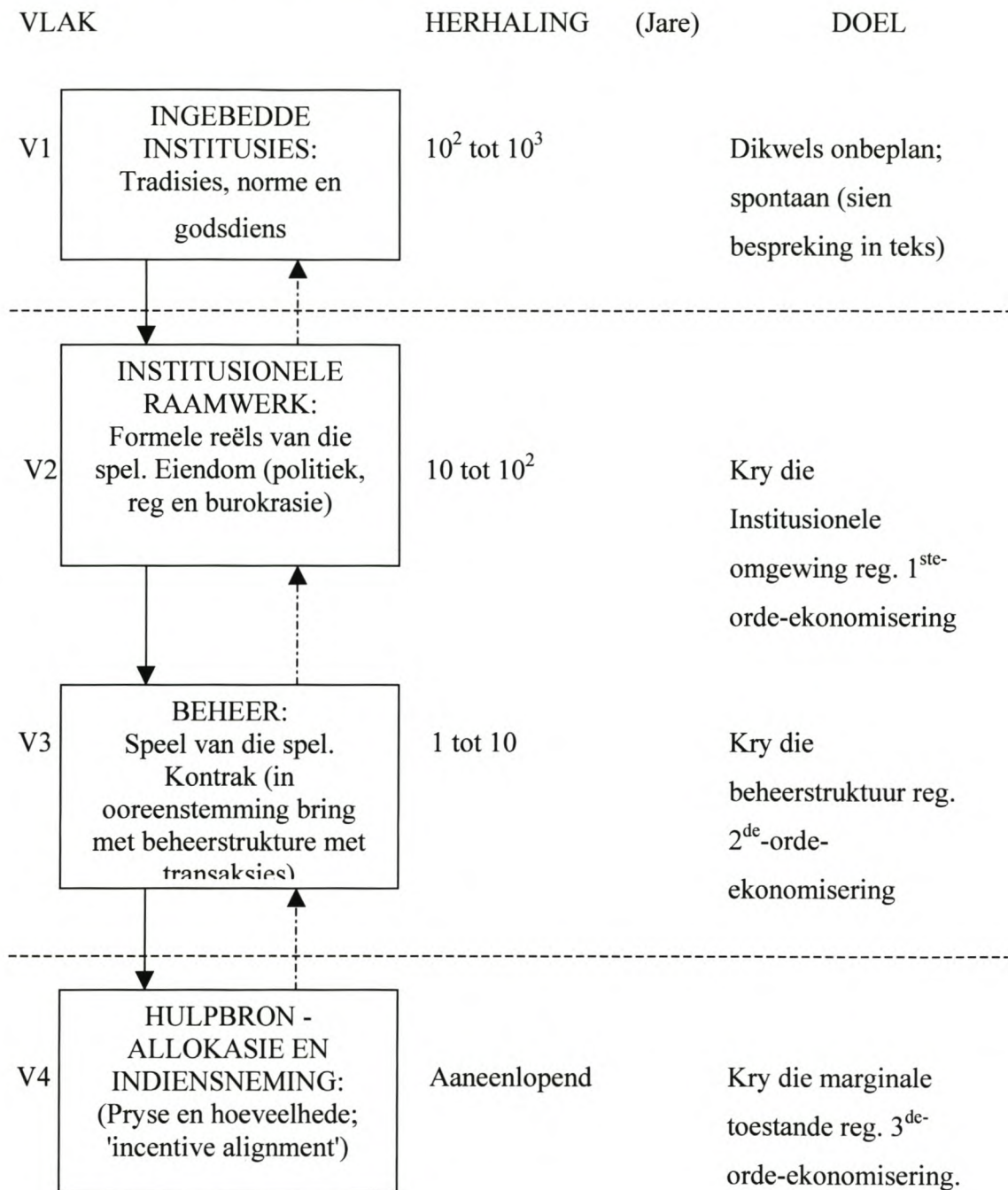
Coase (1999: 3-4) verduidelik die gaping wat NIE vul deur by Adam Smith te begin wat getoon het dat arbeidsverdeling belangrik is. Smith het getoon dat spesialisasie die belangrike veranderlike is en dat dit nie moontlik is sonder ruilhandel nie. Die hoeveelheid ruilhandel wat plaasvind word bepaal deur die koste van die ruil (transaksiekoste), en dit is op hierdie punt dat Smith volgens Coase (1999 3-4) ophou om die pad aan te wys want behalwe vir sy bespreking van waarom die gebruik van geld beter is as ruil, bespreek hy volgens Coase nie die 'koste van ruil'-onderwerp nie.

NIE hanteer die 'koste van ruil'-onderwerp. NIE toon dat: "the costs of exchange depend on the institutions of a country – the legal system (property rights and their enforcement), the political system, the educational system, the culture. These institutions in effect govern the performance of the economic system. This is the basic reason why the New Institutional Economics is so important..." (Coase 1999: 4).

Die vlakke van analise waarop NIE-transaksies analiseer en waarvolgens hulle onderskei kan word van ander teorieë en hul vlak van analise, word soos volg deur Williamson (1999: 11) in 'n diagram uiteengesit:



**Diagram 3.1: Institusionele vlakke in 'n ekonomie**



Vlak 1: SOSIALE TEORIE

Vlak 2: EKONOMIE VAN EIENDOMSREG

Vlak 3: TRANSAKSIEKOSTE-EKONOMIE

Vlak 4: NEOKLASSIEKE EKONOMIE EN AGENTSAPTEORIE

(Bron: Aangepas uit Williamson 1999: 11 )



NIE is hoofsaaklik op vlak 2 en 3 toegespits terwyl die neoklassieke toerie vlak 4 dek. Vlak 2 en 3 is volgens Williamson *ex post* analyses van kontrakte terwyl vlak 4 'ex ante' analyse is. Dit gaan dus meer oor beheer van die kontrak as dit reeds afgeloop het by NIE. Op Vlak 4 daarenteen word gepoog om die kontrak te struktureer sodat so min as moontlik beheer *ex post* toegepas hoef te word. Op alle vlakke kan transaksiekoste potensieel verminder word.

Williamson (1999: 21-22) wys ook op 'n faktor wat die studieveld kompliseer, naamlik dat die *ex ante* en *ex post* koste van kontrakte interafhanklik en moeilik kwantifiseerbaar is. Anders gestel, die koste moet gelyktydig hanteer word eerder as in volgorde. Die probleem word egter in 'n groot mate oorkom deurdat transaksiekoste op 'n 'vergelykende institusionele' wyse bespreek word, waar een tipe kontrak met 'n ander tipe vergelyk word. Dit is die verskil in die koste tussen transaksies eerder as hul absolute grootte wat saak maak, aldus Williamson (1999). Die gevolg is byvoorbeeld dat empiriese navorsing oor transaksiekostekwessies omtrent nooit probeer om koste direk te meet nie. Die vraag word eerder of organisatoriese verhoudinge (kontraksluit-praktyke; beheerstrukture) in ooreenstemming is met die kenmerke van transaksies soos voorspel word deur transaksiekosteredenering of nie (Williamson 1999: 22).

### 3.4.1 Transaksiekoste binne NIE

Williamson (1985: 17) sê dat "the economic institutions of capitalism have the main purpose and effect of economizing on transaction costs". Die transaksiekostekonsep is dus prominent binne die NIE-benadering en word hier behandel.

In sy eenvoudigste vorm berus die konsep op die volgende logika: wanneer daar interaksie tussen ekonomiese agente is, moet hulle die relevante inligting soek, toepas en hulself beskerm teen 'strategiese gedrag' (strategiese gedrag omvat konsepte soos meelopers, 'nadelige keuses' en 'morele gevaar' wat in hoofstuk 5 volledig bespreek word). Al drie die aksies, naamlik soek, toepas en beskerming, gaan met koste gepaard wat 'transaksiekoste' genoem word. Verskillende transaksies het verskillende eienskappe wat bepaal met hoeveel transaksiekoste hulle gepaard gaan en verskillende institusies is aangepas om die verskillende transaksies te kan fasiliteer deur hul transaksiekoste te verminder.

Die gedragsaannames wat die transaksiekoste benadering voorstaan word soos volg deur Williamson (1985: 30), wat waarskynlik die mees uitgesproke ondersteuner van die



transaksiekostebenadering is, verduidelik: "The study of economic organization turns critically on two behavioral assumptions. What cognitive competencies and what self-interest seeking propensities are ascribed to the human agents engaged in exchange? Transaction cost economics assumes that human agents are subject to bounded rationality, whence behavior is "*intendently* rational, but only *limited* so" (Simon, 1961, p. xxiv), and are given to opportunism, which is a condition of self-interest seeking with guile. Transaction cost economics further maintains that the most critical dimension for describing transactions is the condition of asset specificity". Die ander twee dimensies van die transaksie wat Williamson as krities sien is hoe gereeld die transaksie herhaal word en onsekerheid tydens die transaksie (die drie eienskappe van transaksies word in afdeling 4.4 bespreek).

Die transaksiekostebenadering plaas volgens Williamson (1999) die klem op die addisionele koste van die transaksie wat deur hoofstroom neoklassieke ekonome verwaarloos is. Williamson onderskei transaksiekoste wat 'wrywing' is van produksiekoste waarmee die neoklassieke hulle self mee besig hou (18-19). Williamson herinner die leser egter in dieselfde asem daaraan dat gegewe die kompleksiteit van die verskynsels wat ondersoek word, behoort transaksiekoste-ekonomie dikwels gebruik te word ter ondersteuning van ander benaderings eerder as tot die uitsluiting van hulle, maar ook dat hul soms mededingend eerder as ondersteunend van mekaar is (18). Verskillende vooraanstaande teorieë van die onderneming word in hoofstuk 7 met mekaar vergelyk.

Vir NIE is die uitdaging om die verskillende 'oorsake' van institusies te identifiseer. Besparing op transaksiekoste is waarop NIE-ekonome fokus, soos die aanhaling van Williamson waarmee hierdie afdeling ingelei is getuig. Williamson (1985: 17) wys egter daarop dat "main purpose is not, however, to be confused with sole purpose. Complex institutions commonly serve a variety of objectives". In afdeling 4.4 word teruggekeer na die doeltreffendheid teenoor ondoeltreffendheid van institusies.

Presies hoe die transaksiekoste die vorm van die institusie bepaal, gegewe bogenoemde aannames, word soos volg deur Williamson verduidelik: "transaction costs are economized by assigning transactions (which differ in their attributes) to governance structures (the adaptive capacities and associated costs of which differ) in a discriminating way" (Williamson 1985: 18). Mens sou die siening kon kwalifiseer deur



te stel dat alle transaksies institusies is, insluitend die beheerstrukture of die toeken van 'n stel transaksies aan een of ander 'beheerstruktuur'. Die beswaar word in hoofstuk 6 verder toegelig.

Williamson (1985: 31) se diagram wat die transaksiekosteteorie se doeltreffendheid in die verklaring van institusies vergelyk met ander teorieë se vermoë, illustreer dat verskillende teorieë se aannames bepalend is van die tipe institusies wat ruilhandel gaan fasiliteer. Hieruit blyk dat gegewe die teenwoordigheid van begrensde rasionaliteit, opportunisme en batespesifiekheid, 'beheer' die enigste goeie of realistiese manier is om ruil mee te fasiliteer. Aangesien transaksiekosteteorie voorspel dat beheer uitgeoefen gaan word, is die transaksiekosteteorie die mees realistiese teorie om institusies se funksie mee te verklaar. Die volgende illustrasie verteenwoordig die finale argument vir die transaksiekosteteorie, en in Williamson (1985) se eie woorde klink dit soos volg: "Each of the three [alternatives] fails when bounded rationality, opportunism, and asset specificity are joined. Planning is necessarily incomplete (because of bounded rationality), promise...breaks down (because of opportunism), and the pair wise identity of the parties now matters (because of asset specificity). This is the world of governance...The organizational imperative that emerges in such circumstances is this: *Organize transactions so as to economize on bounded rationality while simultaneously safeguarding them against the hazards of opportunism.* Such a statement supports a different and larger conception of the economic problem than does the imperative *maximize profits...*" (32).

### **3.4.2 Oorsprong van die transaksiekostekonsep**

Volledigheidshalwe word 'n alternatiewe siening van die ontstaan van die transaksiekostekonsep hier genoem. Die algemene siening wat voorgehou word, is dat Commons (1934) en Coase (1937) die sleutelbydraes gelewer het en die fokus geplaas het op die invloed wat die 'koste van ruil' het op die keuse van institusies om transaksies mee te fasiliteer (Williamson & Masten (1999: ix)). Na Coase se behandeling van die transaksiekostekonsep het die idee braak gelê tot skrywers soos Oliver E. Williamson, Kenneth J. Arrow, Armen A. Alchian, en Harold Demsetz die transaksiekostebenadering opgeneem en uitgebou het tot 'n analitiese instrument.

Klaes (2000: 192) wys egter daarop dat "a careful reading of Coase (1937) reveals that the notion of transaction costs, as such, is not due to Coase, who applied the term for the



first time comparatively late (Coase 1974: 494)". Volgens Klaes (2000) "the notion of transaction costs did not enter economics from its fringes but from monetary theory and the literature of financial markets. Only at later stages was it taken up and did it prosper in other areas such as the new theory of the firm, the property rights literature, law and economics, and economic history. Moreover, the introduction of transaction costs can be seen as an attempt to rephrase the nineteenth-century notion of friction in terms of the economic concept of cost" (192).

As kwalifisering van Klaes se argument, word die leser daarop gewys dat Klaes slegs die skrywers wat die *term* transaksiekoste eksplisiet in hul teks gebruik, insluit in sy analise (Klaes 2000: 192). Die geskiedenis van die *idee* van transaksiekoste, of 'wrywing' in die ekonomie word nie deur Klaes nagevors nie. Soos hy dit stel: "in place of following the genesis of *ideas*, this approach remains close to the textual level when it comes to choosing the sources to be part of the historical narrative. Leaving it to intellectual historians to write a history of the idea of transaction costs, the corpus of the present study is defined to consist of all sources that employ the term *transaction costs* explicitly in the text" (192). Presies waar die *idee* van transaksiekoste vandaan kom lê buite die bestek van hierdie analise.

Hier word volstaan daarmee dat die transaksiekostebenadering ondersoek instel na institusies se dispuutbeslegtingsvermoëns. Williamson (1985: 29) beweer dat: "to ownership and incentive alignment, therefore, transaction cost economics adds the proposition that the *ex post* support *institutions* of contract *matter*".

### 3.4.3 Kritiek op NIE

Kritiek op NIE soos dit in die literatuur verskyn, word hier weergegee. Uit hoofstuk 6 waar die transaksie self oordink word en uit hoofstuk 7 waar die teorieë met betrekking tot die onderneming deeglik behandel word, sal die standpunt van die analise duidelik blyk. Hier word die beperkinge van NIE uitgewys en voorlopige kommentaar gelewer.

Granovetter (1985: 489) gebruik die voorbeeld van 'n persoon wat 'n footjie laat by 'n restaurant ver van die huis om te illustreer dat Williamson se raamwerk soos dit hierbo voorgehou word nie universeel is nie. Die fooi wat gelaat word ver van enige bekendes druis teen rasionaliteit in soos NIE dit voorstel, aangesien die persoon wat die footjie laat geen baat daarby gaan vind nie omdat die individue vroeër onbekend was aan mekaar, dit onwaarskynlik is dat hulle weer gaan kontrakteer en laastens aangesien dit



onwaarskynlik is dat informasie aangaande die aktiwiteite van enige van die twee partye ander gaan bereik met wie hulle gaan kontrakteer. In die situasie kan, volgens Granovetter, slegs moraliteit verklaar waarom die persoon 'n footjie laat. Williamson sou in verweer waarskynlik daarop kon wys dat NIE voorsiening maak vir ingebedde gedrag, die vlak 1 institusionele raamwerk in diagram 1. Die gedrag wat Granovetter verwag, kan ook as die 'mag van die gewoonte' beskou word.

Granovetter reken verder dat die hiërargie van Williamson (1975) nie noodwendig nodig is om morele gevaar in plek te hou nie, "long-term relations of contractors and subcontractors, as well as the embeddedness of those relations in a community of construction personnel, generate standards of expected behavior that not only obviate the need for but are superior to pure authority relations in discouraging malfeasance" (498).

Terwyl die skrywer met Granovetter moet saam stem, sou mens kon argumenteer dat die rigiede institusies van Williamson (1975) immorele gedrag minder winsgewend maak en dus as afskrikmiddel vir immorele optrede dien. Die gevolg is dat 'n waarnemer van buite tot die gevolgtrekking kan kom dat dit nie die rigiede institusies is nie, maar die interpersoonlike verhoudinge is wat die interaksie fasiliteer. Beide die verhoudinge en institusies speel dus 'n rol en kan nie onafhanklik van mekaar beskou word nie en is 'n voorbeeld van 'n komplekse sisteem met partye wat mekaar wedersyds beïnvloed. Hoe dit ook al sy, die omsigtige aanname om te maak is dat die tipe morele gedrag waarna Granovetter verwys nie gaan voorkom nie, sodat strukture wat die immorele gedrag kan hanteer gevestig sal word.

Granovetter (1985) beskuldig NIE ook daarvan dat dit opgebou is uit "the same mixture of under- and oversocialized assumptions found in the *Leviathan*. The efficacy of hierarchial power within the firm is overplayed, as with Hobbes's oversocialized sovereign state"(494-495). In hoofstuk 7 word kritiek op die teorie van die onderneming soos dit deur NIE voorgelê word deeglik bespreek. Granovetter (1985) argumenteer aan die ander kant ook dat "anonymous market of neoclassical models is virtually nonexistent in economic life and that transactions of all kinds are rife with the social connections described" (495). Die markposisie wat hier gehandhaaf word, sal in hoofstuk 6 gekwalifiseer word. Granovetter (1985) reken dat NIE te sterk na albei kante neig en stel sosiale verhoudinge as verklaring vir gedrag as middeweg voor. In die vorige paragraaf is daarop gewys dat NIE 'n ingebedde omgewing erken wat 'n invloed het op



die intensiteit van transaksiekoste, die sogenaamde vlak een institusionele raamwerk in diagram 1 hierbo.

Toye (in Harriss *et al.* 1995) laat hom so uit oor NIE na 'n oorweging van NIE se bydraes op mikro- en makrovlak: "while the NIE appears to have a wide and varied range of application to micro-level or sectoral level development problems, it is much less successful as a grand theory of the development process in its entirety. In this respect, the NIE is simply another example of the unfortunate tendency of some theorists to inflate a useful low-level theory until it becomes an unsuccessful global historical generalisation" (64). Die doel hier is om NIE hoofsaaklik op mikroproblematiek van toepassing te maak alhoewel die skakel met makro-ekonomiese groothede in hoofstuk 6 geïllustreer word.

Die swakste plek in die mondering van NIE is waarskynlik die onvermoë om transaksiekoste te meet (Milgrom & Roberts 1990 in Putterman & Kroszner 1996: 163). Dit laat Toye (in Harriss 1995: 64) tot die gevolgtrekking kom dat NIE nie veel het om te bied anders as dat hulle kritiek lewer op skole wat die rol van institusies ignoreer nie. By gebrek aan empiriese waardes wat aan transaksiekoste gegee word, kan die doeltreffendheid van die mark en owerheid byvoorbeeld nie vergelyk word nie, al is uitgewys dat beide kan faal en 'n funksie het. Op die tekortkoming bou Toye (soos verskyn in Harriss 1995) sy argument dat NIE op mikrovlak gehou moet word. In hoofstuk 6 word voorgestel hoe transaksiekoste gekwantifiseer kan word.

### **3.5 Samevatting**

Voorbeelde van twee hoofstrome in ekonomie is hier met mekaar vergelyk, die streng abstrakte neoklassieke met daarteenoor die beskrywende institusionaliste. Daar is getoon dat beide te kort skiet en dat dit wil voorkom asof NIE die beste van beide wêreldes probeer opneem om so 'n middeweg te vorm. Hierdie analise gaan binne die raamwerk wat die NIE bied, gedoen word. Met ander woorde, die uitgangspunt is dat institusies saak maak en dat hulle vatbaar is vir ekonomiese teorie.

NIE skep ruimte om kompleksiteit te analiseer sonder om terselfdertyd chaos te veroorsaak, aangesien dit die transaksie en sy koste as saambindende eenheid het. Komplekse institusies soos die onderneming, waarby vele teorieë relevant kan wees, kan hanteer word sonder dat die teorieë noodwendig onderling uitsluitend hoef te wees.



## **4. DIE FUNDAMENTELE EKONOMIESE PROBLEEM**

### **4.1 Inleiding**

In hierdie en die hieropvolgende drie hoofstukke word 'n teoretiese begrip geskep van die omgewing waarin 'n bemagtigingspoging gaan opereer. In hierdie hoofstuk word begin by die sentrale vrae in die ekonomie. Daarna word die ekonomiese probleem gestel en bespreek sodat uiteindelik aangetoon kan word waar institusies, soos die mark en die onderneming, in die prentjie pas. In hierdie hoofstuk word die basiese probleme, naamlik inligtingsgebreke in kombinasie met uiteenlopende behoeftes bespreek, asook waarom dit spesialisasie en ruil nodig maak. In die volgende hoofstuk word die verskillende koste-elemente van die transaksie bespreek. Uit hierdie hoofstuk sal dit blyk dat die ekonomiese probleem ruil nodig maak en dat die manifestasies van die ekonomiese probleem tydens ruil, die ekonomiese probleem voortplant.

### **4.2 Die ekonomiese probleem**

Die algemene definisie van die ekonomiese probleem is dat dit die bevrediging van oneindigende behoeftes met beperkte hulpbronne is (Mohr *et al.* 1996: 8). In hierdie afdeling word die probleem se impak en manifestasie ondersoek.

#### **4.2.1 Oneindige behoeftes**

Die oorsprong van behoeftes en waarom hulle oneindig is, ressorteer onder die studieveld van psigologie. Die oneindigheid daarvan word hier as 'n gegewe aanvaar en is die eerste element wat deel vorm van die fundamentele ekonomiese probleem. Die onderskeid tussen behoeftebevrediging en opportunisme word hier deeglik uitgeklaar, aangesien behoeftebevrediging as aanvaarbaar deur die meeste samelewings beskou word terwyl opportunisme meestal as ongeoorloof beoordeel word.

##### **4.2.1.1 Onderskeid tussen behoeftebevrediging en opportunisme**

Die entrepreneur se gedrag is 'n voorbeeld van gedrag wat deur sommige skrywers soos Schumpeter (in Best 1990: 122) as behoeftebevredigend en deur ander, soos Marxistiese skrywers, weer as opportunisties hanteer word. Dit word daarom hier uitgeklaar wanneer behoeftebevrediging in hierdie analise as geoorloof of ongeoorloof beskou word.

Opportunisme word vir die doeleindes van hierdie analise gedefinieer as behoeftebevrediging ten koste van iemand anders. Slawerny en loonarbeid as



alternatiewe maniere om arbeid te bekom, word gebruik om die verskil tussen opportunisme en behoeftebevrediging, soos dit hier verstaan word, te illustreer.

Onder albei stelsels word arbeid gebruik. Die verskil is dat arbeiders vergoed word vir die taak wat hulle verrig in die moderne opset in die vorm van 'n loon (die aanname is dat nut verminder deur werk te doen). Die behoefte van werkgewers wat bevredig word deur arbeid te gebruik, is dus nie opportunistiese behoeftebevrediging nie omdat die persoon wat die diens of taak verrig daarvoor vergoed word. Behoeftbevrediging wat gepaard gaan met 'n vergoeding wat deur die ander party aanvaar word, is geoorloof terwyl behoeftebevrediging sonder vergoeding van die party wat die taak of diens verrig ongeoorloof of dan opportunisties is.

Of een of ander vorm van behoeftebevrediging opportunisties is al dan nie, word bepaal deur die regte wat die samelewing toeken aan die groep wat 'benut' word. Alle mense het deesdae dieselfde regte (al word dit dikwels nie afgedwing nie) terwyl die meeste plante en diere se regte nog nie so ver uitgebrei het nie en dus verbruik kan word. Dolfyne en walvisse in die Weste is dalk die uitsondering van regte wat na diere uitgebrei word.

Die belangrike rol van vergoeding in menslike interaksie plaas die fokus op twee kwessies. Eerstens, word die belangrikheid van die institusie wat vergoeding fasiliteer, naamlik die transaksie, benadruk. Die inhoud of bepalings van 'n transaksie bepaal of uitbuiting plaasvind al dan nie. 'n Begrip van transaksies en hul dinamiek is dus noodsaaklik in ekonomie. Tweedens, word die belangrikheid van die waardemaatstaf wat gebruik word, beklemtoon. Die onderskeid tussen of gedrag behoeftebevredigend of opportunisties gaan wees, word bepaal deur die maatstaf van waarde wat in die samelewing gebruik word. Die waardebepaling van 'n betrokke diens wat 'n persoon lewer, word in die moderne kapitalistiese samelewing grootliks oorgelaat aan die kragte van vraag en aanbod wat die prys (geleentheidskoste) van 'n diens of produk bepaal en so sy 'waarde' weerspieël.

Soos uit afdeling 3.3 blyk, beskou institusionele skrywers die mark as 'n onvolmaakte meganisme van waardebepaling. Die vergoeding wat die mark gee is volgens hulle dikwels die produk van verskillende institusies en ideologieë, en nie van relatiewe skaarste soos neoklassieke denkers dit wil hê nie. Die belang van byvoorbeeld ideologie word geïllustreer deur die voorbeeld dat in 'n sosialistiese bestel die najaag van eiebelang



gedefinieer sal word as opportunisme, terwyl in 'n kapitalistiese bestel dit beskou sal word as behoeftebevrediging.

Hier word volstaan deur te stel dat die onderskeid tussen geoorloofde behoeftebevrediging en ongeoorloofde behoeftebevrediging of opportunisme 'n grys area is, met die mark wat ons op hierdie stadium, by benadering, die beste maatstaf bied omdat dit soveel mense betrek. Wat wel uitgewys word deur die gebrek aan 'n objektiewe aanduiding van waarde, is net hoe verreikend die informasie-onvolmaakhede van ons bestaan is.

#### 4.2.2 Inligtingsgebreke

Die tweede fundamentele probleem in die ekonomie is skaarsheid, wat omskryf kan word as 'n gebrek aan volmaakte inligting, want as inligting volledig beskikbaar was, sou die skaarsheid aan hulpbronne genegeer kon word. Goud sou byvoorbeeld nie meer skaars gewees het nie, want die mens sou die kennis gehad het om dit te skep. Hirshleifer en Riley (1994: 1) verduidelik die inligtingsprobleem soos volg: "All human endeavors are constrained by our limited and uncertain knowledge – about external events past, present, and future; about the laws of Nature, God, and man; about our own productive and exchange opportunities; about how other people and even we ourselves are likely to behave" .

Volgens Friederich Hayek (1945, in Puttermand & Kroszner 1996: 67) manifesteer die skaarsheidsprobleem soos volg in die ekonomie: "The knowledge of the circumstances of which we must make use never exists in concentrated or integrated form but solely as the dispersed bits of incomplete and frequently contradictory knowledge which all the separate individuals possess". Hy gaan so ver as om te sê dat ekonome die kernprobleem misgekyk het: "It seems to me that many of the current disputes with regard to both economic theory and economic policy have their common origin in a misconception about the nature of the economic problem of society" (67).

Die aanvaarde teorieë (hoofsaaklik neoklassieke) oor onsekerheid en inligting word deur Hirshleifer en Riley (1994) aangebied. Hulle tref twee onderskeide wat betref teorieë oor inligtingsgebreke. Die eerste is die onderskeid tussen 'onsekerheidseconomie' en 'inligtingseconomie': "In the economics of uncertainty, each person adapts to his or her given state of limited information by choosing the best *terminal* action available. In the economics of information, in contrast, individuals can attempt to *overcome* their



ignorance by informational actions designed to generate or otherwise acquire new knowledge before a final decision is made" (Hirshleifer & Riley 1994: 2). Die onderskeid impliseer dus dat daar in 'onsekerheidseksonomie' aangeneem word dat die individu optree op grond van *bestaande vaste oortuigings* (bv. jy besluit om 'n sambreel te dra op grond van jou huidige oordeel oor wat die kans is dat dit gaan reën). Daarteenoor poog die persone in 'inligtingseksonomie' om hul oortuiginge te verbeter – byvoorbeeld deur na 'n weerberig te luister of die barometer te raadpleeg.

Die tweede onderskeid wat Hirshleifer en Riley (1994: 2) tref, is die onderskeid tussen 'markonsekerheid' en 'gebeurlikheidsonsekerheid'. Wat eersgenoemde betref, beweer hulle dat as dit net vir markonsekerheid was, sou almal volledig seker gewees het van sy voorkeure, toegifte en geleenthede. 'n Persoon sou net onseker gewees het aangaande die vraag- en aanbodaanbiedinge deur ander ekonomiese agente. Die sentrale onderwerpe onder die hofie van 'markonsekerheid' is op mikrovlak die optimale manier van soek na handelsvennote en op makrovlak is dit 'onewewigsprosesse' en 'prysdinamiek'.

Wat betref 'n wêreld van slegs 'gebeurlikheidsonsekerhede', is alle pryse daarenteen volmaak bekend. Elke individu is net onbewus van eksogene gebeurlikhede soos dit sy persoonlike omstandighede beïnvloed of soos dit die mark as geheel beïnvloed. Hierdie onseker gebeurlikhede beïnvloed byvoorbeeld hulpbrontoegifte (bv. sal die oes groot of klein wees), of produktiwiteitsgeleenthede (bv. sal nog gasreserwes in die afsienbare toekoms ontdek word), of openbare beleid (gaan belastingverligting gegee word).

#### **4.2.3 Die Fundamentele Ekonomiese Probleem (FEP)**

In navolging van Kooy en De Villiers (2001: 5-6) word hier geargumenteer dat dit die *gelyktydige* teenwoordigheid van behoeftes en inligtingsgebreke is wat die FEP verteenwoordig aangesien die weglating van enige een van die twee veranderlikes die ekonomiese probleem laat ophou bestaan. Hulle illustreer die onoorkomlike struikelblokke wat verteenwoordig word deur die gelyktydige teenwoordigheid van die twee elemente terwyl hulle die prinsipaal-agent-scenario bespreek. Dieselfde probleem word hier as voorbeeld gebruik.

Die dilemma vir die prinsipaal (bv. werkgever) word duidelik wanneer die situasie beskou word vanuit die perspektief van die agent (werknemer). As gevolg van asimmetriese inligting, weet die werknemer nie presies wat die behoeftes van die werkgever is nie. Dus, selfs as die werknemer slegs aan die behoeftes van die



werkgewer dink, sal hy steeds nie die werkgewer se nut kan maksimeer in die teenwoordigheid van onsekerhede rakende die werkgewer se voorkeure, behoeftes en die omgewing nie. Die werknemer word gelaat om die enigste ding te doen wat hy kan, naamlik om te poog om sy eie behoeftes te bevredig. Die situasie is ondoeltreffend aangesien die werker se behoeftes en die behoeftes van die werkgewer meestal verskil en dus nie gelyktydig bevredig word nie. Byvoorbeeld, die werknemer mag 'n punt bereik waar langer werksure, wat verkies word deur die werkgewer, nie meer resulteer in die verkryging van hoër nut vir homself nie.

Die werkgewer wat die werknemer huur om 'n taak te verrig, sal dus dwaas wees om die werknemer aan sy eie doen en late oor te laat. Die werknemer wil waarskynlik nie die werkgewer se nut maksimeer nie, en selfs in die onwaarskynlike situasie waar die werknemer werklik die werkgewer se belange op die hart wil dra, kan hy nie, aangesien hy nie weet wat om te doen nie.

Dat die prinispaal-agent-probleem verdwyn as oneindige behoeftes of inligtingsgebreke weggelaat word, word hieronder geïllustreer deur telkens aan te neem dat slegs een van die twee elemente in 'n gegewe situasie teenwoordig is. Hou in gedagte dat dit 'n baie onrealistiese aannames is; dit word slegs gemaak ten einde die punt te illustreer.

#### *Afwesigheid van inligtingsgebreke in kombinasie met uiteenlopende behoeftes*

Aangesien die hoeveelheid inspanning wat die werknemers gee volmaak bekend is, sal die uitkoms doeltreffend wees ten spyte van uiteenlopende motiverings van die werknemer en werkgewer. Dit is die resultaat, want al wil werkers lui wees (hulle motivering verskil van dié van hulle werkgewers), kán hulle nie wees nie, aangesien dit volmaak bekend sal word die oomblik as hulle lui is. Dit word irrasioneel om lui te wees, aangesien die werkers hul inkomste kwyt is die oomblik as hul lyf wegsteek.

#### *Teenwoordigheid van inligtingsgebreke gekombineerd met identiese behoeftes*

Met identiese behoeftes sal die uitkoms doeltreffend wees ten spyte van die inligtingsgebreke wat bestaan. Al kan werkers lyf wegsteek, sal hulle nie, aangesien hulle nut gemaksimeer word deur hard te werk; hulle behoefte is om, om een of ander rede hard te werk, net soos dit die behoefte van hulle werkgewer is dat hulle sal hard werk.



'n Doeltreffende uitkoms is die resultaat wanneer enige van die twee elemente geneutraliseer word. Hieronder sal egter getoon word dat die inligtingsprobleem, as dit hoegenaamd geneutraliseer kan word, net teen 'n hoë koste geneutraliseer kan word. Werkers sal byvoorbeeld altyd maniere vind om lyf weg te steek so lank as wat hulle 'n aansporing het om dit te doen. Net so sal werkgewers altyd 'n manier kan vind om hul werknemers te ondermyn as dit tot hul voordeel is.

#### 4.3 Hantering van die FEP

Die enigste manier om die FEP te neutraliseer, is dus deur behoeftes te laat ophou bestaan en/of deur volmaakte inligting te genereer, wat in werklikheid mekaar impliseer. Verder kan meer realistiese pogings wat die FEP aanspreek met die wete dat dit nie geneutraliseer kan word nie, vele ander vorme aanneem. Kooy en De Villiers (2001: 6-7) identifiseer byvoorbeeld addisioneel tot die generering van inligting en behoeftebevrediging, die skep van vertroue en bestuur van konflik as elemente wat aangespreek moet word ten einde die FEP te verminder of doeltreffendheid te bevorder (die hantering van die FEP en die bevordering van doeltreffendheid, soos Kooy en De Villiers daarna verwys, word hier as sinoniem gebruik).

'n Alternatief is om aan die probleem van oneindigende behoeftes op vlak 1 van Williamson se raamwerk (afdeling 3.4) aandag te gee. Dit word gedoen deur mense op een of ander wyse so ver te kry om iets uit dankbaarheid te doen, want 'n persoon wat so welwillend optree gee sonder om iets terug te vra of te wil hê. 'n Ruiltransaksie is dus oorbodig.

Iemand wat uit welwillendheid optree, se behoefte is om een of ander rede om die behoeftes van ander te bevredig. Al het die persoon se eie behoeftes nie opgehou om te bestaan nie, is die *effek*, wat betref die spesifieke behoefte waaraan aandag gegee word, dat dit kosteloos ophou bestaan vir iemand anders. Die FEP vir 'n spesifieke persoon en wat betref die spesifieke behoefte waaraan die ander welwillende persoon aandag gee, het dus opgehou om te bestaan. Vir die res van die samelewing bestaan dit nog steeds soos te vore.

Hier word voorgehou dat welwillendheid nie die FEP vir 'n gemeenskap volhoubaar kan oplos nie. Die rede is dat dit hoogs onwaarskynlik is dat almal so gaan optree, en verder, selfs al sou almal so wou optree, hulle steeds nie die inligting het om die behoeftes van die res van die gemeenskap te bevredig nie. Individue moet eet en drink en verskeie



ander behoeftes bevredig om te oorleef en sal dus in die aanwesigheid van inligtingsgebreke, wat voorkom dat ander weldoeners al hul behoeftes kan aanspreek, nie uitsluitlik welwillend kan optree en terselfdertyd oorleef nie. Op 'n stadium gaan mense 'na hulself moet kyk', iets eet, drink, slaap of selfs bietjie liefde wil ontvang. Op die gegewe oomblik word hulle dus weer deel van die FEP.

Bye byvoorbeeld, wat 'n paar weke leef en hulself vir hul nes doodwerk, bedryf hul 'nes' op die manier. Min mense was al bereid en sal bereid wees om in diens van hul medemens te sterf. Mens sou kon argumenteer dat bye 'n behoefte bevredig wat deur instink geskep is en hul bevredig dus hul 'instink'-behoefte met die gevolg dat dit verkeerd is om te veronderstel dat hul behoeftes opgehou het om te bestaan. Die *effek* is egter steeds dat hul ophou om 'n las vir die res van die byenes te wees. Op soortgelyke wyse, is die *effek* dat die individu die las van die samelewing verlig in soverre hy 'n behoefte van iemand anders bevredig sonder om iets terug te verwag.

Om saam te vat, as welwillende persoon sou dit nie vir 'n mens nodig gewees het om vir jou medemens te sterf as daar 'n ander welwillende persoon was wat, die oomblik as jy self behoeftig raak, jou behoeftes bevredig sonder om iets terug te verwag nie. Dat almal se behoeftes voortdurend op die manier bevredig gaan word, is hoogs onwaarskynlik om die volgende redes:

- Daar is te min mense wat voortdurend welwillend optree, daar sal altyd 'meelopers' (die konsep word in hoofstuk 5 toegelig) wees.
- Selfs al was daar genoeg welwillende mense, moet hulle behoeftebevrediging steeds gekoördineer word. Daar bestaan dus 'n inligtingsgebrek.

Dit wil nie sê dat welwillende dade oorbodig is nie. Mense het byvoorbeeld die behoefte aan erkenning wat deur welwillende dade bevredig word. Al wat hier gesê word, is dat die moderne lewenspeil addisionele institusies nodig het om gehandhaaf te word. Om byvoorbeeld behoeftes soos 'n blink motor en groot huis te kan bekostig, moet die samelewing spesialiseer, waarvoor ruil moet plaasvind (Adam Smith 1776). Om die lewenspeil te handhaaf in die afwesigheid van volmaakte inligting en die afwesigheid van welwillende persone, het ons koördinerende en regulerende institusies soos banke en ondernemings nodig wat ruil fasiliteer. In die res van die analise word voorgehou dat al hierdie pogings tot behoeftebevrediging binne die konteks van een of ander ruiltransaksie plaasvind.



Dit was die sentrale argument van Adam Smith (1776) dat ruil en die spesialisasie wat dit moontlik maak, die wyse is waarop behoeftes te midde van inligtingsgebreke en die afwesigheid van welwillendheid bevredig word. Dit is die posisie wat ekonome sedertdien verdedig; een van die min gemeenskaplike standpunte wat deur ekonome gehandhaaf word. In dieselfde asem "sou dit verkeerd wees om te sê dat Adam Smith die vader van laissez faire kapitalisme was...Adam Smith was bevrees dat...ongetemde selfsug die goeie orde en ewewig van die gemeenskap kan ondermyn. Hy wou graag sien dat daar op sosiale gebied ook spontane wigte en teenwigte sal wees soos die swaartekragwette van die sterrestelsel. Hierdie wigte en teenwigte vind hy in die goeie morele gewoontes van 'n georganiseerde samelewing...Hy beweer dat as alle individue goeie morele gewoontes kan aanleer, hulle hul eiebelang met omsigtigheid sal nastreef..." (Terreblanche 1994: 132).

Veral die relevansie daarvan dat eiebelang met omsigtigheid nagestreef moet word, sal met die transaksiekostebenadering geïllustreer word. Verder sal in hoofstuk 9 geïllustreer word dat die 'goeie morele gewoontes' waarna Smith verwys van iewers moet kom, van een of ander verstaan van die mens teenoor natuur, wêreld, medemens en God. Een of ander metafisiese beeld moet aangehang word.

#### **4.4 Wisselwerking tussen die FEP en die transaksie**

Alhoewel ruil die FEP aanspreek, los dit nie die FEP op nie. Wanneer 'n transaksie een of ander behoefte hanteer, skep dit in die proses weer asimmetriese inligting en behoeftes. Ruil word dus voorgedou as die primêre manier om die FEP baas te raak en ook die primêre manier waarmee dit voortgeplant word. Die manifestasie van die FEP tydens ruil self en dat dit nie geneutraliseer word nie, maak ander transaksies en 'regulerende' institusies nodig. Hierdie institusies is waarop die NIE-denkraamwerk volgens Williamson (1999) fokus.

Die mate waarin manifestasies van die FEP in ruiltransaksies voorkom, word bepaal deur die eienskappe van die ruil (Williamson 1985) en dus ook watter institusie of kombinasie van institusies die transaksie die doeltreffendste gaan fasiliteer. Williamson (1985: 52-61) identifiseer die kritiese eienskappe van 'n transaksie as die mate waarin in transaksie spesifieke bates belê word, hoe gereeld die transaksie herhaal word en die mate van onsekerheid waarmee die transaksie gepaard gaan.



'n Bate is transaksie-spesifiek wanneer die waarde van die bate veel hoër is in sy huidige gebruik as in die beste alternatiewe gebruik (Williamson 1985: 243). Williamson beskou batespesifiekheid as die belangrikste onderskeidende kenmerk van 'n transaksie, aangesien dit aansporing gee tot opportunistiese gedrag. Die probleem is dat "the value of the specialized asset over and above its value in the next best alternative use, can be *appropriated* by post-contractual opportunistic behavior [sic]" (243). Die gevolgtrekking is dat gespesialiseerde institusies nodig is om hierdie tipe transaksies te reguleer.

Onsekerheid beïnvloed die kontrak deurdat "governance structures differ in their capacities to respond effectively to disturbances. To be sure, those issues would vanish were it not for bounded rationality, since then it would be feasible to develop a detailed strategy for crossing all possible bridges in advance" (Williamson 1985: 57). Williamson wys gedragsonsekerheid uit as veral van belang vir die verstaan van transaksiekostekwessies (die koste word in hoofstuk 5 behandel).

Wat betref die frekwensie van transaksies, is die basiese proposisie dat gespesialiseerde beheerstrukture nodig is vir transaksies wat nie dikwels herhaal word nie en dat hierdie gespesialiseerde beheerstrukture meer kos as gestandaardiseerde strukture (Williamson 1985: 60). Williamson verduidelik dat die voordele van gespesialiseerde strukture die grootste sal wees vir transaksies met groot investering in transaksie-spesifieke bates. Of die koste van die gespesialiseerde beheerstruktuur verhaal sal word, gaan afhang van die grootte van die transaksie, en nodeloos om te sê, hoe dikwels dit herhaal word.

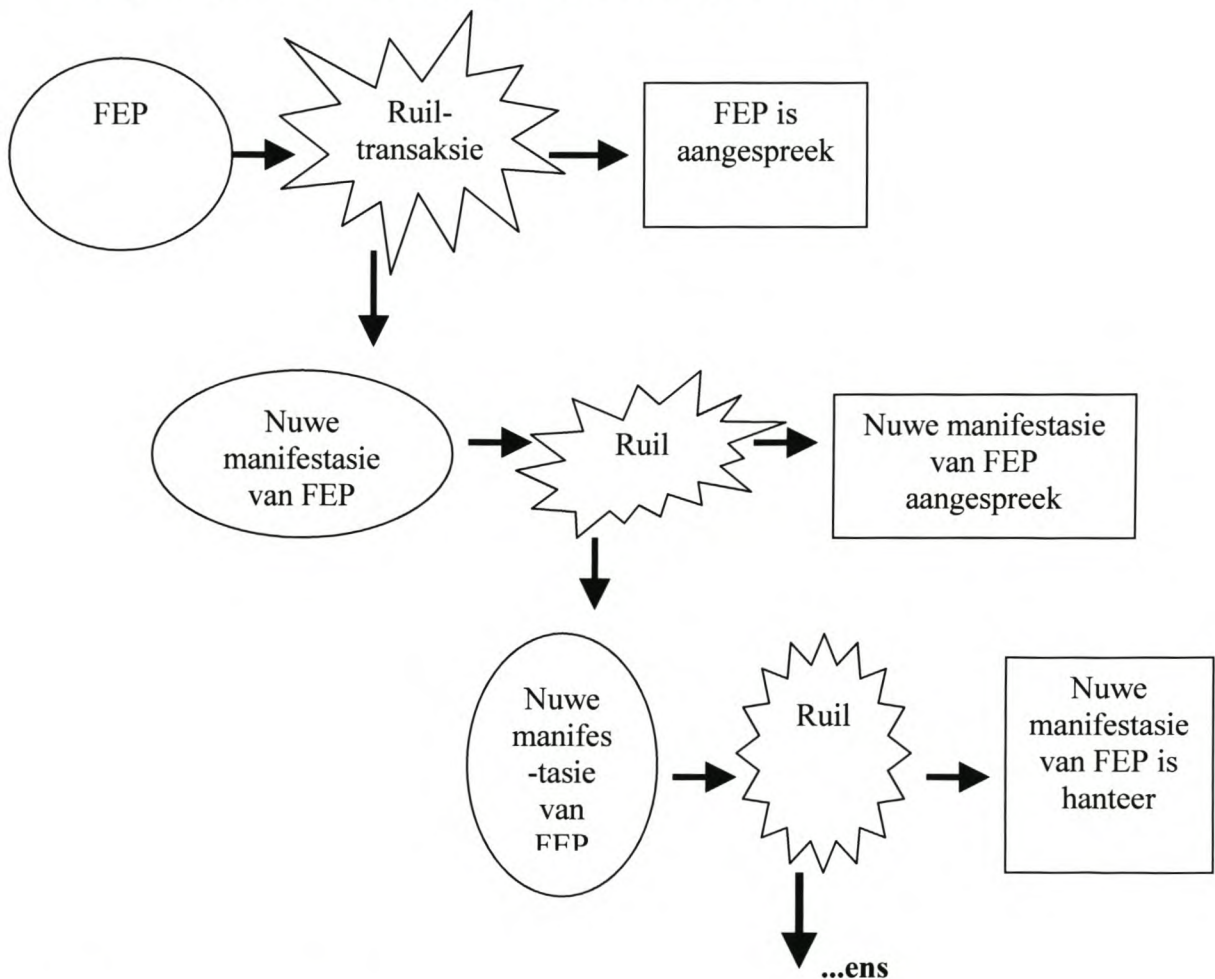
Williamson (1999: 14) gee 'n diagram van hoe hy die verskillende institusies sien. Elke institusie het 'n rol en 'n spesifieke voorkoms en karakter sodat dit die spesifieke soort transaksie kan fasiliteer. "Because each generic mode of governance possesses distinctive strengths and weaknesses, there is a place for each yet each needs to be kept in its place" (14). Die negatiewe houding wat ekonome inneem teen institusies soos openbare burokrasieë met hul laer aansporingsmaatreëls, meer reëls en regulasies, en wat groter werksekuriteit bied as die kapitalistiese firma, is volgens Williamson misplaas: "These features have been deliberately crafted into the public bureau, thereby to make it better suited to govern some (especially difficult) transactions. Vigilance is nonetheless needed – lest the public bureau be *overused*" (14).

Daar word volgens Williamson al ontdekkende beweeg van eenvoudige beheerstrukture soos die mark, na meer ingewikkelde strukture soos die openbare buro. Die beweging

vind net plaas as die eenvoudiger opsie faal. Die volgorde waarin die beweging plaasvind is eerstens markte wat die eenvoudigste beheerstruktuur is, dan kruisings tussen markte en privaat ondernemings, privaat ondernemings, regulering deur die owerheid en in die laaste instansie openbare burokrasieë.

Die FEP hou dus nie op om te bestaan as gevolg van intensiewe ruil nie. Dit sou kon ophou bestaan as mense volmaakte inligting kon bekom of behoeftes kon verdwyn. Verder impliseer 'n intense FEP ('n dringende behoefte byvoorbeeld) nie hoë transaksiekoste nie. Die intensiteit van transaksiekoste word bepaal deur die eienskappe van die transaksie. Die verband tussen die FEP, die transaksie en weer die FEP kan soos volg geïllustreer word.

**Diagram 4.1: Die verband tussen die FEP en transaksies**



(Bron: Eie samestelling)



Die FEP word voortgeplant deur middel van die primêre institusie wat bedoel is om dit aan te spreek. Die ruil en die transaksie wat dit fasiliteer, blyk terselfdertyd die oplossing en probleem te wees.

Die patroon kan soos volg opgesom word: die FEP bestaan, wat verskillende tipes ruil nodig maak, wat dan die FEP waarop dit gemik is, aanspreek. Die verskillende ruiltipes is 'n resultaat van verskillende behoeftes. Die tipes ruil word beskryf en bepaal deur 'n kombinasie van die drie eienskappe van transaksies wat Williamson (1985) identifiseer. Die ruiltransaksie veroorsaak dan nuwe manifestasies van die FEP binne 'n bepaalde transaksie wat weer aandag moet geniet. Presies hoe die nuwe manifestasies gaan lyk, word in 'n groot mate bepaal deur die eienskappe van die ruiltransaksie. So word die FEP voortdurend herskep soos behoeftes deur ruiltransaksies bevredig word. Die FEP is dus nie iets wat eenmalig opgelos kan word nie. Dit vereis voortdurende aandag om dit in toom te hou en nuwe manifestasies daarvan te hanteer.

Wat betref die onderskeid tussen doeltreffende en ondoeltreffende transaksies kan 'n transaksie wat meer kos as die behoefte wat dit probeer bevredig, as ondoeltreffend beskou word. Deur op dié wyse onderskeid tussen doeltreffende en ondoeltreffende transaksies te tref, suggereer egter dat die oordeel of 'n transaksie doeltreffend is al dan nie, 'n waardeoordeel is. Die rede hiervoor is dat 'n transaksie volgens die maatstaf altyd as doeltreffend geag sal kan word as iemand bereid sou wees om die koste verbonde daaraan te dra ten einde die produk of diens voortspruitend uit die transaksie te bekom. Verder word slegs ekonomiese agente wat een of ander transaksie se koste kan dra se voorkeure in ag geneem.

Gegewe die waardeoordeelraamwerk van 'n gemeenskap, behoort 'n veilige aanname te wees dat 'n transaksie nie aangegaan sal word as die koste voortspruitend uit die transaksie die voordele daarvan oorskry nie. Die vele bankrotskappe wat 'n algemene verskynsel is in markekonomieë getuig daarvan dat die koste van transaksies waarin mense hul begewe dikwels die verwagte voordele van die transaksies oorskry. Hierdie toedrag van sake bevestig die relevansie van die volgende hoofstuk. Die leser sal opmerk dat die transaksie en institusie hier as sinoniem gebruik word, anders as Williamson hierbo wat voorhou dat transaksies deur verskillende institusies gefasiliteer word. Die beskouing van 'n institusie as 'n transaksie of konglomeraat van transaksies word in hoofstuk 6 verduidelik.

Die literatuur oor eksternaliteite en sosiale goedere bevestig dat die onderskeid tussen 'n doeltreffende en ondoeltreffende transaksie of konglomeraat van transaksies problematies kan wees. Sommige koste van 'n transaksie kan 'ontduik' word deur die partye tot 'n transaksie. Kooy en De Villiers (2001: 6) wys ook daarop dat situasies kan bestaan waar mense 'n transaksie aangaan bloot omdat hul geen alternatief het nie (of omdat dit die beste alternatief is), al word hulle uitgebuit in die sin dat hul marginale bydrae tot die transaksie meer is as die voordeel wat hulle uit die transaksie verkry.

#### **4.5 Gevolgtrekking**

Die argument is dat daar 'n FEP is wat deur middel van ruiltransaksies aangespreek en ook voortgeplant word. Gegewe die vlak 1 institusionele raamwerk, geld dat hoe minder die inligting en meer uiteenlopend die behoeftes is, hoe meer wydverspreid sal die FEP wees. Die probleem word deur transaksies aangespreek en hoe wyer verspreid onsekerheid tydens die transaksie is, hoe minder gereeld die transaksie herhaal word en hoe meer daar in transaksie-spesifieke bates belê moet word, hoe meer FEP's word weer tydens die transaksie geskep. As die FEP waarop 'n transaksie gemik is intens is, beteken dit dus nie noodwendig dat transaksiekoste ook intens gaan wees nie. Die intensiteit van die transaksiekoste word bepaal deur die eienskappe van die transaksie. Sommige transaksies se eienskappe lei daartoe dat die FEP goed hanteer word. Ander transaksies se eienskappe veroorsaak weer dat hulle meer probleme veroorsaak as oplos gedurende die ruiltransaksie.



## 5. DIE KOSTE VAN RUIL

### 5.1 Inleiding

Die manifestasies van die FEP word vervolgens geïdentifiseer en bespreek. Die manifestasies word voorgestel as verskillende kostekomponente van die ruiltransaksie. Na 'n begrip van die manifestasie van die ruiltransaksie gevorm is, word institusies wat die ruiltransaksie as bousteen het in die volgende hoofstuk bespreek.

As voorbeeld word die koste wat aangegaan word ten einde 'n behoefte aan arbeid aangespreek te kry, gebruik. Die koste sal bespreek word in die volgorde waarin hul normaalweg aangegaan sou word in die verloop van 'n arbeidstransaksie. Een van die punte van kritiek teenoor die transaksiekostebenadering, soos uitgewys is in afdeling 3.4.3, is dat dit neig om tautologies te wees. Hierdie punt van kritiek word hier behandel deur die verskillende koste deeglik te onderskei. Op hierdie wyse word die anatomie van die transaksie beskryf eerder as wat 'n opeenstapeling van soortgelyke konsepte plaasvind.

### 5.2 Soek koste (*ex ante*)

Soek koste is die koste wat aangegaan moet word ten einde die gewenste party tot die transaksie te identifiseer. Die werkgever soek inligting rakende die werknemer wat sy behoeftes aan arbeid die beste kan bevredig en die werknemer soek soortgelyke inligting rakende die werkgever. Soek koste is dus die koste wat aangegaan word om die ondoeltreffendheid as gevolg van ongepaarde behoeftes en behoeftebevrediging te verminder en om agente wat strategiese gedragskoste gaan veroorsaak so ver moontlik te vermy.

### 5.3 Definiëringskoste (*ex ante*)

Definiëringskoste is die koste wat aangegaan moet word om te spesifiseer waartoe die verskillende partye hulself verbind. Dit is dus die koste wat aangegaan moet word om te bepaal wat die betrokke partye tot die transaksie gaan lewer en wat hul in ruil vir die diens of produk wat hul lewer gaan ontvang.

Gegewe asimmetriese informasie sal daar ook gepoog word om die kontrak so te definieer dat die aansporing vir *strategiese gedrag* so min as moontlik is. Williamson (1999) sien die gebrek aan goed gedefinieerde kontrakte om ruil mee te fasiliteer as krities: "Contractual incompleteness poses added problems when paired with the



condition of opportunism – which manifests itself as adverse selection, moral hazard, shirking, subgoal pursuit, and other forms of *strategic behavior* [sic] [eie klem]" (Williamson 1999: 13). Onvolledige kontrakte gekoppel met opportunistiese gedrag word dus deur Williamson gesien as die kernprobleem, waaruit die ander probleme van 'strategiese gedrag', soos hy daarna verwys, voortvloei.

#### **5.4 Strategiese gedragskoste (*ex ante* en *ex post*)**

Die voorbeelde en potensiële manifestasies van strategiese gedrag is oneindig. Dit is potensieel net soveel as wat daar interaksie tussen mense is. Ter wille van kontinuïteit en aangesien die fokus van hierdie analise die werksomgewing is, word die werkgewer-werknemer-scenario deurgaans hier gebruik om begrippe te illustreer. Die probleme kan op die meerderheid van interaksies tussen mense van toepassing gemaak word.

##### **5.4.1 Morele gevaar (*ex post*)**

Morele gevaar of 'moral hazard' soos dit meer algemeen in die literatuur bekend staan, is die situasie wat tradisioneel geassosieer word met die arbeidsverhouding. Morele gevaar is nou verwant aan die prinsipaal-agent-probleem wat vroeër behandel is en Kooy en De Villiers (2001: 3) verduidelik dat dit beskou kan word as 'n intensivering van die prinsipaal-agent-probleem. Hierdie intensivering vind plaas as ons ruimte laat vir opportunistiese gedrag. In die prinsipaal-agent-situasie word aangeneem dat die prinsipaal (werkgewer) en agent (werknemer) bloot hul 'eiebelang' sonder kwade bedoelings najaag, terwyl met morele gevaar voorsiening gemaak word vir "self-interest seeking with guile" (opportunisme) (Williamson 1981: 534).

In die werkgewer-werknemer-situasie, manifesteer oportunisme as 'n situasie waar die agent kan lyf wegsteek, terwyl hy steeds sy normale vergoeding verkry. Laffont (1989: 180) verduidelik die situasie wat ontstaan soos volg: "The agent commits himself morally to pursue an action that is determined jointly with the principal. Then it is the principal's doubt concerning the morality of the agent that creates the problem". Vandaar die benaming 'morele gevaar' vir hierdie spesifieke manifestasie van oportunisme.

Gegewe die teenwoordigheid van asimmetriese inligting het die arbeider, as hy eers geallokeer is tot 'n taak, steeds diskresie rakende presies hoeveel inspanning gelewer gaan word. Wanneer minder inspanning gegee word as wat optimaal is vir die prinsipaal omdat hy nie weet wat die optimaal is nie en dan doen wat optimaal is vir homself, word



verwys na die probleem as 'n prinsipaal-agent-probleem. Wanneer die agent minder inspanning lewer as wat optimaal is vir die prinsipaal, al weet die agent wat die prinsipaal verwag, word na die probleem as morele gevaar verwys. In beide die prinsipaal-agent en die morele gevaarsituasies is daar asimmetriese inligting en uiteenlopende behoeftes teenwoordig. Die verskil is dat in die morele gevaargeval ook opportunistiese gedrag teenwoordig is.

Die kniehalter wat morele gevaar op doeltreffendheid plaas, word deur Kooy en De Villiers (2001: 3-4) met die hulp van die spelteorie geïllustreer. Die sogenaamde '*prisoners dilemma*' ontstaan in die werkgewer-werknemer-verhouding.

In hul spel neem die prinsipaal se inspanning die vorm aan van die loon wat hy betaal aan die agent terwyl die agent se inspanning die vorm aanneem van inspanning gelewer tot die taak waartoe hy geallokeer is. Daar word aangeneem dat die agent se nut 'n positiewe funksie is van die loon wat hy ontvang en 'n negatiewe funksie is van die inspanning wat gelewer word. Die prinsipaal se nut daarteenoor, is 'n negatiewe funksie van die loon wat betaal word en 'n positiewe funksie van die inspanning wat gelewer word deur die agent. Elke speler se nut is dus 'n negatiewe funksie van sy eie inspanning en 'n positiewe funksie van die ander speler se inspanning.

Verder word die onvolmaakte inligting wat geassosieer word met die prinsipaal-agent-verhouding in ag geneem deur die spel as 'n 'gelyktydige beweeg'-spel uit te beeld. Tabel 5.1 is 'n weergawe van die nutsmatriks van Kooy en De Villiers (2001: 4).

**Tabel 5.1: Nutsmatriks vir prinsipaal en agent**

		Agent se Inspanning	
		<i>Hoë Inspanning</i>	<i>Lae Inspanning</i>
Prinsipaal Inspanning	<i>Hoë Inspanning</i>	(100, 100)A	(25, 135)B
	<i>Lae Inspanning</i>	(135, 25)C	(75, 75)D

(Bron: Aangepas uit Kooy and De Villiers (2001: 4))

Let op dat die gekombineerde nut varieer van uitkoms na uitkoms, van 'n minimum van 150 nuteenhede (uitkoms D) tot 'n maksimum van 200 nuteenhede (uitkoms A). As beide spelers hoë inspanning uitoefen, dan verkry elk 100 nuteenhede (uitkoms A). As beide aanneem dat die ander party in kwade trou gaan optee, dan verkry elk slegs 75 nuteenhede (uitkoms D). As slegs een in kwade trou optree, dan verkry die lyfwegsteker



135 nuteenhede, en die ander party wat hoë inspanning uitoefen word gelaat met 25 nuteenhede (uitkomst B of C). Die resultate word verkry aangesien die spelers se nut 'n funksie is van *beide* hul eie en die ander speler se inspanning.

In die spel is beide spelers se dominante strategie om so 'n lae as moontlike inspanning te lewer aangesien die 'lae-inspanningstrategie' die beste opsie is om te volg indien mens aanneem dat die ander party met hoë inspanning gaan speel. Die uitkoms D sal dus die resultaat wees al kan beide beter af wees as hulle net kan ooreenkom om met hoë inspanning te speel. Die risiko dat een van die partye kontrakbreuk sal pleeg en so 135 nuteenhede verkry, is die morele gevaar waaraan die spelers blootgestel is.

#### 5.4.2 Nadelige keuses (*ex ante*)

Nadelige keuse ('adverse selection')<sup>4</sup> verwys na die situasie wat ontstaan deurdat 'n ekonomiese agent wat 'n kontrak met 'n ander agent wil aangaan, met die agent kontrakteer wat hy juis wil vermy of die produk verkry wat hy juis nie wil hê nie. Dit is dus die resultaat van inligting-asimmetrieë aangesien die agent waarmee gekontrakteer wil word meer inligting het rakende sy voornemens en eienskappe as die ander party in die kontrak. 'n Voorbeeld hiervan is die werkgewer wat werknemers aanstel wat geneig is om lyf weg te steek terwyl hy eintlik produktiewe werkers soek. Die klassieke voorbeeld wat geassosieer word met strydige keuse is Akerlof (1970) se 'lemons'-voorbeeld waar 'n motorkoper wat 'n betroubare motor soek op die mark vir tweedehandse motors teleurgestel word aangesien meer motors van swakker gehalte op die tweedehandse motormark eindig.

#### 5.4.3 Meeloperij (*ex post*)

Terwyl morele gevaar tradisioneel verwys na die probleem waarmee die prinsipaal te kampe het wanneer hy 'n agent aanstel, verwys meeloperij ('free-riding')<sup>5</sup> na die probleem wat agente het wanneer daar nie 'n direkte een-tot-een prinsipaal-agent-verhouding bestaan nie en agente in 'n span werk en as span vergoeding ontvang.

---

<sup>4</sup> Die vertaling van die Engelse term 'adverse selection' as nadelige keuse is na aanleiding van kommentaar deur dr. A P de Villiers verbonde aan die Departement Ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch en die taalversorger mev. T Viviers (sien dankbetuigings: iii).

<sup>5</sup> Die vertaling van die Engelse woord 'free-riding' as meeloperij is na aanleiding van 'n aanbeveling deur die studieleier. Die HAT (Odendal *et al* 1994: 652) wat 'n meeloper definieer as "iemand wat die doelstellings van 'n groep bevorder sonder om formeel lid daarvan te wees". In die konteks soos dit hier gebruik word, word egter bedoel dat iemand deel in die voordele van lidmaatskap in 'n groep sonder om te deel in die koste geassosieer met die generering van die voordele.



Gegewe die teenwoordigheid van onvolmaakte inligting of die ondeelbaarheid van die taak ontstaan 'n situasie waar dit vir een van die agente moontlik is om voordeel te trek sonder dat hy in die koste deel. Meelopers kan dus beskryf word as die strategiese gedragsprobleem tussen spanlede, in plaas van tussen 'n prinsipaal en agent soos by morele gevaar.

### **5.5 Afdwingingskoste (*ex post*)**

Dit is die koste wat daarop gemik is om te verseker dat die betrokke partye die produk of diens waartoe hul hulself verbind het wel lewer en/of die vergoeding waarop hul aanspraak maak wel ontvang. Dit is volgens Williamson (1999) die kern van NIE en die rede vir die bestaan van die meerderheid van institusies.

### **5.6 Koördinasiekoste (*ex post*)**

Dit is die koste verbonde aan die koördinerings van die verskillende insette in die konglomeraat van transaksies (onderneming) (die verstaan van die onderneming in hierdie analise word in hoofstuk 6 uitgedra), aangesien die entrepreneur of bestuurder nou die funksie van die mark se prysseine vervul, of sy interpretasie van die prysseine oordra aan sy werksmag om so hul produksie te rig in die rigting wat hy dink die winsgewendste gaan wees. Die argument is dat die sein nie gratis by die regte plek uitkom nie, iemand moet dit interpreteer en oordra. Die koste wat aangegaan word om te verseker dat 'n werker besluit om hoë inspanning te lewer, word geklassifiseer as afdwingingskoste terwyl die koste om hom op die beste plek te allokere koördinasiekoste is.

Van die ander kant van die arbeidsverhouding beskou, soek die werknemer wanneer hy geallokeer is deur die werkgewer en indien hy in goeder trou optree, ook inligting rakende die behoeftes wat die werkgewer bevredig wil hê. Hierdie soekskoste is egter *ex post* binne die konglomeraat van transaksies en kan beskou word as regulering of koördinasiekoste. Die verskil met afdwingingskoste is dat dit koste is wat die resultaat van inligtingsgebreke is, terwyl afdwingingskoste die gevolg van strategiese gedrag is. Gegewe dat die prinsipaal nie alwetend is nie, met ander woorde hy kan nie noodwendig arbeid na die doeltreffendste produksiepunt allokere nie of weet nie waar die punt presies is nie, het die agent wat besluit hy wil doeltreffend wees, ook 'n bydrae te lewer tot produktiwiteit.



Arbeid sal hier geag word as doeltreffend geallokeer wanneer die arbeider *beide geallokeer* is in die posisie in produksie waar dit op die beste wyse tot die firma se produksie kan bydra en waar die arbeider *besluit* om al sy inspanning te wy aan die taak waartoe hy geallokeer is.

Die idee van arbeidsdoeltreffendheid soos dit hierbo gedefinieer is, dra twee derdes by tot die idee van arbeidsproduktiwiteit. Ten einde produktief te wees, moet arbeid doeltreffend *geallokeer* wees, arbeid moet *besluit* dat dit doeltreffend gaan wees en arbeid moet die *vermoë* hê om die taak te verrig. Die finale voorvereiste vir arbeidsproduktiwiteit impliseer dat arbeid die gepaste opvoeding, opleiding, talent en denkraamwerk het (meer hieroor in hoofstuk 9 en 11).

## 5.7 Risiko-koste

Gegewe onvolledige informasie, is daar 'n risiko verbonde aan elke transaksie. Gebeurlikheidsonsekerheid kan nooit geneutraliseer word nie en elke koste-element kan voor die transaksie net by berekening bepaal word. Gebeurlikhede en optredes voor, na en tydens die transaksie se afloop het alles 'n invloed op die winsgewendheid waarmee 'n transaksie voltrek word.

Omdat risiko gedra moet word deur iets of iemand vir interaksie om plaas te vind, word risiko beskou as deel van die koste van 'n transaksie. Dit moet so ver moontlik verdiskonteer word. Institusies, soos versekeringsmaatskappye, spesialiseer in die dra van die risiko wat gepaard gaan met die transaksies tussen individue. Aangesien hulle die risiko oor verskillende transaksies kan versprei, slaag hulle daarin om die totale koste van risiko oor die som van transaksies te verlaag.

Risiko-bestuur is 'n wetenskap op sigself. Newbery in hoofstuk 14 van Bardhan (1989: 267) behandel 'ekonomiese teorieë van risiko'. Hy verduidelik dat "insurance markets exist for the exchange of risks" (268), byvoorbeeld die boer met blootstelling aan haelskade wat die haelskade-risiko uitruil aan 'n versekeringsmaatskappy. Die insigte wat die 'ekonomiese teorieë van risiko' volgens Newbery (293) bied, word hieronder opgesom:

- Die koste van die risiko neem toe met die vierkantswortel van die piek van die fluktuasie. Groot fluktuasies kos dus baie meer.



- Alle ekonomiese agente word gekonfronteer en die vraag wat gevra behoort te word is: wat bepaal die koste van 'n addisionele risiko. Die antwoord hierop is dat die koste afhang van die kovariasie met bestaande risiko. Risiko kan dus geredelik geruil word as dit nie gekorreleer is nie.
- Die natuurlike mark vir risiko is die versekeringsmark, maar is egter baie vatbaar is vir die gesamentlike probleme van morele gevaar en strydige keuses (sien ook 278-279).
- Die koste van risiko is afhanklik van die varieerbaarheid van verbruik oor 'n tydperk, sodat uitleen en leen of bate-akkumulasie die mees koste-doeltreffende maniere kan wees om risiko te verminder.
- Die hoeveelheid en verspreiding van risiko's in 'n ekonomie sal afhang van die vlak van ontwikkeling en die landbouklimaatstoestand.
- Die grootste bydrae wat owerheidsinmenging kan lewer, is om ag te slaan op die 'openbare goedere-aard' van risiko's.

Risiko plaas dus aan die een kant 'n demper op die aangaan van transaksies. Aan die ander kant verg die totstandbrenging en instandhouding van die verskillende kapasiteite wat konglomerate van transaksies (beheerstrukture) moet hê om met risiko's rekening te hou addisionele koste: "governance structures differ in their capacities to respond effectively to disturbances" (Williamson 1985: 56-57).

## **5.8 Konfliktkoste**

Wanneer behoeftes met beperkte hulpbronne bevredig moet word, ontstaan die moontlikheid vir konflik. As daar op 'n ordelike wyse uitsluitel verkry kan word oor wie se behoeftes met hoeveel van die hulpbron bevredig gaan word, word die konflik vermy. Wanneer daar nie eenstemmigheid oor die verdeling van die hulpbron verkry kan word nie, en meningsverskille ontstaan en eskaleer, is konflik teenwoordig. Kooy en De Villiers (2001: 7) verduidelik dat konflik in die produksieproses as ondoeltreffend geag word aangesien dit energie weg van die produksieproses allokeer.

Dit is belangrik om in te sien dat konflik, al is dit ondoeltreffend, dikwels 'n natuurlike gevolg van uiteenlopende behoeftes en dus 'n realiteit in selfs die beste van verhoudings is. Dieselfde geld vir werknemer-werkgewer-verhoudinge binne die onderneming. Daar moet nie aangeneem word dat konflik die resultaat is daarvan dat een party poog om die



ander te ondermyn en dus die resultaat van strategiese gedrag is nie. Cromie (1998: 52) stel dit soos volg: "die inherente aard van konflik in die verhouding [moet] nie ontken word nie, maar as opbouend gesien word".

Konflik behoort so gou as moontlik opgelos te word, aangesien die ondoeltreffendhede wat daaruit voortspruit erger raak hoe langer die konflik duur. 'n Eenvoudige grief kan, as dit nie aangespreek word nie, byvoorbeeld tot 'n volskaalse staking lei. Die impak op produksie is ongetwyfeld erger in die laaste geval. Nog 'n punt om in gedagte te hou is dat, na aanleiding van bogenoemde faktore, almal in die onderneming weet dat konflik een of ander tyd gaan voorkom. Die partye, veral die wat kwesbaar is, moet weet dat wanneer dit gebeur hulle regverdig behandel gaan word in die konfliksituasie. Andersins gaan wantroue broei en dit lei tot 'n ondoeltreffende 'prisoners dilemma' (afdeling 5.4.1) - situasie.

Konflik verhoog die koste binne die konglomeraat van transaksies op drie maniere. Eerstens, deur die ondoeltreffendheid wat dit veroorsaak; energie word weg geallokeer van die produksieproses. Tweedens, moet koste aangegaan word om die konflik te verminder, 'n arbiter moet byvoorbeeld aangestel word. Laasgenoemde koste moet opgeweeg word teenoor eersgenoemde koste en aangegaan word tot by die punt waar die gemiddelde koste vir die twee 'n minimum bereik. Derdens, beïnvloed konflikvermindering ook ander koste-elemente van die transaksie positief. Soek koste, afdwingingskoste, strategiese gedragskoste en risiko-koste sou byvoorbeeld goedkoper kon word.

Buite die produksieproses, in die politieke sfeer en op die kort termyn, kan konflik positiewe *uitkomst*e hê aangesien die persoon wat as wenner uit die konfliksituasie tree waarskynlik gaan eindig met toegang tot die skaars hulpbronne. Hou mens egter Adam Smith (1776) se sentrale argument in sy 'Wealth of Nations' in gedagte, naamlik dat dit handel en die spesialisasie wat die handel moontlik maak die ware bron van vooruitgang is, dan kan konflik in die politieke sfeer ook as ondoeltreffend beskou word. Die rede hiervoor is dat konflik transaksies tussen partye minder waarskynlik maak en so 'n demper op spesialisasie plaas (*ceteris paribus*). Die bevordering van konflik as synde doeltreffend, is dus in werklikheid om die argument te handhaaf van die merkantiliste waarteen Adam Smith uitgevaar het, naamlik dat rykdom gesetel is in die magposisies en



spesifiek die hoeveelheid hulpbronne onder jou beheer (sien afdeling 10.4 vir 'n verdere ontwikkeling van die argument).

## **5.9 Hulpbronnkoste of insetkoste**

Hulpbronnkoste is die koste van insette wat gevorm is in 'n ander transaksie of transaksies en wat in die huidige transaksie ingekoop moet word. Dit sluit natuurlike hulpbronne, kapitaal en arbeid in. Ten einde die perspektief op hulpbronne te verstaan, is dit nodig om die aard van die transaksie soos dit hier aangebied word te begryp. Hierdie perspektief word in die volgende hoofstuk toegelig.

As inleiding tot die alternatiewe perspektief op die transaksie kan daarop gewys word dat Williamson (1999) noem dat sy transaksiekoste-benadering die klem plaas op die addisionele koste van die transaksie wat deur hoofstroom neoklassieke ekonome verwaarloos is. Williamson (1999: 18-19) onderskei transaksiekoste wat 'wrywing' is van produksiekoste waarmee die neoklassieke hulleself besig hou. Die poging hier is om alle koste, produksie- en transaksiekoste, te inkorporeer aangesien die denkskole geneig is om in twee verskillende gange te praat – verby mekaar, terwyl sinenergie verkry kan word deur albei skole se insigte te inkorporeer.

## **5.10 Slotopmerkings**

Van die FEP se manifestasies tydens ruil is beskryf aan die hand van die verskillende koste hierbo en word verder in die volgende hoofstuk toegelig. Die doeltreffende vermindering van die meeste van die beskryfde koste-elemente is 'n goed ontwikkelde wetenskap. Konfliktkoste word byvoorbeeld gedek deur bedryfsielkunde, koördinasiekoste deur logistieke bestuur en risikokoste deur aktuariële wetenskap. Verder het regslui 'n wetenskap gemaak van definiërings- en afdwingingskoste terwyl rekeningkunde en ouditkunde met die hulp van informasietegnologie die informasiegebrek probeer verminder. Die bestuurswetenskappe poog om die geheel van die koste wat aangegaan word gelyktydig te stuur en in toom te hou tydens produksieprosesse en dienslewering.

## 6. INSETKOSTE TEENoor TRANSAKSIEKOSTE

"The Economist knows very little about the real world that is not better known by businessmen, engineers and others who make things happen. *What he does know is how things fit together*"

(Heyne & Johnson (1976), soos aangehaal in Terreblanche 1998a: 28)

### 6.1 Inleiding

'n Steenmakery word gebruik as voorbeeld om die idee van 'n transaksie en sy koste, soos dit in hierdie analise verstaan word, te illustreer. Beskou die proses om 'n steen vervaardig te kry: ten einde dit reg te kry, moet argumentsonthalwe klei, arbeid, hitte, tegnologie en kapitaal gekombineer word. Die koste wat aangegaan moet word om die steen te vervaardig, word vervolgens oorweeg. Daar sal onderskei word tussen koste wat ingekoop is in die transaksie of dan insetkoste, en koste wat aangegaan word tydens die transaksie of dan transaksiekoste. Daar sal getoon word waarom transaksiekoste die koste is wat van belang is vir ekonomiese analise.

### 6.2 Insetkoste

Die eerste inset tot die transaksie is die natuurlike hulpbron, klei waarmee die stene gebak word. Klei is gevorm in die natuur, dit is dus 'gratis' in dié sin dat dit nie binne die steenvervaardigingstransaksie geskep hoef te word nie. Aangesien stene daaruit vervaardig kan word, het dit egter tog 'n waarde. Die waarde van die natuurlike hulpbron klei, vir ekonomiese agente, is geleë in die potensiaal wat in die klei opgesluit lê om stene daaruit te kan vervaardig. Die klei se waarde in die rivierbedding, voor dit die transaksie betree, is die waarde soos bepaal deur mense se voorkeure vir kleistene minus die koste wat aangegaan moet word ten einde die klei in stene verander te kry.

Die tweede element wat nodig is ten einde stene te vervaardig is die gepaste arbeid. Net soos klei se waarde indirek afgelei word van die waarde van stene, word die waarde van die gepaste arbeid gekoppel aan die waarde van die stene wat dit help vervaardig en word die arbeid ingekoop in die transaksie om 'n stapel stene te maak. Arbeid is dus hier soortgelyk aan natuurlike hulpbronne in die sin dat dit buite die transaksie sy waarde kry. Die arbeider se vermoëns as produksiefaktor is tuis en op skool 'geskep' waar hy opleiding en voedsel gekry het en die vermoëns van die arbeider word effektief



(waardevol) in die teenwoordigheid van 'n vraag na die spesifieke vermoëns van 'n spesifieke arbeider.

Kapitaal kan beskou word as die opgehoopde surplus van vorige transaksies. Aangesien dit toegang bied tot behoeftebevrediging, het dit 'n waarde. Dit word daarom teen die heersende prys ingekoop en gebruik om hulpbronne mee te finansier. Kapitaal word byvoorbeeld gebruik om die oond te koop waarin die stene gebak word. Hitte se koste bestaan dus uit die steenkool, wat as brandstof dien en die arbeid wat met die proses van vuurmaak en stook gepaard gaan. Steenkool is soos klei in die natuur vervaardig en ingekoop uit 'n ander transaksie of groep transaksies wat daarop gemik was om steenkool te ontgin.

In die hele proses is tegnologie betrokke, dit moes nagevors of aangeleer word en het dus ook 'n koste van een of ander aard. As die tegnologie al egter lank in omloop is, dus algemene kennis word, word dit waardeloos in die sin dat niemand bereid gaan wees om jou te vergoed vir kennis wat hulself reeds het nie. Ter wille van illustrasie word hier aangeneem dat een of ander nuwe tegnologie, wat beliggaam is in een van die arbeiders, ingekoop word (byvoorbeeld kennis aangaande die stook van die bakoond). Die persoon word 'n premie betaal vir die tegnologie wat in hom beliggaam is.

Arbeid se waarde kan verhoog word deur te belê in die uitbouing van sy vermoëns deur opleiding. Die punt is dat die entrepreneur (steenmaker), die tegnologie wat beliggaam is in die arbeider gratis verkry in die sin dat hy dit nie self hoeft te skep nie. Die tegnologie van die arbeider word nie in die steenmaakproses vervaardig nie. Die inset hoeft net gekoop te word (kapitaal in ruil daarvoor gegee word) en kan dan gebruik word.

### **6.3 Transaksiekoste**

Deur insetkoste soos hierbo te beskou, kom mens tot die gevolgtrekking dat transaksiekoste onderskei word van insetkoste op grond daarvan dat dit ontstaan binne die transaksie of as gevolg van die spesifieke transaksie (in die geval die verkoop van stene). Insetkoste daarenteen is *gevorm en aangegaan* in 'n ander transaksie, en word net *gebruik* in die huidige transaksie. 'n Uitset van een transaksie is dus die inset in 'n volgende een.

Dit wil dus voorkom asof die verskil tussen inset- en transaksiekoste is dat transaksiekoste die koste is wat aangegaan is ten einde verskillende insetkoste op so 'n manier



saamgevoeg te kry dat dit 'n nuwe produk of diens vorm wat as inset in 'n volgende transaksie kan dien. Dus, dat dit verkoop kan word aan óf die finale verbruiker, óf aan 'n produsent wat dit as inset in sy produksieproses gebruik.

Neem byvoorbeeld soekkosse (wat bespreek is in afdeling 5.2 en wat onderhandelingskosse insluit) wat aangegaan word ten einde die gepaste arbeid te kry en te kontrakteer. Die kosse ressorteer onder 'transaksiekosse' aangesien dit kosse is wat aangegaan is ten einde die spesifieke transaksie deurgevoer te kry, naamlik 'n baksteen verkoop te kry nadat dit vervaardig is. Net so, omdat dit aangegaan word in die huidige transaksie, is afdwingingskosse en al die ander tradisionele transaksiekosse ook deel van 'transaksiekosse'.

Die argument is dus dat die ontginning van klei en die vervaardiging van stene daaruit wat verkoop word 'n proses is wat bestaan uit 'n versameling transaksiekosse. Die 'vervaardiging' van klei is die studieveld van die natuurwetenskap en spesifiek geologie. Die 'vervaardiging' van arbeid, is die studieveld van onder andere biologie, opvoedkunde, die mediese wetenskap en teologie. Die kosse aangegaan ten einde stene uit klei te kry en die ruil van stene en ander produkte en dienste om behoeftes te bevredig, is die studieveld van onder andere ekonomie en die ander bestuurswetenskappe. Transaksiekosse is die onderwerp waarop ekonome en entrepreneurs fokus en behoort te fokus, aangesien dit die kosse-element is wat deur hulle beïnvloed kan word.

Mens sou kon argumenteer dat in die voorbeeld die ontginning van klei een transaksie is, die produksie van stene 'n ander en die verkoop van die stene nog een is. Klei is dus die uitset van die ontginningsproses en die inset in die steenproduksieproses en daar kan dus nie gepraat word van een transaksie nie, maar eerder van twee, naamlik 'n ontginnings- en produksietransaksie. Die waarneming mag waar wees. Terwyl dit na woordspeling mag lyk, illustreer dit die kwessie van of daar onderskei kan word tussen 'n mark en 'n onderneming en waar die skeiding lê. Wat as inset en wat as transaksiekosse gedefinieer word, is in dié sin 'n kwessie van definisie en spesifiek die definisie van wat 'n onderneming is, waar dit begin en waar dit eindig. Hier word voorgehou dat die verskil tussen mark en onderneming is dat 'n onderneming die transaksies is wat onder die beheer staan van 'n enkele sentrale gesag soos Coase (1937) daarna verwys, terwyl die mark in die geval tussen ondernemings werk. Meer hieroor in afdeling 6.5.



Let verder daarop dat die koste wat met 'n transaksie geassosieer word nie konstant bly nie, maar direk beïnvloed en verander word soos tegnologie, die institusionele omgewing en die natuurlike omgewing verander. Die soek koste waarmee transaksies gepaard gaan, het byvoorbeeld drasties verminder met die koms van die telefoon en die geelbladsye. Risikokoste, wanneer sake in Suid-Afrika gedoen word, het byvoorbeeld drasties verhoog met die koms van wydverspreide geweld, terwyl die El Niño weerverskynsel die risikokoste verhoog wat met die plant van droëlandmielies in Suid-Afrika geassosieer word.

#### **6.4 Die Transaksie as eenheid van analise**

Die uitgangspunt hier is dat behoeftebevrediging nie kan plaasvind sonder dat een of ander vorm van ruiltransaksie, wat met koste gepaard gaan, plaasgevind het nie. In die moderne konteks word die koste van byvoorbeeld 'n middagmaal verdiskonteer in die prys van die ete. Dit sluit volgens neoklassieke teorie al die koste in wat aangegaan is om die ete te produseer. Hier word geargumenteer dat hierdie prys die verskeidenheid van koste wat in hierdie en die vorige hoofstuk behandel is insluit, asook dat teorieë wat die situasie vereenvoudig tot alleen maar produksiekoste, in die proses die dinamiek en 'n hoë mate van inspanning wat plaasvind gedurende die produksieproses ignoreer.

Die transaksie soos dit hier verstaan word, sluit produksiekoste in die tradisionele sin van die woord in en ook die transaksiekoste soos bespreek is. Beide die kostegroepe vorm deel van die transaksie en word uiteindelik in die eindprys van die produk weerspieël.

Alles wat waarde tot die produk of diens toevoeg, gaan met 'n koste gepaard. Dit mag dalk vreemd klink dat iets soos afdwingingskoste waarde toevoeg tot 'n proses – dit verminder tog die totale inkomste wat uit die transaksie voortspruit. Afdwingingskoste voeg waarde toe tot 'n transaksie solank as wat die afdwingingskoste minder kos as wat die koste-implikasie sou gewees het in die afwesigheid daarvan, in hierdie geval byvoorbeeld diefstalskade.

Produksiekoste, kapitaal en arbeid kos 'n bedrag om te gebruik. Dit is in die haak solank as wat die positiewe bydrae wat hulle lewer meer is as waarvoor hulle ingekoop is. Net so lewer iets soos afdwingingskoste ook 'n positiewe bydrae tot die transaksie solank dit meer bydra tot die transaksie as wat dit verminder. Definiëringskoste lewer 'n positiewe bydrae solank as wat definiëringskoste minder is as die strategiese gedrag wat sou bestaan het as definiëringskoste nie aangegaan is nie.



## 6.5 Transaksies en konglomerate van transaksies

Die transaksiegroeiproses na 'n konglomeraat van transaksies verloop soos volg: as die steenmaker eers besluit het op byvoorbeeld die tipe arbeid wat hy in diens neem, sluit hy 'n kontrak met die arbeider en die transaksie is afgehandel behalwe wat betref koördinasie- en afdwingingskoste. Die volgende transaksie kan dan aangegaan word, byvoorbeeld watter tipe steenkool gekoop moet word en by wie om te koop. Dan kan besluit word oor finansiering, oor die etos van die konglomeraat van transaksies wat hy koördineer (Coase 1937) en monitor (Alchian & Demsetz 1972), en oor die kleredrag – dit vorm alles deel van die transaksie met arbeid, of die transaksie met arbeid is slegs dat die arbeider luister, binne seker perke van die kontrak, na wat die bestuurder wil hê. Op die wyse kies die entrepreneur sy insette – die hoeveelhede, tydsberekening en kombinasies – en gaan oral soortgelyke kontrakte aan, party stilswyend, ander eksplisiet. Die konglomeraat van transaksies wat so ontstaan met iemand as sentrale kontraktuele agent staan bekend as die onderneming.

As 'n enkele transaksie eers gesluit is, kan dit weer deel vorm van 'n volgende transaksie. Neem as voorbeeld 'n arbeider en 'n grassnymasjieneienaar wat 'n transaksie aangaan wat spesifiseer dat eersgenoemde die gras sal sny wat laasgenoemde uitwys. As die transaksie eers gesluit is, vorm die twee 'n eenheid solank as wat die transaksie deur albei eerbiedig word. Hulle word 'n enkele regsentiteit wat met 'n derde party kan kontrakteer. Hulle kan byvoorbeeld met ander huiseienaars kontrakte sluit dat die eenheid wat hulle vorm die ander huiseienaars se gras sal kort hou. Die funksie van die werkgewer (grassnyereienaar) is dan om gras te soek wat gesny kan word. Hy lewer dus die insetkapitaal en soekkoste terwyl die funksie van die werker is om die insetarbeid produktief te lewer. Spesialisasie vind dus plaas met gepaardgaande styging in doeltreffendheid.

Die transaksie word egter nie deur die derde partye (ander huiseienaars) met elke lid van die oorspronklike transaksie afsonderlik aangegaan nie. Hulle gaan die kontrak om hul gras kort te hou aan met die span wat deur die oorspronklike transaksie gevorm is. Die verteenwoordiger van die span sal in die geval waarskynlik die grassnyereienaar wees.

So kan die een transaksie deel wees van die volgende en groei om 'n konglomeraat van transaksies te vorm, en solank daar 'n sentrale gesag teenwoordig is binne een konglomeraat van transaksies, word die konglomeraat beskou as 'n enkele onderneming



(Coase 1937). Die hele ekonomie is dus opgebou uit ruiltransaksies hetsy dit tussen individue is, tussen konglomerate is, tussen individue binne konglomerate is of tussen konglomerate en individue is. Die onderskeid tussen transaksies binne konglomerate en die ander tipes is dat die 'sentrale gesag' in laasgenoemde die prysmeganisme is terwyl dit by eersgenoemde 'n persoon is. Let op dat dit nie beteken dat die prysmeganisme ophou invloed uitoefen op ekonomiese agente binne 'n konglomeraat, byvoorbeeld die arbeider wat die gras sny, nie. Die invloed wat die prysmeganisme op die arbeider het, is egter indirek deur die sentrale gesag wat prysseine interpreteer, in hierdie geval die grassnymasjieneienaar wat die huise se gras laat sny wat die meeste betaal.

Die onderskeid tussen transaksiekoste en insetkoste wat hier gedoen word met 'n sentrale gesag wat insetkoste allokier (transaksiekoste aangaan), maak Coase (1937) se teorie van die onderneming aanvaarbaar vir neoklassieke ekonome wat voorhou dat die mark se invloed oral geld<sup>6</sup>. Anders gestel, dit los die dilemma van presies waar die onderskeid tussen die mark en die onderneming lê op deur te illustreer dat daar gelyktydig so 'n onderskeid getref kan word, maar dat die mark steeds indirek voortbestaan in die onderneming deur die sentrale gesag wat die mark se voorskrifte 'vertaal in opdragte vir sy arbeidsmag'. Die skakel tussen die mark en die onderneming word duidelik en dat die twee institusies nie onderling uitsluitend is nie maar mekaar inderwaarheid impliseer.

Deur die besware van neoklassieke ekonome aan te spreek deur byvoorbeeld Coase (1937) se idees te kwalifiseer, skep die onderskeid tussen insetkoste en transaksiekoste wat hier ontwikkel is ruimte vir die wyer inkorporering van NIE-skrywers se idees in hoofstroomekonomie.

Die kontrakte van 'n konglomeraat van transaksies (die onderneming) vereis dat die lede daarvan hulle in 'n mate onderwerp aan die sentrale gesag van die onderneming en die doel wat hy voor oë het so te help bevorder. Gegewe die algemeen aanvaarde praktyk soos dit in die reg van 'n gemeenskap vervat is, is daar in die mark daarenteen nie perke op die individu om sy eie belang te bevorder nie.

Die onderwerping aan die opdragte van die sentrale gesag is dus 'n stilswyende onderwerping aan die een doel wat die sentrale gesag het. Al onderwerp 'n persoon hom nie aan die een gemeenskaplike doel van die onderneming nie, moet hy hom steeds

---

<sup>6</sup> Sien Hart (1989: 354-356) vir 'n voorbeeld van die besware wat neoklassieke ekonome inbring teen Coase (1937) en Williamson (1975) se voorstelling van die onderneming.



onderwerp aan die opdragte van die sentrale gesag en in soverre die opdragte wat uitgevoer word die sentrale gesag se doel bevorder, bevorder hy ook die gemeenskaplike doel van die onderneming. Die oomblik as mens ophou om onderdanig te wees aan die sentrale gesag, en eerder aan jou eie wil onderdanig is, word jy weer deel van die mark. 'n Persoon in die onderneming mag sy eie wil slegs nastreef in soverre dit saamval met die wil van die sentrale gesag.

Verder is onafhanklike entrepreneurs meestal persone wat weer aanspraak maak op die residu, iets wat werknemers nie het nie. Met residu word bedoel die inkomste (wins) wat oorbly na al die insette wat bygedra het tot die onderneming se produksie vergoed is. Hoe meer 'n werknemer se pakket gerig is op aanspraak op die residu, hoe meer kry dit die aard van 'n sentrale gesag, soos die uitvoerende bestuur van 'n groot korporasie wat aandele kry as deel van hul vergoedingspakket.

Werknemers, byvoorbeeld 'n bemarker wie se vergoeding uit kommissie op verkope bestaan en dus prestasiegedrewe is, is steeds 'n werker al bestaan daar, in die bemarker se geval, 'n noue verband tussen sy prestasie en die uiteindelijke residu van die onderneming, want die bemarker het steeds geen aanspraak op die residu nie.

## 6.6 'n Formele voorstelling van die ekonomie en die onderneming

Laat  $I$  = Insetkoste,  $T$  = Transaksiekoste en  $U$  = Uitset van die transaksie en  $a$  tot oneindig verskillende transaksies verteenwoordig. Verskillende generasielyne van transaksies kan dan soos volg voorgestel word:

$$[(I + T = U)_{ij}]_{m \times n} \quad \text{met } I_{ij} = \text{gegewe natuurlike hulpbronne of } I_{ij} = U_{i(j-1)} \text{ en} \\ T_{ij} = f(U_x) \text{ met } U_x = \text{einge uitset uit enige transaksie;} \\ \text{vir alle } m, n \in \{1, 2, 3, \dots, \infty\} \quad (1)$$

Opmerkings:

- Die aanname onderliggend aan die matriks is dat daar behoeftes bestaan wat met behulp van transaksies te midde van skaarsheid bevredig word, dus dat transaksiekoste bestaan. Vir 'n gegewe behoefte word 'n transaksie aangegaan deur 'n inset te bekom. 'n Aksie wat met 'n transaksiekoste gepaard gaan, lewer 'n uitset wat weer as inset in 'n volgende transaksie kan dien. Uitsette uit vorige transaksies kan insette in 'n nuwe transaksie vorm deur hulle te



kombineer met transaksiekoste in 'n nuwe transaksie met behoeftebevrediging wat telkens deur 'n uitset verkry word.

- Vir 'n gegewe generasielyn is insetkoste 'n funksie van 'n vorige transaksie uitgesluit die eerste transaksie in 'n generasielyn waar die inset 'n natuurlike hulpbron is. 'n Eerste transaksie in 'n generasielyn kan dus beskou word as die transaksie waar 'n gegewe inset, soos 'n natuurlike hulpbron (byvoorbeeld goud in 'n rif onder die grond) met een of ander transaksiekoste skakel om 'n uitset soos gouderts te lewer.
- Die aanname is dat transaksiekoste 'n funksie is van omgewing, natuurwetenskaplike tegnologie en institusionele tegnologie en soos dit verander, verander die transaksiekoste ook en die uitset van 'n transaksie. Transaksiekoste in die matriks wat vergelyking (1) vorm is egter 'n funksie van die uitset van enige vorige transaksie. Daardeur word die invloed van tegnologie endogeen gemaak en 'n kosmos van oneindigende oor en weer beïnvloeding tussen verskillende generasielyne van transaksies moontlik. Soos wat die tegnologie, natuurlike omgewing en institusionele tegnologie verander, verander die uitset van die transaksies ook. Gegewe die wisseling van transaksiekoste soos byvoorbeeld die weer wat verander, is die waarskynlikheid dat die uitsette van andersins gelyksoortige transaksies dieselfde gaan wees skraal. Die ekonomie of onderneming vertoon daarom nie as 'n eenvormige gietsel nie, maar eerder 'n bewegende kosmos.

Die matriks hierbo laat egter nie toe dat insette uit verskillende generasielyne gekombineer kan word om nuwe produkte te vorm nie. Vir 'n nuwe produk geld dat die uitset van verskillende vorige transaksies gekombineer word met gepaardgaande transaksiekoste (byvoorbeeld soekskoste en definiëringskoste) om die insette ( $I_x$  in vergelyking 2 hieronder) vir 'n nuwe produk te vorm. Hierdie insette word gekombineer met transaksiekoste tydens produksie (byvoorbeeld koördinasiekoste) om 'n nuwe produk te vorm.

$$\sum_{x=1}^{\infty} (I_x + T) = U = \text{nuwe produk} \quad (2)$$



Die entrepreneur se funksie is dus tweeledig, naamlik eerstens om die insette te identifiseer (soekkosse) wat hy wil kombineer om die verlangde uitset te lewer en dan die ander transaksiekoste aan te gaan wat nodig is om die insette te kombineer wat die nuwe produk vorm. Die kombinasie van vergelyking (1) en (2) stel dus die ekonomie of onderneming voor waar 'n onderneming so ver in 'n ekonomie in strek as wat die sentrale gesag van 'n onderneming se beheer oor transaksies strek.

#### 6.6.1 Implikasie vir die kwantifisering van transaksiekoste

Die implikasie van die onderskeid tussen inset- en transaksiekoste is verreikend vir die kwantifisering van transaksiekoste aangesien dit impliseer dat transaksiekoste in 'n onderneming en ekonomie gelyk is aan die uitset in 'n onderneming minus die insette in 'n onderneming, wat ook gelyk is aan wat algemeen bekend staan as die wins van 'n onderneming:

$$T = U - I = \pi \quad \text{gegewe 'n doeltreffende mark waar normale wins gemaak word of 'n gegewe institusionele omgewing (geslote ekonomie)} \quad (3)$$

Kritici van die gelykstelling van wins aan transaksiekoste sou argumenteer dat dit 'n onrealistiese voorstelling is omdat transaksiekoste geneig sou wees om te varieer soos winste geneig is om te varieer, 'n stand van sake wat onrealisties voorkom. Hierop is daar twee moontlike antwoorde wat twee aannames, waaronder die vergelyking geld, impliseer.

(i) Die beswaar word aangespreek as aangeneem word dat die vergelyking net geld onder toestande waar normale wins (langtermynwins) verdien word. (ii) Anders, gegewe die redelik doeltreffende werking van die mark, kan wel aanvaar word dat transaksiekoste baie varieer, net soveel soos wins varieer. Neem byvoorbeeld die wins wat 'n boer in Zimbabwe op 'n kommoditeit soos mielies verdien. Soos wat die politieke omgewing in die land risiko- en afdwingingskosse vir die boer verhoog, raak die aanbod van mielies minder wat pryse en winste laat styg vir die individue wat wel die risiko aangaan om te produseer. Die prysstyging kan dus as 'n weerspieëling van die styging van afdwingings- en risikoste in die land beskou word.

Die tweede scenario waar aangeneem word dat transaksiekoste saam met winste varieer, moet egter gekwalifiseer word in die opsig dat alhoewel transaksiekoste wel vir die Zimbabwiese mielieboer gestyg het en so weerspieël word in 'n styging in winste vir die



mielieboere in Zimbabwe wat wel produseer, het transaksiekoste nie vir die Suid-Afrikaanse boer gestyg nie al styg die Suid-Afrikaanse boer se winste as gevolg van die geïntegreerde markte van die twee lande. Die hoër prys wat 'n boer in Suid-Afrika verdien, kan dus nie gelees word as 'n styging in sy transaksiekoste nie. Scenario nommer twee geld dus net vir 'n geslote ekonomie of onder die aanname dat al die produsente of diensleweraars aan dieselfde institusionele omgewing blootgestel word.

Die kwantifisering van transaksiekoste op die manier, maak dit met die eerste oogopslag duidelik dat wins 'n noodsaaklikheid is in ons samelewing in soverre dit 'n vergoeding is vir transaksiekoste wat aangegaan is. Sosialiste wys graag vinger na kapitaliste wat winste maak om die ongeoorloofdheid van die kapitalistiese stelsel uit te wys. Karl Marx se teorieë is dan ook in 'n groot mate gebou rondom onregverdige winste wat verdien sou word. Vergelyking (3) maak dit egter duidelik dat winste, in soverre dit entrepreneurs vergoed vir transaksiekoste aangegaan, net so geoorloof kan wees as wat vergoeding wat aan ander insette in produksie, soos arbeid, betaal word.

In so verre as wat wins kwantifiseerbaar is, raak transaksiekoste dus ook kwantifiseerbaar. Die moontlikheid om transaksiekoste op die manier te kwantifiseer spreek die enkele grootste kritiekpunt teen die transaksiekostedenkraamwerk aan.

## **6.7 Hantering van twee bekende verskynsels binne die raamwerk**

### **6.7.1 Die entrepreneursproses**

Die entrepreneursproses word soos volg binne die raamwerk wat hierbo voorgehou is verstaan. Alvorens 'n entrepreneur 'n konglomeraat van transaksies aangaan, of dan, voor hy 'n onderneming begin, verloop die volgende proses: die entrepreneur skat die prys waarteen die produk verkoop gaan word en maak 'n skatting van die som van die verskillende tipes koste wat hy moet aangaan om die produk te produseer en/of diens te lewer. Hy vergelyk dan die produksiekoste met die prys wat hy vir die produk gaan kry en besluit op grond van sy skatting of die konglomeraat van transaksies winsgewend aangegaan kan word al dan nie.

Verskillende entrepreneurs sal verskillende transaksies aangaan aangesien hulle verskillende idees identifiseer, verskillende vermoëns het, verskil in hul risikogeneigdheid en verskil in hul vermoë om die konglomeraat van transaksies te organiseer wat 'n wins kan realiseer. Die entrepreneur wat 'n spesifieke produk teen die



laagste totale koste kan lewer, sal die grootste wins kan maak en floreer ten koste van minder doeltreffende entrepreneurs.

Die entrepreneur gaan verskillende tipes koste op vlak 2 en 3 van Williamson (1999) se indeling (afdeling 3.4, diagram 3.1) aan. In die proses van steenproduksie: soek koste, om die goedkoopste inset of hulpbron te bekom. Daarna moet hy definiëeringskoste en afdwingingskoste aangaan om die strategiese gedragkoste so laag as moontlik te hou. Koördinasiekoste moet aangegaan word om te sorg dat al die insette in hul optimale produksiepunt geplaas is (wat ons bring by die kwessie van arbeidsproduktiwiteit). Op vlak een kan die entrepreneur advertensiekoste aangaan om mense se waardeoordele te swaai in die rigting van byvoorbeeld 'omgewingsvriendelike' kleistene.

Die funksie van die entrepreneur is 'n uitdagende een aangesien al die koste gelyktydig geminimeer moet word om so die optimale produksiepad te identifiseer. Die minimering is nie 'n lineêre proses nie, maar 'n komplekse een wat te midde van onsekerheid verrig moet word. 'n Produk of diens moet geïdentifiseer word waarvoor 'n behoefte bestaan en wat teen 'n laer koste as ander verskaffers gebied kan word en/of waarvoor mense bereid sou wees om te betaal (in die geval van 'n nuwe produk of diens).

Die entrepreneur se motivering is dat hy die aanspraakmaker is op die residu na alle koste gedek is (Alchian & Demsetz 1972). Hy sou sy koördinerende gesag kon uitkontrakteer soos wat gebeur in groot ondernemings waar die aandeelhouders 'n direksie aanstel (om hul belang te koördineer), wat op hul beurt 'n uitvoerende bestuurder of bestuurders aanstel, wat weer op hul beurt ook bestuurders of verantwoordelike persone aanstel.

### **6.7.2 Dalende meeropbrengs**

Die transaksies en transaksiespesifikasies wat die konglomeraat van transaksies (onderneming) sy spesifieke vermoëns en eienskappe gee, word sy *unieke* transaksies genoem. Die steenmakery se unieke transaksies sou byvoorbeeld kon wees die wyse waarop arbeid gemonitor en gemotiveer word.

Die wet van dalende meeropbrengs (Mohr *et al.* 1996: 329) kan dan soos volg verwoord word: Gegewe die stand van unieke transaksies (die aanname is analoog aan die tradisionele aanname dat die stand van tegnologie gegewe is), soos meer arbeid in diens geneem word wat meer eise aan die unieke transaksies stel, soos meer arbeid



byvoorbeeld gemonitor moet word, word die aanvanklike voordeel geleidelik uitgeput. Alle moontlike voordele met die in diens neem van addisionele arbeid word mettertyd verwesenlik en die verdere toevoeging van arbeid bring nie meer enige besparings mee nie. Dalende meeropbrengs tree by hierdie punt in.

Strategiese gedragskoste neem byvoorbeeld groter afmetings aan as wat ekstra produksie inbring. Wat gedoen kan word is om die unieke transaksies meer te maak of te verander. Eersgenoemde kom neer op 'n uitbreiding van kapasiteit en laasgenoemde op 'n verandering van die vermoëns van die onderneming.

Wat die transaksiekostebenadering beklemtoon is dat beide gevalle nie net eenvoudig neerkom op die aankoop van addisionele klei-bakke nie. Daar is 'n fyn balans van unieke transaksies in 'n doeltreffende onderneming wat die verskillende koste gesamentlik minimeer. Deur unieke transaksies te verander, sal dit waarskynlik 'n kettingreaksie veroorsaak wat die hele balans kan skeeftrek en die onderneming se ondergang beteken. Menige entrepreneurs sal kan getuig dat die uitbreiding van 'n besigheid meer as bloot die 'opstapel van nog 'n blokkie' inhou. Dit is eerder 'n balanseringstoertjie wat voortdurend uitgeoefen word.

## **6.8 Slotopmerking**

Die beskrywing van die onderneming hierbo en die skakeling daarvan met die res van die ekonomie is voldoende vir die doeleindes van hierdie verhandeling en word vergelyk met alternatiewe beskouinge van die onderneming in die volgende hoofstuk. Die onderskeid tussen inset- en transaksiekoste wat getref is en die begrip vir die onderneming, ekonomie en die potensiaal vir die kwantifisering van transaksiekoste wat so geskep word, skep ruimte vir verdere navorsing, navorsing wat egter buite die mandaat van hierdie tesis val.

## 7. NIE AS MEDIUM VIR INTERPRETASIE VAN DIE ONDERNEMING

### 7.1 Inleiding

Best (1990) se bespreking van verskillende skrywers se siening van die onderneming word hier gebruik om te toon waar die NIE-benadering, soos dit hier voorgelê word, inpas en van die ander teorieë verskil. Best (1990) se navorsing met betrekking tot die prominente teorieë word hier gebruik aangesien hy 'n bondige samevatting bied van wat elk voorhou en die tekortkominge van elk uitlig om dit so moontlik te maak om vergelykings te tref met die perspektief op die onderneming soos dit in die voorafgaande hoofstukke voorgelê is. Die tref van vergelykings sou andersins nie moontlik gewees het nie, aangesien, gegewe tydsbeperkings, 'n primêre studie van die verskillende teorieë met betrekking tot die onderneming nie moontlik sou wees nie.

Die waarde om vergelykings te tref, wat moontlik gemaak word deur Best (1990), oorskadu enige beperking wat die gebruik van slegs Best (1990) se weergawes hier inhou. Spesifiek omdat die alternatiewe teorieë oor die onderneming wat gebruik word soos hulle deur Best (1990) voorgelê word, hier nie deel uitmaak van die teorie waarop die verhandeling berus nie, maar net gebruik word om die kernteorie waarop die verhandeling wel berus, soos dit in die vorige hoofstuk ontwikkel is, toe te lig deur vergelykings te tref.

Best (1990) as 'n erkende skrywer oor teorieë met betrekking tot die onderneming se weergawes van die verskillende teorieë word as waarheidsgetrou aan die teorieë beskou. 'n Primêre studie van die verskillende teorieë, gegewe die doel van die hoofstuk en die bestaan van Best (1990) se werk in die verband, sou nie doeltreffend gewees het nie.

Best argumenteer dat die neoklassieke skrywers, van Marshall tot Williamson, poog om algemene ewewig en die onderneming bymekaar uit te bring. Algemene ewewig dui egter volgens hom in teen die grein van die ekonomie en wat die onderneming is en om die rede het hul pogings om 'n beter houvast op die onderneming te kry, gefaail. Daarom verwerp Best die neoklassieke skool se bydrae ten gunste van Schumpeteriaanse denkskole.

Hierdie analise het empatie met Best se besware, maar voel dat hy in die proses die spreekwoordelike 'baba met die badwater' uitgooi. Daar sal getoon word dat die



neoklassieke en die transaksiekoste-analises wel tot die begrip van die onderneming in 'n komplekse omgewing bydra.

Eerder as om die neoklassieke benaderings te verwerp, moet hulle gekwalifiseer word en van toepassing gemaak word op die aspek van die transaksie of konglomerate van transaksies waarvoor dit ontwerp is. Verskillende teorieë is beter geplaas om verskillende aspekte van die ruiltransaksie bloot te lê en op hierdie wyse word 'n omvangryker begrip van ruil geskep.

Daar sal dus gepoog word om onderskeid te tref tussen die fundamentele insae wat 'n teorie bied teenoor die aannames en argumente wat die teorie of betrokke skrywer gemaak het ten einde sy teorie bestaansreg te gee binne 'n komplekse stelsel. Laasgenoemde aannames en argumente kom meestal neer op pogings om kompleksiteit in te perk eerder as om die verstaan daarvan in te kleur.

## 7.2 Marshall

Best (1990) se kritiek teen Marshall is dat alhoewel hy daarvan bewus is dat 'increasing returns' domineer, neem Marshall ter wille van statiese analise aan dat dalende meeropbrengs in die onderneming domineer, met ander woorde dat 'n punt bereik word waar die aanbodkromme opwaarts hel vir elke ekstra eenheid wat geproduseer word (107). Marshall se prysteorie is dus volgens Best gebaseer op 'n onwerklike voorstelling van die wêreld en hoe die ekonomie werk (108). Die Marshalliaanse analise soos dit in die meeste handboeke verskyn: "showing demand and supply intersecting to determine price is not meaningful except as a special case of constant returns to scale" (Sraffa, soos aangehaal in Best 1990: 109).

Wanneer 'n teorie van die onderneming aangebied word, is die twee uitkomstes uit bogenoemde dilemma volgens Sraffa (in Best 1990: 109) om óf Walras se algemene ewewig as vertrekpunt in die onderneming oor te neem, óf om die aanname van volmaakte mededinging te laat vaar. Eersgenoemde lei soos hierbo gesien tot 'n onbevredigende resultaat, terwyl laasgenoemde se tekortkoming soos volg opgesom kan word: "The absence of perfectly competitive markets creates theoretical difficulties which *will only be resolvable by a managerial theory of production* (Hahn, 1981, p.134) [sic]. To date the project of integrating a theory of either management of production with that of price remains beyond the scope of static theory" (Best 1990: 109-110). Die



transaksiebenadering soos dit in hoofstuk 6 voorgehou word, kan beskou word as 'n poging om in die rigting van so 'n integrasie te beweeg.

### 7.3 Coase

Coase se innovasie was volgens Best (1990): "to explain the proportions of market and firm coordination [sic] by measuring the administrative costs of each in the same unit, namely transaction costs. Both modes of economic coordination [sic] carry costs of administering a transaction..." (111). Hierdie analise is dus in navolging van Coase.

Best lei sy kritiek van Coase soos volg in: "Coase's analysis is very schematic. The transaction costs framework is tautological unless the distinctive costs of market and firm coordination are explained" (112). Die kritiek van Best word aangespreek in die analise deur eerstens transaksiekoste so ver moontlik te onderskei sodat die anatomie van die transaksies waaruit die onderneming uitgebou is blyk eerder as net 'n stelling dat die onderneming transaksiekoste minimeer, en tweedens deur innoverende voorstelle te doen oor hoe transaksiekoste gekwantifiseer kan word.

Best sê verder dat "Coase's attention to the tractability criterion has been a defining feature of his efforts to construct an equilibrium theory of the firm. It has been taken for granted that the two tests are compatible. If the arguments of this chapter are right, such a claim is mistaken" (107). Soos later uit die volgende afdelings sal blyk, kan die neoklassieke ewewigsteorie steeds met vrug ingespan word om gedrag rondom die konglomeraat van transaksies te verklaar.

### 7.4 Williamson

Williamson se gedragsaannames is volgens Best sentraal in Williamson se idees om die rasionaal vir die bestaan van die onderneming te bied, soos die volgende aanhaling uit Williamson (1981) illustreer: "but for the simultaneous existence of both bounded rationality and opportunism, all economic contracting problems are trivial and the study of economic insitutions is unimportant" (Williamson, 1981, p. 1545, soos aangehaal in Best 1990: 114).

Best som Williamson soos volg op: "The reason for firms, then, is market failure. Firms emerge to counter market imperfections caused by bounded rationality and opportunism. The individual firm is responding to transaction costs of market exchange which surpass those of administrative coordination" (115). En later stel Best dat: "Williamson breaks



with the neoclassical theory of price in that he does not attempt to derive a supply curve from costs grounded solely in utility and technical coefficients of production, but he holds to the notions of substitution at the margin and the view that firms owe their existence to imperfect markets" (115).

Hierdie analise stem ooreen met Best se beswaar dat die onderneming in reaksie op markmislukking ontstaan. Die uitgangspunt hier is eerder dat die mark en die onderneming die gevolg is van spesifieke reaksies deur mense op die teenwoordigheid van inligtingsgebreke en uiteenlopende behoeftes. Die idee van 'n mark wat faal veronderstel dat die volmaakte mark eens op 'n tyd bestaan het of nagestreef kan word. Hier word eerder veronderstel dat daar van 'n situasie van absolute onvolmaaktheid of chaos beweeg is en dat óf in die rigting daarvan beweeg word, óf weg daarvan deur gebruik te maak van doeltreffende, of ondoeltreffende institusies.

Williamson ontleen sy idee van transaksiekoste aan die neoklassieke volmaakte wêreld wat met wrywing, of anders gestel, transaksiekoste gepaard gaan. Hierdie analise daarteenoor ontleen die idee van transaksiekoste aan die kombinasie van inligtingsgebreke met oneindige behoeftes, met ander woorde van die fundamentele ekonomiese probleem. Terwyl die herdefiniëring na woordspeling mag lyk, is die gevolg daarvan dat Williamson op institusies se doeltreffendheid fokus, terwyl hy hul ondoeltreffendhede agterweë laat. Hierdie analise ontleed wel die ondoeltreffendhede wat institusies veroorsaak en perpetueer.

Best (1990) se kritiek is dat Williamson se transaksiekosteraamwerk beperk word deur verbind te bly aan die aanname dat ondernemings die resultaat is van 'n markmislukking en hou voor dat die 'Schumperiaanse' perspektief wat voorhou dat ekonomiese vooruitgang gedryf word deur innoverende gedrag van entrepreneurs 'n meer produktiewe weg is om te volg al bied dit minder insig in die organisering van produksie (106). Vir insigte rakende die interne dinamiek van ondernemings beveel Best eerder Penrose aan want: "only the Penrosian perspective suggests conceptual categories for exploring the internal dynamics of enterprise growth, the forces propelling a transition from mass to flexible production, and new forms of regulation" (106).

Best (1990) se siening rakende die teorie van die onderneming kan soos volg opgesom word: "A theory of the firm for purposes of understanding industrial policy issues must move beyond considerations of coordination [sic] with concepts that allow for links



between governance structure and production performance..." (115). Hierdie analise stel voor dat beide koördinasiekwessies en ook ander kwessies soos die skakel tussen beheerstrukture en prestasie in ag geneem word.

Williamson fokus op transakiekoste soos hy self erken, en laat ander benaderings wat dalk teenstrydig kan wees met sy eie benadering uit. Hy neem in 'n sin dus die maklike uitweg, deur kompleksiteit te vereenvoudig tot net transaksiekoste. Williamson regverdig egter sy aanslag op grond daarvan dat hy slegs aan 'n koste-element wat vroeër agterweë gelaat is, bekendheid wil gee.

Best som sy probleem met Marshall, Coase en Williamson op as dat hulle te veel prys gee ten einde die algemene ewewigsposisie in stand te hou. Die NIE-interpretasie wat hier aangebied word, spreek Best se beswaar aan deur te onderskei tussen die analise van individuele transaksies, waar die algemene ewewigsteorie van toepassing is en die konglomeraat van transaksies waar die meer 'sosiale' teorieë geld. Deur die onderskeid te tref word ruimte vir beide geskep sodat hulle komplementêrend, eerder as mededingend kan wees.

## 7.5 Simon

Herbert Simon se werk word deur Best (1990: 118) beskou as 'n voorbeeld van 'n skrywer wat afwyk van die ewewigsteorie en ons lei in die rigting van 'n meer algemene raamwerk vir die verstaan van ekonomiese organisasie. Simon word as 'n meer gepaste alternatief voorgestel as Williamson aangesien: "Simon does not explain firms in terms of markets but markets in terms of firms" (115). Wat hierdie analise voorstel is om beide markte en firmas ingevolge transaksies te verklaar.

Verder verskil Simon volgens Best ook van Coase se sentrale gesagidee: "Simon abandons the Coasian authority relation as the defining character of the firm. For an organization to work employees must do more than accept commands from managers: *What is required is that employees take initiative to advance the achievement of the organization's objectives, and apply all their skill and knowledge to make good decisions to that end*" (Simon, 1988, pp. 8-9, soos aangehaal in Best 1990: 115). Vir die siening is daar ruimte sonder om die sentrale gesagidee oor boord te gooi, want 'n sentrale gesag definieer dikwels slegs die doel wat 'n werknemer behoort na te streef eerder as wat spesifieke take gespesifiseer word. En dit wil voorkom asof Simon wel die idee van



gesag in die onderneming ondersteun want Best stel dat: "For Simon, an organization is a means of establishing enabling rules as well as rules of authority" (116).

Ten slotte reken Best dat Simon se groot bydrae daarin geleë is dat "Simon breaks with neoclassical equilibrium theory and opens the door to the study of economic organization" (117). Terwyl die transaksiebenadering bevestig dat ewewigsteorie onvanpas is vir die bestudering van die onderneming se binnewerking, dien ewewigsteorie wel die doel om die entrepreneur en sy konglomeraat van transaksies met die res van die ekonomie te koppel. Die gevolgtrekking is dus dat 'n breuk met ewewigsteorie verkeerd is, die vlak van transaksies waarop die verskillende teorieë van toepassing is, moet net duidelik onderskei word.

## 7.6 Schumpeter

Met betrekking tot Schumpeter (1942) en die verhouding waartoe hy tot ewewigsteorie staan is Best (1990) van mening dat: "Schumpeterian and equilibrium economics would not represent competing paradigms if dynamic analysis rooted in a Schumpeterian theory of the firm could be crafted onto static analysis without violating the assumptions on which the equilibrium theory of price is based" (118). Die argument van die interpretasie van NIE hier is dat Schumpeter geïnkorporeer kan word sonder om die aannames waarop ewewigsteorie gebaseer is omver te gooi. Dit kan gedoen word deur die ewewigsteorie te sien as van toepassing op transaksies soos hulle oor lang tydperke tussen gevestigde en outonome agente aangegaan word.

Best se beswaar is egter dat prysmededinging as dryfveer van die ekonomie en Schumpeter se 'creative destruction'<sup>7</sup> as dryfveer van die ekonomie onderling uitsluitend is. Binne die transaksiebenadering wat hierbo voorgehou is, bly beide egter in aksie, al is dit dan op verskillende vlakke.

Neem byvoorbeeld 'n konglomeraat van transaksies wat deur middel van 'kreatiewe verwoesting' tot stand kom op grond van 'n nuwe tegnologie waarop die spesifieke konglomeraat 'n patentreg het. Aanvanklik is net 'kreatiewe verwoesting' dus besig.

---

<sup>7</sup> Schumpeter verduidelik 'creative destruction' soos volg: "...it is not [price] competition which counts but the competition from the new commodity, the new technology, the new source of supply, the new type of organization (the largest-scale unit of control for instance) – competition which commands a decisive cost or quality advantage and which strikes not at the margins of the profits and the outputs of the existing firms but at their foundations and their very lives...[Creative destruction is a]...process of industrial mutation...incessantly revolutionizes the economic structure *from within*, incessantly destroying the old one, incessantly creating a new one" (Schumpeter 1942, soos verskyn in Best 1990: 118-119).



Prysmededinging soos beskryf word binne die neoklassieke paradigma raak egter na drie jaar wel van toepassing op dieselfde konglomeraat wanneer die konglomeraat se patentreg verval. Die konglomeraat moet homself herstruktureer om koste te minimeer soos mededinging toeneem. Verder sal strukturering in die konglomeraat waarskynlik voor die verval van die patentreg plaasvind soos bestuur die strawwer mededinging antisipeer en verdiskonteer.

Schumpeter se teorie kan dus beskou word as een wat homself besig hou met die vestiging van nuwe konglomerate van transaksies (groot spronge tussen verskillende konglomerate van transaksies). Die neoklassieke fokus op die fyn verstellings (marginale substitusie) wat binne gevestigde konglomerate van transaksies plaasvind ten einde mededingend te bly gegewe dat produkte en dienste op die medium termyn redelik homogeen is.

'Kreatiewe verwoesting' kan ook gesien word as die primêre dryfveer wat plaasvind tussen verskillende 'produksiefunksies' (stoom teenoor ontbrandingsenergie) en prysmededinging as die sekondêre dryfveer wat plaasvind binne 'n spesifieke produksiefunksie maar tussen ondernemings. Best (1990) se beswaar is egter dat Schumpeter nie die analise beperk tot: "shifts in a given production function, for this would imply that the product stayed the same, whereas competition over new products, new processes, and new organization are all part of the capitalist process and subject to strategic design" (119). Wat dus hier geargumenteer word is dat die produk of diens waarna Best verwys wel lank genoeg dieselfde bly om prysteorie relevant te maak.

Volgens Best (1990) reken Schumpeter dat: "Perfect competition leaves firms ill equipped to seize opportunities. From a Schumpeterian perspective, timing is crucial. Firms that do not build into their organization the capacity to anticipate change and seize opportunities will lose out to competitors who do, no matter how efficiently they allocate resources within the prechange conditions. The firm that is idealized in neoclassical economic theory, however, wastes opportunities because it lacks the profits and scale necessary to finance the overhead expenditures required to anticipate change" (121).

Hierdie analise het empatie met Best (1990) wanneer hy argumenteer dat ekonomiese teorie faal om lig te werp op die kapitalistiese proses want dit wens die faktore wat die proses dryf weg. Wat volgens hom nodig is, is 'n analise wat fokus op strukturele veranderinge en nie ekwilibriumprosesse nie. (120). Hierdie analise voeg egter by dat



ewewigsteorie tog lig werp op die funksionering van gevestigde konglomerate van transaksies en dit is daarom onvanpas om dit oorboord te gooi.

Best ontleen sy oortuiging aan Schumpeter wat sê dat "much of economic theory is almost wholly a theory of the administration of a given industrial apparatus. But much more important than the manner in which capitalism administers given industrial structures is the manner in which it creates them" (Schumpeter, 1942, p.84, soos aangehaal in Best 1990: 120). Hierdie analise verskil dus van die skrywers in die opsig dat dit net so belangrik is om te weet hoe ekonomiese stelsels geskep word, as om te verstaan hoe ekonomiese stelsels, gegewe die industriële strukture, geadministreer word en *vice versa*.

Die twee funksies wat verrig moet word in die onderneming kan onderskei word as die entrepreneursfunksie (Schumpeter se siening van die sentrale gesag), wat sorg vir voortdurende vernuwing, en die bestuursfunksie waar die bestuurder dien as agent vir beheer en doeltreffendheid (Coase se siening van die sentrale gesag).

## 7.7 Penrose

Die 'internal growth dynamics' van Penrose (1959) word ook deur Best (1990) behandel. Penrose se teorie van die onderneming is volgens Best gebaseer op twee aannames: "everything cannot happen at once, and a person cannot do everything alone" (Best 1990: 125). Sy sien die onderneming as 'n administratiewe eenheid met grense, 'n siening waarmee die interpretasie van NIE hier ook kan identifiseer. Die grense van Penrose se onderneming word soos volg verduidelik: "An administrative unit implies teamwork amongst individuals, and teamwork takes time to establish. Thus the boundaries can only be extended with time" (125).

Verder maak Penrose 'n baie nuttige onderskeid tussen hulpbronne en die dienste wat die hulpbronne kan lewer. "The services yielded by resources are a function of the way in which they are used – exactly the same resources when used for different purposes or in different ways and in combination with different types or amounts of other resources provides a different service or set of services" (Penrose 1959: 25, soos aangehaal in Best 1990: 126). Hierdie onderskeid wat Penrose tref word geïnkorporeer binne die transaksie-idee deur Penrose se 'hulpbronne' te sien as geskep in ander transaksies, en die diens wat dit lewer as deel van die huidige transaksie of 'n inset in die huidige transaksie soos verduidelik in hoofstuk 6.



Best beklemtoon dat Penrose se onderskeid tussen hulpbronne en dienste, alhoewel dit herinner aan Marx en die politieke ekonomiese gebruik van soortgelyke terme, dit daarvan verskil: "The distinction does not, like the labor – labor power distinction, imply that the source of value can be reduced to a single factor of production" (Best 1990: 126). Penrose (1959: 52, soos aangehaal in Best 1990: 126) verduidelik soos volg wat sy bedoel: "when men have become used to working in a particular firm or with a particular group of other men, they become individually and as a group more valuable to the firm in that the services they can render are enhanced by their knowledge of their fellow-workers, of the methods of the firm, and of the best way of doing things in the particular circumstances in which they are working". 'n Mate van batespesifiekheid, soos Williamson voorhou ontstaan dus (sien afdeling 4.4).

Best (1990) beklemtoon ook Penrose se standpunt dat: "the productivity of resources depends, in part, on each firm's specific culture...the marginal product to a factor is firm specific; it is affected by the unique combination of services within the firm in which it is employed" (126). Die siening lei daartoe dat daar 'n verskil is tussen die markprys en die waarde van 'n produk vir 'n onderneming (konglomeraat van transaksies). Die idee is steeds samelopend met die transaksiebenadering (die interpretasie van NIE hier) tot die onderneming wat van entrepreneurs vereis om 'n doeltreffende stel kontrakte te onderhou om mededingend te bly (afdeling 6.7.1).

Die siening lei daartoe dat prys, soos bepaal deur die mark, nie meer 'n weerspieëling is van geleentheidskoste nie. Met hierdie beskouing het die transaksiebenadering in beginsel nie 'n probleem nie. Dit is egter in 'n sekere sin ou nuus aangesien die markprys steeds die beste 'raming van waarde' is as mens aanneem dat waarde subjektief bepaal word deur mense, en die mark die grootste getal mense toelaat om te besluit wat die waarde. Best se gevolgtrekking is egter dat "prices are but one imperfect indicator of allocative efficiency" (127).

Dan wys Best ook op Penrose se 'experimental knowledge'. "Experimental knowledge cannot be shifted from the worker to the manager and returned in the form of instructions" (128). Ondervinding kan nie oorgedra word nie, dit moet opgedoen word binne die onderneming, dit is dus nie bemerkbaar of verkoopbaar in dieselfde mate as die meeste ander produkte en dienste nie. Daar sal weer verwys word na hierdie waarneming



van Penrose (1959, soos verskyn in Best 1990: 128) in hoofstuk 11, wanneer die vermoëns van 'n hoë potensiaal bemagtigingskandidaat onderskei word.

## **7.8 Die 'learning firm'**

Best (1990) wys ten slotte daarop dat al bogenoemde teorieë dit in gemeen het dat hulle arbeid en bestuur afsonderlik analiseer (133-134). "The lacuna is a hidden assumption that the motivations, development, and activities of managers and workers are conceptually different and not subject tot the same analysis" (133). Die studies wat die arbeider en bestuurder aan dieselfde veranderlikes blootstel word deur Best die 'learning firm'-paradigma genoem.

Die transaksiebenadering wat hier gevolg word, is ook in pas met die 'learning firm' paradigma aangesien dit bly fokus op die individu binne die transaksie en alle individue, of dit nou die bestuur of arbeider is, tree op grond van dieselfde gedragsaannames op, naamlik opportunisties en met beperkte rasionaliteit. Dus alhoewel die motivering van arbeid en die bestuur dieselfde kan wees, wil dit nie sê dat hul aktiwiteite dieselfde gaan wees nie. Bestuur is in die eerste plek verantwoordelik om die meeloperprobleem aan te spreek wat impliseer dat hulle nie dieselfde gaan doen as 'n agent wat in die eerste plek gekontrakteer is om een of ander taak te verrig nie.

Die punt wat Best met sy 'learning firm'-paradigma probeer maak is waarskynlik dat in gedagte gehou moet word dat positiewe wedersydse beïnvloeding tussen die twee groepe kan plaasvind. Verder, dat die onderneming wat sy mededingers wil uitstof hierdie interaksie moet stimuleer. Hierdie standpunt van Best word, gegewe die inligtingsgebreke wat ook tussen die bestuur en arbeid kan bestaan, deur hierdie analise ondersteun maar soos later in die verhandeling beklemtoon sal word, mag die stimulering van interaksie nie ten koste van die sentrale gesag se gesag wees nie.

## **7.9 Samevatting**

Die argument is dat die deurwinterde teorieë in hierdie hoofstuk 'n bydrae lewer tot die begrip van die onderneming en daarom in die analise geïnkorporeer word. Die transaksiebenadering dien as 'n medium waarbinne die verskillende teorieë geanaliseer kan word as komplementêrend eerder as mededingend ten opsigte van mekaar.

Die gevaar van die inkorporering van verskillende teorieë is dat chaos eerder as groter insig geskep kan word. Soos geïllustreer is, kan die verskillende elemente geïnkorporeer

word sonder om chaos te veroorsaak deur die transaksie die fokus te maak en te spesifiseer op watter deel van 'n transaksie of vlak in 'n konglomeraat van transaksies 'n spesifieke teorie van toepassing is.

Die sentrale idees met betrekking tot die onderneming word soos volg opgesom: Die onderneming is 'n konglomeraat van transaksies (kontrakte) en gegewe mededinging, vind die volgende daarbinne plaas:

- 'n Sentrale gesag funksioneer (Coase 1937)
- Daar word as 'n span saamgewerk (Smith (1776), Alchian & Demsetz (1972) en Penrose (1959, soos behandel in Best 1990))
- Die sentrale gesag word gemotiveer om strategiese gedragmanifestasies in toom te hou deurdat aanspraak gegee word op die residu (Alchian & Demsetz (1972))
- 'n Entrepreneursproses vind plaas (Schumpeter (1942))
- 'n Minimering van transaksiekoste vind plaas (Coase 1937 en NIE)
- 'n Minimering van produksiekoste vind plaas (Neoklassieke teorieë)
- Eiebelang word nagestreef (Smith (1976))
- Uitbuiting van veral werkers laer af in die hiërargie sonder bedingingsmag kan plaasvind (Marxiste)
- Mededinging van buite induseer doeltreffendheid indirek deurdat dit die sentrale gesag se optrede voorskryf (Hoofstuk 6)

In die res van die analise sal na die onderneming verwys word as of 'n konglomeraat van transaksies, 'n span met 'n monitor of as 'n sentrale gesagallokeringsituasie afhangende van watter siening die mees toepaslike op die betrokke situasie is. Die verskillende beskouinge van die onderneming word gesien as komplementêrend eerder as onderling uitsluitend.



## **AFDELING B: 'N BEMAGTIGINGSEVALUERINGSRAAMWERK**

Die eerste doel waarmee die tesis afgeskop het, naamlik om te bepaal wat 'n onderneming is, is voltooi. Vervolgens word die insigte wat gevorm is rakende die aard van die onderneming en die verhouding waartoe dit tot die ekonomie staan gebruik om in die res van die verhandeling uitsluitel te verkry oor die volgende. Eerstens oor die omstandighede waaronder en omvang waartoe deelnemende bestuur in 'n onderneming geïmplementeer kan word. Tweedens oor wat bemagtiging is of veronderstel is om te wees en wanneer 'n skema as bemagtiging kwalifiseer of slegs oëverblindery is. Eersgenoemde vraag word gelaat tot na die gevallestudies van deelnemende bestuur geevalueer is in hoofstuk 12 en 13, omdat die gevolgtrekkings ten opsigte van deelnemende bestuur gegrond op beide teorie en empirie sinvoller is as aanbevelings wat gedoen word alleen op grond van die teoretiese behandeling van die onderneming tot op hede.

In hierdie afdeling word oorgegaan tot die vraag wat bemagtiging is of veronderstel is om te wees deur die mikro-teoretiese raamwerk wat in die vorige afdeling geïdentifiseer en ontwikkel is, toe te pas. Daar word in hoofstuk 8 begin met 'n oorweging van die term bemagtiging en die debat soos dit tans gevoer word. 'n Definisie van bemagtiging vanuit die NIE-teorie, word voorgehou. Uit die definisie blyk dat bemagtiging onlosmaaklik is van die gemeenskap of institusionele omgewing waar bemagtig wil word.

Ter illustrasie en bevestiging van hierdie siening word beskrywings van gemeenskapslewe in tradisionele Afrika gemeenskappe in hoofstuk 9 gegee en vanuit die NIE-perspektief verklaar. Daaruit blyk die invloed van die institusionele omgewing op die welvaartgenererende potensiaal van 'n gemeenskap en by implikasie die potensiaal van 'n bemagtigingspoging in 'n gegewe omgewing om welvaart vir die teikengroep te genereer. In hoofstuk 10 word institusies in die geïndustrialiseerde wêreld onderskei wat welvaartgenerering in die lande ondersteun het en kommentaar gelewer op die term bemagtiging en die kenmerke van 'n welvaartgenererende metafisiese raamwerk.

In hoofstuk 11 sal kriteria gespesifiseer word wat gebruik kan word om die bemagtigingspotensiaal van 'n voorgenome skema te peil. Die kriteria word gespesifiseer met behulp van die NIE-begrip van wat dit beteken om bemagtig te wees soos dit ontwikkel is in hoofstuk 8, tesame met die NIE-begrip vir die probleme vanuit die

institusionele omgewing wat welvaartgenerering verhinder. Die kriteria vorm saam 'n bemagtigingsevalueringsraamwerk. Die evalueringsraamwerk sal in afdeling C op gevallestudies van toepassing gemaak word.



## 8. DIE BEMAGTIGINGSKONSEP

### 8.1 Inleiding

In hierdie hoofstuk word die bemagtigingskonsep onder die loep geneem, eerstens soos dit in die ondernemingsbestuurliteratuur behandel word, en daarna soos dit verstaan kan word binne die Nuwe Institusionele Ekonomie (NIE). Bemagtiging soos dit hanteer word binne ondernemingsbestuurliteratuur word in afdeling 8.2 aangebied en in afdeling 8.3 word die begrip van wisselwerking in 'n ekonomie wat ontwikkel is in afdeling A – die NIE-perspektief – gebruik om die bemagtigingskonsep, soos dit in die res van die analise gebruik sal word, te definieer en toe te lig. In afdeling 8.4 word die verband tussen bemagtiging en die institusionele omgewing uitgelig.

### 8.2 Bemagtiging in ondernemingsbestuurliteratuur

Literatuur aangaande 'bemagtiging' is skaars in ondernemingsbestuur. Waar daar wel na die onderwerp verwys word, dui dit meestal op 'n bespreking van regstellende aksie of deelnemende bestuur<sup>8</sup>. Dit blyk dus dat die bydrae van die studieveld tot die bemagtigingsdebat beperk is tot bemagtigingsaksies binne die grense van 'n spesifieke onderneming in die vorm van deelnemende bestuur of regstellende aksie (later meer oor laasgenoemde onderwerpe).

Die beperkte behandeling van die bemagtigingsonderwerp binne ondernemingsbestuur is waarskynlik daaraan toe te skryf dat die bestuurswetenskappe geskryf word vir en vanuit die perspektief van die sentrale gesag, entrepreneur of bestuurder van 'n onderneming. Die doel met die literatuur is om die monitor in die laaste instansie in staat te stel om sy eie belang te maksimeer binne die reëls wat die staat aan hom voorhou, dus homself en sy onderderneming te bemagtig en nie buitelanders nie. Buitelanders tot die onderneming is eerder potensiële mededingers, kliënte of arbeid.

Mededinging beteken laer opbrengste, daarom sou dit nie in die belang van die onderneming wees om buitelanders te bemagtig in dieselfde produksiesfeer waarin hy homself bevind nie. Aan die ander kant sou kliënte wat bemagtig word groter koopkrag impliseer en dus die onderneming se welsyn bevorder. Aangesien entrepreneurs

---

<sup>8</sup> Sien byvoorbeeld De Coning *et al.* (1997) se *Black People's access to Entrepreneurial Power in Corporate South Africa* vir 'n voorbeeld van 'n analise van regstellende aksie en Johnson en Redmond (1998) se *The Art of Empowerment: the Profit and Pain of Employee Involvement* wat oor deelnemende bestuur handel.



spesialiseer en net binne hul eie produksiesfeer sou kon bemagtig en dus mededingerskep, is bemagtiging buite die grense van hul eie onderneming nie 'n gewilde onderwerp nie. Wat betref die bemagtiging van potensiële arbeid deur middel van byvoorbeeld opleiding, word dit meestal as die staat se verantwoordelikheid beskou.

Die interpretasie dat die bemagtigingsonderwerp buite die onderneming nie 'n prioriteit is nie, word verder in 'n mate bevestig deur Madi (1997: 7-9) wat voorhou dat bemagtiging deur die jare al verskeie vorme binne ondernemingsbestuur aangeneem het. Die term het blykbaar in die jare sewentig sy verskyning onder swart aktiviste gemaak en wel onder die vaandel van 'black advancement'. Daarna volg 'equal opportunity' met 'managing employee diversity' kort op sy hakke. 'Affirmative action' was die gonswoord in die vroeë jare negentig met 'black economic empowerment' meer onlangs na aanleiding van veral die hoë publisiteit wat aan NAIL gegee is (Madi 1997: 55-56). Die jongste term wat gebruik word is slegs 'empowerment'.

Aangesien die ondernemingsbestuurliteratuur in diens staan van die sentrale gesag of ondernemer wat aan die voorpunt staan van die stryd teen die fundamentele ekonomiese probleem, wil mens egter nie te krities staan teenoor die gebrek aan bemagtigingsliteratuur nie. Laasgenoemde taak is 'n voltydse beroep waarin gespesialiseer behoort te word. Dit is nie die ondernemer se taak om die algemene belang direk te probeer bevorder nie.

Dit is eerder die regering van die dag wat die mandaat het om nuwe ondernemings van die grond te help kry waarin vorige agtergeblewe groepe sentraal staan. As 'n teikenpersoon (persoon wat bemagtig wil word) eers 'n entrepreneur is, sou hy hom kon wend tot die ondernemingsbestuurliteratuur om hom in sy strewe na eiebelangbevordering te ondersteun. Om 'n teikenpersoon in 'n entrepreneursposisie te stel, val egter buite die bestek van ondernemingsbestuurliteratuur, aangesien ondernemingsbestuur die neoklassieke teorie met die eiebelangnajaging wat dit voorhou as vertrekpunt het.

Die neoklassieke teorie en daarom ook ondernemingsbestuurliteratuur, voorveronderstel institusies wat individue in staat stel om hul eie belang te kan bevorder. Gegewe die skewe verdeling van inkomste in 'n land soos Suid-Afrika, moet mens aanneem dat die voorveronderstelling nie geld nie en dat institusies wat individue in staat stel om hulself te bemagtig ontbreek. Anders kan mens aanneem dat alhoewel die institusies wat



individue in staat stel om hulself te bemagtig wel bestaan, die grootste deel van die bevolking verkies om nie die institusies te omarm nie. Beide scenario's word oorweeg in hierdie analise. Hoe die institusies wat die lede in 'n gemeenskap in 'n posisie stel om bemagtig te word daar moet uitsien, asook of daar 'n gebrek aan omarming van bemagtigende institusies bestaan, word in die analise ondersoek.

In die volgende hoofstuk sal met behulp van NIE geïllustreer word waarom die voorveronderstelling wat neoklassieke teorie maak onrealisties is in 'n onontwikkelde omgewing. NIE kan in die sin dus beskou word as 'n teoretiese raamwerk wat as 'brug' funksioneer tussen die hoofstroomekonomie en die agtergeblewe individu deur uit te wys welke institusies laasgenoemde verhoed om homself te help, of byvoorbeeld watter institusies 'n individu in 'n entrepreneursposisie sou kon stel.

NIE beklemtoon dat die individualistiese benadering van ondernemingsbestuur gesond is aangesien dit aansporing gee vir produksie en dienslewering, asook strategiese gedrag doeltreffend beveg deur die sentrale verantwoordelikheidspunte wat in firmas geskep word. Algemene ewewigsteorie beklemtoon weer dat die individualistiese benadering die algemene belang indirek bevorder deur die doeltreffendheid waartoe mededinging individue dwing en deur kennisgenerering wat gefasiliteer word deur die spesialisasie wat moontlik gemaak word.

'n Bemagtigingsonderwerp wat wel deeglik behandel word in ondernemingsbestuurliteratuur is regstellende aksie. Die rede vir die stand van sake is waarskynlik dat regstellende aksie vereis word deur die *Employment Equity Act* (Republiek van Suid-Afrika 1998a). Die vorm van bemagtiging wat binne die grense van 'n spesifieke onderneming plaasvind se potensiaal word vervolgens ondersoek.

Die inherente perk op die potensiaal van hierdie vorm van bemagtiging en die probleem wat dien as motivering vir 'n analise van bemagtigingsopsies buite die grense van 'n spesifieke onderneming, word soos volg deur Anstey (1997: 21) geformuleer: "The fact that affirmative action must take place within a jobs scarce environment may well exacerbate tensions and has the potential to reduce the process to *displacement* rather than *diversity* management. It may sharpen black frustration and aggravate white insecurity producing major obstacles in the development of a coherent unified organisational culture" (21).



Regstellende aksie, wat nie die ekonomiese koek groter maak nie, se vermoë om wydverspreide armoede en die 'insider' vs 'outsider' (Van der Berg 1997: 482) probleem in Suid-Afrika aan te spreek, is beperk. Laasgenoemde verwys na 'n situasie waar toegang tot 'n werk 'n belangrike skeidslyn binne die swart bevolking geword het "with black insiders increasingly sharing in the privileged situation of whites, and unemployed outsiders becoming further impoverished" (Van der Berg 1997: 482). In die opsig is die probleem met regstellende aksie analoog aan die probleem met deelnemende bestuur wat Kooy en De Villiers (2001: 2) uitwys, naamlik dat die potensiaal daarvan vir armoedeverligting, of dan bemagtiging, beperk word deur die hoë vlak van werkloosheid in Suid-Afrika, aangesien individue met 'n werk in 'n groot mate reeds bemagtig is in vergelyking met hul werklose medeburgers. Die werklike behoefte is onder die werklikes, 'n situasie wat slegs bereedder kan word deur die skep van addisionele poste eerder as die uitruil van bestaande poste.

### **8.3 Bemagtiging binne die NIE-benadering**

Bemagtiging binne die transaksiebenadering van Afdeling A (NIE benadering soos dit hier geïnterpreteer word) impliseer dat die teikenpersoon 'n bate verkry wat geruil kan word, of 'n bate verkry wat weer gebruik kan word om 'n ander bate te produseer wat geruil kan word. Om die klei en baksteen voorbeeld van hoofstuk 6 weer te gebruik: die persoon moet óf bakstene óf klei verkry, of die vermoë verkry om waarde toe te voeg tot die baksteenvervaardigings- en verkoopproses aangesien die waardetoevoegingsvermoë ook weer geruil kan word.

As mens bakstene verkry kan die bakstene geruil word vir 'n inkomste, terwyl die klei gebruik kan word om bakstene te vervaardig wat weer geruil kan word (of die klei kan verkoop word aan 'n steenvervaardiger, maar die aanname is dat klei so min waarde het dat hierdie scenario nie substansiële bemagtiging sal wees nie). Laasgenoemde scenario impliseer egter dat die persoon die vermoë en kennis het om die stene te vervaardig, naamlik dat hy 'n steenvervaardigingsonderneming kan bedryf. As slegs klei ontvang word sonder kennis en vermoë kan daar byvoorbeeld nie sprake van bemagtiging wees nie.

Uit die voorbeeld blyk dit waarom onderwys en opleiding as bemagtiging kwalifiseer. Dit is 'n bate aangesien die persoon met die relevante kennis stene sal kan vervaardig of by 'n steenmakery aangestel kan word. Die persoon wat aangestel word in 'n



onderneming se vermoëns word verruil vir 'n gedeelte van die opbrengs uit die bakstene wat die eienaar vanuit die steenmakery verkoop. Hierdie tipe ruiltransaksie is so algemeen dat die ruilbedrag in die volksmond 'n spesifieke benaming verkry het, naamlik die salaris.

Gegewe die teenwoordigheid van transaksiekoste, soos bespreek in hoofstuk 5 en in die afwesigheid van 'n monopolie op steenmakery, kan mens aanneem dat 'n bemagtigingsaksie wat van die teikenpersoon vereis om 'n onderneming te bedryf, nie volhoubaar gaan wees as die teikenpersoon se transaksiekoste tydens die vervaardiging van stene veel hoër is as die van sy mededingers nie. Ten einde as volhoubare bemagtigingspoging te kwalifiseer, moet die teikenpersoon dieselfde of 'n laer vlak van transaksiekoste handhaaf as sy mededingers, *ceteris paribus*.

Om 'n skema as 'n bemagtigingskema te klassifiseer binne die transaksiebenadering moet dit dus aan twee vereistes voldoen. Eerstens moet die teikenpersoon 'n bate verkry wat hy kan ruil. Tweedens moet die teikenpersoon transaksiekoste tot mededingende vlakke kan verlaag. As daar nie positief op die laaste vraag geantwoord kan word nie, is daar ook nie sprake van bemagtiging nie, want dit beteken dat die teikenpersoon die bate wat verkry is weer verloor het en is hy in dieselfde posisie as wat hulle was voor die bemagtigingsinisiatief.

Gegewe die bestaan van mededinging kan byvoorbeeld nie verwag word dat 'n grootliks ongeletterde teikengroep wat 'n wynplaas met kelders en al ontvang, op eie houtjie uitvoer-gehalte wyn gaan produseer teen dieselfde koste as gevestigde mededingers nie. In die geval sal 'n meer volhoubare bemagtigingsvoorstel binne die NIE raamwerk voorlopig wees om byvoorbeeld die teikengroep wel eiendomsreg te gee, maar dan te spesifiseer dat die plaas en fasiliteite verhuur word aan kundiges met die voorbehoud dat die teikengroep deur die kundiges indiensopleiding ontvang (neem aan die teikengroep wil wel wynboere wees, andersins kan hul slegs aandeelhouders met die gepaardgaande voordele bly).

Op dié manier verkry hulle wel 'n inkomste en word die hulpbron volhoubaar bestuur. Soos die teikengroep opleiding ontvang, kan hulle of hul kinders (as hul dit sou verkies) dan in die toekoms die bestuur van die plaas self behartig. Bygesê sal daar egter 'n prinsipaal-agent-probleem ontstaan, waar die teikengroep in die geval die prinsipaal verteenwoordig en die huurders die agent.



Die mededingers word beskou as die gevestigde ekonomiese agente en uiteindelik internasionale rolspelers. Die aanname is dus dat internasionale mededingers die uiteindelijke maatstaf bied waarteen bemagtigingsaksies se volhoubaarheid beoordeel moet word. Laasgenoemde aanname impliseer dat kapitalistiese institusies as doeltreffend geag word, 'n aanname wat verdien om gemotiveer te word, en wel gemotiveer is deur skrywers soos Williamson (1985).

Marxistiese skrywers en Schumpeter (1942, soos behandel deur Terreblanche 1993) het die stelsels egter om verskillende redes as onvolhoubaar beskou. 'n Uitvoerige analise van die verskillende argumente val buite die bestek van hierdie analise. Hier word, soos in hoofstuk 4 uitgedraai, van die standpunt uitgegaan dat die kapitalistiese uitkoms wel doeltreffend is en as maatstaf vir vergelyking gebruik kan word omdat die mark die grootste aantal mense se stem inkorporeer. Die mense sonder 'n ruilbare bate se stem word natuurlik nie binne die markopset 'gehoor' nie (hulle is buite die mark en kan dus nie die geleenthede wat die mark bied benut nie). Laasgenoemde is 'n realiteit wat bemagtigingspogings veronderstel is om aan te spreek ten einde as bemagtigingspogings te kwalifiseer.

Die Swart Ekonomiese Bemagtigingskommissie het swart bemagtiging gedefinieer as: "an integrated and coherent socio-economic process, located in the context of nation transformation that is aimed at redressing the imbalances of the past" (Soos aangehaal in Cookson 1999: 2). Die definisie van bemagtiging illustreer die frustrasie wat die literatuur oor bemagtiging ervaar wanneer 'n raamwerk nodig is om die proses rigting te gee. Terwyl daar eenstemmigheid is dat daar 'n verandering moet plaasvind en dat dit op sosio-ekonomiese vlak moet wees, ontbreek 'n raamwerk vir hoe dit teweeggebring kan word, en spesifiek op mikrovlak. Modelle vir evaluasie van spesifieke pogings en vir die monitering van hierdie pogings is afwesig.

Tyer (1998: 6) verteenwoordig 'n uitsondering en brug tussen die ondernemingsbestuurliteratuur en ontwikkelingseconomie. Hy neem beide wêreld in aanmerking, die ekonomiese en taalkundige, om soos volg sy definisie van bemagtiging te formuleer:

"Economics can be defined as, *...the study of how societies use scarce resources to produce valuable commodities and distribute them among different people* (Paul Samuelson, quoted in Mohr & Fourie, (1996: 8). To empower is in its most basic



meaning, to give power to; to make able (Oxford Dictionary, 1990: 384). A definition of economic empowerment, may thus be formulated as, a process, or act whereby a society or a segment thereof, is given: (1) the power to access and use scarce resources; (2) the means and the knowledge of how and what to produce; and (3) the knowledge of where and how to distribute and trade valuable commodities and services. The notion of power in this definition alludes to the intrinsic link between politics and economics" (Tyer 1998: 6).

Die probleem met Tyer se definisie is dat hy nie die proses waarvolgens welvaart gegenereer word beskryf nie, naamlik ruil en die minimering van transaksiekoste deur 'n sentrale gesag daartydens. Hy beskryf net die verkieslike uitkoms van bemagtiging naamlik kennis en toegang tot bates. Die gevolg is dat Tyer (1998: 87) in 'n dilemma beland wanneer hy sy definisie probeer operasionaliseer. Hy neem aan dat bemagtiging impliseer dat toegang tot 'n hulpbron verkry moet word, maar in die skema wat hy ondersoek verkry die teikengroep (groep wat bemagtig wil word) toegang tot 'n onderneming (en meer spesifiek 'n genoteerde maatskappy).

Dit laat 'n vraag ontstaan wat Tyer (1998) onbeantwoord laat, naamlik wat is die verskil tussen 'n onderneming en 'n hulpbron en wat is die implikasies daarvan vir die sukses al dan nie van 'n bemagtigingspoging. Tyer (1998: 86-87) gebruik die komplekse aard van ekonomiese bemagtiging as rede vir sy gelykstelling van die onderneming aan 'n hulpbron en as rede vir sy 'bemagtigingsindikatore' as "simple and relatively unambiguous" (87). Sy benadering herinner aan die een kant sterk aan die ou institusionaliste wat sê dat kompleksiteit nie vatbaar is vir ekonomiese analise nie en aan die ander kant die neoklassieke wat wêreldvreemde aannames maak ten einde te kan analiseer.

Die res van sy analise, alhoewel intuïtief aantreklik, bly by gebrek aan 'n teoretiese onderbou drywend. Daarteenoor dien die teorie, soos dit voorgehou is in afdeling A van hierdie analise, as fondament vir die evalueringsraamwerk (bemagtigingsindikatore) wat in hoofstuk 11 uiteengesit word.

#### **8.4 Verband tussen ekonomiese bemagtiging en 'n institusionele omgewing**

Die onlosmaaklikheid van bemagtiging en die institusionele omgewing is daarin gesetel dat bemagtiging vereis dat die res van die gemeenskap die bates wat 'n individu het erken en bereid is om ander bates te ruil ten einde die individu se bates te bekom. Die logika



volg vanuit die definisie van ekonomiese bemagtiging wat vereis dat 'n *ruilbare bate verkry* moet word, 'n vereiste wat onlosmaaklik is van die institusionele omgewing omdat dit 'n reg van *uitsluiting* van die res van die gemeenskap impliseer.

Gegewe die NIE-aanname van oportunisme is die implikasie van die afwesigheid van institusies in die gemeenskap, wat uitsluiting voorsien en afdwing, dat ander lede van die gemeenskap 'n individu se bate sal neem sonder om 'n bate in ruil te gee. Geen ruil vind plaas nie want bates 'behoort' aan almal (of niemand) en geen vergoeding hoef dus aan iemand gegee te word vir die gebruik van 'n bate nie.

Hierdie stand van sake, wat neerkom op 'n nasionalisering van bates, los met die eerste oogopslag die bemagtigingsprobleem op want alle lede van die gemeenskap verkry op die manier toegang tot die bates in die gemeenskap, wat die doel met bemagtiging is. Wanneer sosialiste oor bemagtiging dink is hul argument daarom ook dat mens bemagtig is wanneer toegang tot 'n bate verkry word, soos die geval is met alle openbare goedere, en die oplossing vir die bemagtigingsprobleem is daarom om alle goedere te nasionaliseer en die grootste bedreiging vir die bemagtiging van die gemeenskap is vorme van privatisering (die proses waardeur lede van die gemeenskap uitgesluit word van 'n bate of groep bates).

Die sosialistiese begrip van bemagtiging is egter net waar in die afwesigheid van 'n FEP. Sodra dit ingebring word, word die produksie van bates waartoe toegang verkry wil word 'n probleem. Dus, terwyl die sosialiste reg is dat mens bemagtig word deur toegang tot bates te verkry, neem hulle nie in ag dat bates eers geproduseer moet word te midde van 'n FEP voor toegang daartoe verkry kan word nie. Die inbring van die FEP vereis dat individue hulself moet inspan om die FEP die hoof te bied wat impliseer dat 'n individu gemotiveer moet word. Motivering word bewerkstellig wanneer 'n persoon die reg toegeken word vanuit die institusionele omgewing om ander uit te sluit van bates wat die resultaat is van sy individuele inspanning. Die motivering is in 'n groot mate afwesig wanneer bates genasionaliseer word.

Ekonomiese bemagtiging, wat met die realiteit van 'n ekonomiese probleem handel, vereis daarom nie net toegang tot 'n bate nie, maar toegang tot 'n *ruilbare bate*, wat uitsluiting impliseer wat weer impliseer dat bemagtiging onlosmaaklik van die institusionele omgewing is.



'n Gemeenskap wat nie individue die reg gee om bates te verkry nie, inhibeer dus welvaartskepping en bemagtiging. Verder kan 'n situasie bestaan waar institusies of persone in die gemeenskap bestaan wat 'n belang het by ondoeltreffende stand van sake en wat die vestiging van meer doeltreffende institusies voorkom. Die beperkinge wat gemeenskappe en hul institusies op ontwikkeling plaas, verteenwoordig die NIE hipotese van die ontwikkelingsprobleem waarmee Derdewêreldlande<sup>9</sup> te kampe het. North (in Harris, Hunter & Lewis (1995: 6), verduidelik dat: "Organisations that operate within Third World institutional frameworks are not inefficient; they are efficient at making a society more unproductive".

Die NIE-hipotese ten opsigte van die ontwikkelingsprobleem word in hoofstuk 9 toegelig en getoets deur die invloed van die institusionele omgewing op die bemagtigingspotensiaal van 'n individu te oorweeg. Die toeligting van die institusionele omgewing se invloed is relevant omdat hoe verreikend die probleem is wat die institusionele omgewing kan veroorsaak dikwels nie waardeer word nie. Die gebrek aan deeglike verklarings vir verskille in ontwikkeling word dan 'n broeiplek vir ideologieë en rassisme. Die titel en relevansie van die volgende hoofstuk spruit uit die stand van sake.

---

<sup>9</sup> Die term 'Derdewêreldlande' word gebruik eerder as byvoorbeeld die term 'ontwikkelende lande'. Laasgenoemde term word vermy omdat dit impliseer dat ontwikkeling besig is om plaas te vind terwyl die NIE-perspektief juis is dat dit nie noodwendig die geval is nie – dat 'n evolusie na 'n hoër vlak van ontwikkeling nie as vanselfsprekend aangeneem kan word nie. Die term Derdewêreldland eerder as ontwikkelende land sal verder in die verhandeling gebruik word wanneer laasgenoemde punt in die konteks beklemtoon wil word.

## 9. RASSISME TEENoor INSTITUSIONALISME – 'N OORWEGING VAN KOLLEKTIVISME IN SUID-AFRIKA SE INVLOED OP DIE BEMAGTIGINGSPOTENSIAAL VAN 'N INDIVIDU

### 9.1 Inleiding

Die hoofstuk skep by die leser 'n begrip vir die bestaan van 'n kollektiewe institusionele omgewing in Suid-Afrika wat onderskei word van 'n individualistiese institusionele omgewing, 'n begrip wat lei tot die verklaring van ekonomiese prestasie op grond van institusies eerder as ras.

Verskille in institusies tussen die kollektiewe en individualistiese omgewings, kan op al die vlakke van die institusionele kaart (verwys na diagram 3.1) onderskei word. Saam vorm die institusies 'n omgewing waarna as kollektief verwys word wanneer die institusies die groep se belang bo die individu s'n stel gedurende die produksieproses. Netso word na die omgewing as individualisties verwys as die institusies die individu se belang bo die groep s'n stel gedurende produksie.

'n Begrip vir die bestaan van kollektiewe gemeenskapslewe in Suid-Afrika, moet om drie verbandhoudende redes doelbewus geskep word. Eerstens, aangesien die alternatiewe lewensomgewing nie fisies sigbaar is nie, is buitestaanders wat inkyk op 'n alternatiewe omgewing geneig om die bestaan daarvan mis te kyk en aan te neem dat alle mense hul ekonomiese optrede op grond van dieselfde logika en reëls rig as wat die buitestaander doen. Kotzé (1993: 2) gaan so ver as om te stel dat 'n "collective consciousness would appear to be incomprehensible if interpreted with the intellectual tools formed by individualistic consciousness (and vice versa, of course)".

Tweedens, uit die hoofstuk sal dit blyk dat die verskille in institusionele omgewings waaruit verskillende mense opereer, in 'n groot mate op die kleurgrens onderskei kan word waar swartes tradisioneel oorwegend vanuit 'n kollektiewe omgewing opereer en wittes tradisioneel oorwegend in die individualisties groep val. Die stand van sake noop mense wat onbewus is van kollektiwisme se invloed, maar nie rassisties wil wees of klink nie, om verskille (in institusies) wat wel bestaan te ignoreer of as uitsluitlik die produk van diskriminasie voor te hou en persone wat op verskille wys en die invloed daarvan op prestasie wil analiseer, as rassiste voor te hou. Kotzé (1993: 2) voer byvoorbeeld aan dat: "the manifestations of collective consciousness are as widely misinterpreted as they are well-known. Racists openly and contentedly air their knowledge of the perceptual



differences between white and black. Liberals and radicals treat it as improper knowledge – if ever they concede to this knowledge, it is done with the utmost discretion. Naturally racists wish to substantiate the grounds for racism, whilst non-racists are embarrassed by signs of differentiation" (2).

Liberale lesers word hier gerus gestel aangesien die verskille wat uitgewys word hier nie uitgewys word om 'n rassistiese standpunt te stel nie, omdat aangetoon sal word dat die verskille in institusies gesetel is. Aan rassistiese lesers word die institusionele verklaring aangebied sodat opgehou kan word om ras as verklarende veranderlike voor te hou – rassisties te wees – sonder om die verskille in ekonomiese prestasie wat hul waarneem te ignoreer. Die hoofstuk word pertinent oor die boeg van die rassismekwessie gegooi sodat uit die staanspoor by die leser geen twyfel kan bestaan dat die invloed van institusies, en nie ras nie, geïllustreer word.

Deur die institusionele verklaring aan te bied, word ruimte geskep sodat konstruktief omgegaan kan word met kwessies wat ekonomiese prestasie beïnvloed omdat die doodloopstrate wat rassisme (wat verskille op grond van genetica verklaar) en liberalisme (wat verskille wil ontken) inhou, vermy word. Beide is doodloopstrate omdat hul die relevante veranderlike, naamlik institusies, ignoreer.

Die institusionele verklaring wat voorspel dat mense se welvaart beïnvloed kan word deur hul institusies te verander, roep mens tot aksie gegewe die potensiaal wat bestaan om institusies te verander. Persone wat handel vanuit rassistiese oortuigings is egter ook 'n werklikheid. Dit is gevolglik waarskynlik nie moontlik om sensitief genoeg om te gaan met kwessies rakende rassisme nie in soverre mense wel slagoffers van rassisme is. Die realiteit van rassisme vra egter des te meer dat navorsers duidelike alternatiewe verklarings bied vir verskille in ekonomiese prestasie wat bestaan.

Die derde rede vir die skep van 'n bewussyn omtrent die kollektiewe omgewing is, soos sal blyk uit die hoofstuk, dat dit die omgewing is waarin persone wat geteiken word vir bemagtiging in Suid-Afrika hulself waarskynlik bevind. Deur 'n bewussyn te skep omtrent die kollektiewe omgewing en die invloed daarvan op 'n individu se ekonomiese prestasie, word 'n erkenning van die institusionele omgewing waarin bemagtigingspogings waarskynlik van stapel gestuur word, gedoen. 'n Beter begrip word gevorm wat beter gerigte beleid moontlik maak.



Ten slotte moet begrip vir die kollektiewe omgewing nie net doelbewus nie, maar doelbewus *en* op 'n beskrywende manier geskep word want, alhoewel dit welbekend is dat individualistiese modelle kollektiewe modelle oortref<sup>10</sup>, word die oorsaak van die empiriese verskynsel dikwels nie na behore verstaan nie. 'n Onverklaarde tendens is minder geloofwaardig as 'n verklaarde een. Die resultaat van die gebrekkige verklaring van kollektiewe modelle se onderprestasie is dat hulle steeds, as gevolg van hul idealistiese voorkoms, hul weg vind in beleid wat voorhou om welvaart te skep (sien hoofstuk 15).

Hier sal uitgewys word dat die verklaring van kollektiewe modelle se swakker prestasie in die dinamiek van interaksie tussen mense geleë is. Slegs die resultaat van die dinamiek, naamlik swakker presterende modelle, kan in statistiek waargeneem word. Om die faktore wat aanleiding tot die empiriese verskynsel gee, te verstaan moet die dinamiek wat tussen mense plaasvind verstaan word. Die gevolg is dat die hoofstuk op 'n beskrywende manier aangebied word.

Begrip vir die oorsaak van kollektiwisme sal beleidmakers en hul ondersteuners 'n aansporing bied om kollektiewe modelle te wil vermy en hul terselfdertyd in staat stel om die modelle te herken. Want, soos uit die gevallestudies in hoofstukke 12 en 13 en in hoofstuk 14 sal blyk, is die onderskeid tussen kollektiewe en individualistiese modelle dikwels 'n fyn nuanse. In belang van welvaartskepping is dit egter deurslaggewend om die onderskeid wel steeds te kan tref. So 'n onderskeidingsvermoë vereis meer as net die erkenning van 'n empiriese verskynsel maar ook 'n deeglike begrip vir die oorsaak van die empiriese verskynsel.

Die beskrywing van die kollektiewe omgewing word gedoen met behulp van hoofsaaklik Kotzé (1993), Van Niekerk (1992) en Letsoalo (1987) se navorsing en ondervinding in tradisionele Afrika gemeenskappe met enkele verwysings ook na Venter (2001). Van Niekerk (1992) se beskrywings is meestal met betrekking tot die Venda gemeenskap in die verre noorde van Suid-Afrika. Van Niekerk (1992) beskryf die gemeenskapslewe en tradisies na blootstelling as sendeling onder die gemeenskappe en as dosent aan die Universiteit van die Noorde.

---

<sup>10</sup> Sien Deininger en Binswanger (1999: 250) vir 'n lys van empiriese studies wat individualistiese institusies se uitkomste met die van kollektiewe institusies vergelyk en die beter ekonomiese prestasie van eersgenoemde illustreer.



Kotzé (1993) het navorsing in verskeie townships en landelike gemeenskappe oor die hele Suid-Afrika gedoen ten einde bewyse te bekom ter verdediging van swart beskuldigdes in verskeie hofsake. Sedert 1985 tot en met die publiseer van sy boek het hy ook intensiewe navorsing gedoen in 'n landelike gemeenskap in Gazankulu waar hy jaarliks vir wisselende periodes gebly het. Hy praat vlot Shangaan.

Letsoalo (1987) was 'n navorser in geografie aan die Universiteit van die Witwatersrand ten tyde van die te perse gaan van haar boek. Sy gee 'n analitiese weergawe van die geskiedenis van grondhervorming in Suid-Afrika en beskryf onder andere die tradisionele grondgebruikstelsel van Noord-Sotho gemeenskappe. Venter (2001) is 'n bekende Suid-Afrikaanse joernalis en outeur van onder andere die boek *When Mandela Goes*.

## 9.2 Manifestasies van 'n kollektiewe samelewing

Kotzé (1993: 7-20) se verwysing na 'n verskeidenheid tipes gedrag en gewoontes wat waarskynlik bekend sal wees aan die Suid-Afrikaanse leser en volgens Kotzé (1993) aanduidend is van 'n 'kollektiewe bewussyn' of 'n 'kollektiewe perseptuele logika' word hier gebruik as 'n aanduiding van die teenwoordigheid van 'n kollektiewe institusionele omgewing. Op hierdie stadium is dit nodig om 'omgewing', 'bewussyn', 'perseptuele logika' en ander terme op grond waarvan die kollektiewe en individualistiese wêreld onderskei word, en die verhouding waartoe hulle tot mekaar staan, te verklaar.

Wanneer na die institusionele omgewing verwys word, word verwys na al die institusies op al die vlakke (diagram 3.1), want saam definieer hulle die omgewing waarin 'n individu funksioneer. 'Bewussyn' of 'perseptuele logika' verwys daarom na 'n vlak een institusie soos uit diagram 3.1 volg<sup>11</sup>. Soos die leser wat Kotzé (1993) lees egter sal ervaar, gebruik Kotzé (1993) die terme 'kollektiewe bewussyn en logika' dikwels om te verwys na die institusionele omgewing soos dit hier gedefinieer word, waarskynlik by gebrek aan 'n institusionele 'padkaart' soos diagram 3.1. Kotzé (1993) se 'kollektiewe bewussyn en logika' word daarom deur die skrywer as kollektiewe omgewing vertaal ten einde verwarring uit te skakel waar van toepassing. Kotzé (1993) se keuse van die gebruik van die terme bewussyn en persepsie om te verwys na die breër institusionele

---

<sup>11</sup> Kotzé (1993) se 'bewussyn' of 'perseptuele logika' kan ook beskryf word as Fay (1975) se 'gekonstitueerde betekenis' (sien afdeling 2.2.3). Die terminologie wat Kotzé (1993) gebruik bevestig Fay (1975) se indeling van die interpreteerbare kategorieë en die definiërende invloed van die 'gekonstitueerde betekenis'.



omgewing waarin mense funksioneer, suggereer egter dat vlak een institusies geweldig invloedryk is in die bepaling van die institusionele aard van 'n gemeenskap. Die invloedrykheid van die vlak een institusies sal verder uit die beskrywings in die hoofstuk en uit afdeling 10.3 wat spesifiek daaraan gewy is, blyk.

Die manifestasies wat Kotzé (1993: 7-27) onderskei word volgens hom as normaal in hoofsaaklik swart samelewings gesien en kan onderskei word van alternatiewe gedrag wat as normaal beskou word in individualistiese (hoofsaaklik wit) samelewings. Slegs enkele van die manifestasies word ter illustrasie genoem. Die leser word na Kotzé (1993: 7-27) vir meer besonderhede verwys.

- Mense met 'n kollektiewe bewussyn is sosiaal oop teenoor mense met 'n individualistiese bewussyn wat sosiaal geslote is. Byvoorbeeld, as individualistiese individue in 'n hyser klim waarin ander mense reeds is, sal hulle hul gesprek beëindig terwyl mense uit 'n kollektiewe omgewing selfs oor die besigste straat 'n gesprek gemaklik kan voer.
- Mense, veral mans, met 'n kollektiewe bewussyn soek konstant fisieke kontak in verskeie onemosionele maniere met lede van dieselfde geslag, terwyl mans met 'n individualistiese aanslag sulke kontak vermy.
- Omdat daar 'n goter samesmelting tussen die self en ander is, het mense met 'n kollektiewe bewussyn veel minder fisiese ruimte nodig as persone met 'n individualistiese bewussyn. Mense met 'n kollektiewe bewussyn is daarom in staat om in die beperkte ruimte van 'n klein kamer of voertuig in te druk sonder enige teken van emosionele ongemak.
- Kollektiewe bewussyn definieer tyd sosiaal en ingevolge die onmiddellike teenwoordigheid, terwyl individualistiese bewussyn tyd definieer ingevolge ekonomiese surplus en die toekoms<sup>12</sup>. Individualiste is daarom meestal stiptelik terwyl kollektiviste nie so 'n hoë premie op stiptelikheid plaas nie.
- Verskille in persepsies word ook volgens Kotzé (1993) in maniere van groet weerspieël. Mense met 'n individualistiese bewussyn gebruik byvoorbeeld 'n ferm handdruk waarmee dryfkrag en 'n wil om vooruit te gaan

---

<sup>12</sup> Verklarings vir die prioriteit wat aan sosiale interaksie eerder as surplusgenerering verleen word in kollektiewe gemeenskappe, word in afdeling 9.4 oorweeg.



gekommunikeer word (Kotzé 1993: 16). Kollektiewe bewussyn-gemeenskappe daarteenoor gebruik 'n sagte handskud as 'n uitdrukking van sosiale aanvalligheid en die afwesigheid van sterk interindividualistiese mededinging.

Die volgende verhaal wat Van Niekerk (1992: 29) weergee, dui meer direk op die bestaan van 'n kollektiewe omgewing. Terwyl die beskrywings wat gegee word simptome kan wees van 'n breër anti-apartheidstrategie, word dit genoem in die breër konteks van die voorbeelde wat Kotzé (1993) voorhou. Die klem op die gemeenskap as 'n eenheid deur individue in 'n kollektiewe omgewing eerder as op die belang van individue binne die gemeenskap, is die deurlopende onderskeidende kenmerk van 'n kollektiewe gemeenskap.

Van Niekerk (1992) verwys na 'n geval waar die studente se beurskommissie geweier het om aan 'n behoefte student meer geld toe te ken as aan die wat reeds geholpe is. Hul verweer was dat: "*We reject such individualising. Our way of thinking is: we are one. An injury to one is an injury to all. Soms sou 'n mens selfs hoor: Pass one, pass all. Studente het naderhand geweier om hulle name te noem in vergaderings omdat hul as 'n groep behandel wou word. It isn't I who speak, it is the group*" (29).

Volgens Venter (2001: 129) kan die manifestasie van kollektiwisme tot op parlementêre vlak waargeneem word, waar applous deur die demokratiese regering ingestel is: "*To my knowledge, applause for members' speeches...is unknown in the Westminster system and its derivatives in America and Europe. The applause suggests to me the warm presence of African communalism, whereas its absence speaks of a chillier Western air of impersonal business. That is to say, the applause makes me uncomfortable*".

### **9.3 Aard van die kollektiewe omgewing**

Die volgende punte wat Kotzé (1993: 2-7) maak ten einde die aard van 'n 'kollektiewe bewussyn' in perspektief te plaas, verduidelik die begrip:

- Kollektiewe bewussyn is nie 'n vorm van kennis waarvan mense bewus is of wat hulle in situasies toepas op gegewe oomblikke en in gegewe omstandighede nie. Mense is normaalweg totaal onbewus van die perseptuele styl waarvolgens hulle werk. As sodanig is kollektiewe bewussyn (soos individualistiese bewussyn) 'n alles insluitende, oral teenwoordige,



onderbewussynwêreldbeskouing – die manier hoe mense die lewe, natuur, mens en hulself sien. Dit bepaal byvoorbeeld hoe mens die menslike natuur definieer, manlikheid of vroulikheid, gesag, liefde, reg en alle ander bestanddele van die lewe.

- Kollektiewe en individualistiese bewussyn is nie twee diskrete perseptuele style nie. Hulle verteenwoordig teenoorgestelde pole op 'n kontinuum. Alle mense is dus volgens Kotzé iewers op die kontinuum. Maar "the particular experience of the vast majority of black people makes for extreme forms of collective consciousness" (Kotzé 1993: 6).
- Verder word nie voorgehou dat gemeenskappe homogeen is nie, maar wel dat "there appears to be sufficient sense in translating a common dimension of perception overriding the differences in language, tradition, education, occupation and creed" (Kotzé 1993: 2).
- Persepsies en die waardes onderliggend daaraan is nie 'n kwessie van 'n gier wat mense beetpak nie, maar 'n funksionele en effektiewe manier om spesifieke ondervindinge te hanteer.

Laasgenoemde punt impliseer dat die kollektiewe gemeenskap 'n reaksie is op omstandighede, 'n manier is om omstandighede te hanteer en dat die bestaan van kollektiwisme op grond van omstandighede verklaar kan word. Ten einde begrip van die kollektiewe samelewing en sy invloed op ekonomiese prestasie uit te bou, word die redes vir die ontstaan en voortbestaan daarvan ondersoek.

## **9.4 Ontstaan van 'n kollektiewe samelewing**

### **9.4.1 Armoedehipoteses**

Kollektiewe bewussyn word volgens Kotzé (1993: 3) van kleins af reeds by kinders van armoedige gemeenskappe gevestig en is in Suid-Afrika se geval so algemeen onder swart mense omdat armoede so wyd verspreid was onder hulle in die verlede en in 'n groot mate steeds vandag is.

Kotzé (1993: 3-5) verduidelik die ontstaanproses soos volg: kinders groei in townships of landelike gebiede op onder omstandighede van ernstige armoede en 'n akute gebrek aan sekuriteit as gevolg van 'n ongetroude ma wat afwesig is as gevolg van haar werk, of as die kinders van 'n getroude pa wat ook afwesig is as gevolg van sy werk. Omdat ouers



nie voldoende in hul kinders se behoefts kan voorsien nie word die kinders gedwing om onafhanklik van hul ouers te oorleef. Deur hierdie pogings van die kinders om te oorleef leer hulle om sterk sosiale bande te vorm met ander kinders in die gemeenskap by wie hul van tyd tot tyd kos, slaapplek of klere kan kry. Hulle leer vroeg in die lewe dat geen enkele individu in staat is om in 'n mens se behoeftes te voorsien nie, dat oorlewing as individu of selfs as 'n individuele familie nie moontlik is nie. Die gevolg is dat die lewe verstaan en ervaar word as 'n lid van 'n kollektief van persone.

Bates wat wel bekom word word nie net 'n gebruiksartikel nie, maar 'n middel waarmee alliansies vir toekomstige tye van nood gevorm kan word. Bates word dus nie net verbruik nie maar word gedeel sodat die persoon in tye van skaarsheid in die toekoms weer kan aanspraak maak op 'n deel van die bates van 'n ander persoon. "By sharing everything one has with as many other people as possible, one deprives oneself over the short term but ensures<sup>[13]</sup> survival over the long term" (Kotzé 1993: 5).

Volgens Kotzé (1993: 5) kweek die sosiale strategie van die kinderjare dan ooreenstemmende sosiale praktyke in die volwasse lewe. Kinders word deur hul ouer of ouers grootgemaak om op die kollektiewe gemeenskap te steun eerder as op die ma, pa of familie omdat die ma en pa uit eie ondervinding oortuig is dat die vermoë om sosiale bande met ander lede van die gemeenskap te bou en te onderhou die beste kans op oorlewing is. Op hierdie wyse dra ondervindinge in die kinderjare uiteindelik by tot kindergrootmaakpraktyke wat die kollektiewe strategie antisipeer en versterk.

Kotzé (1993: 5) noem as voorbeeld van sulke grootmaakpraktyke dat in teenstelling met ryk individualistiese gemeenskappe waar babas afgesonder word en nie saam met ouers slaap nie, maar dikwels in afsonderlike kamers slaap, babas beskerm word teen afsondering in die kollektiewe omgewing en konstant rondgedra eerder as om alleen gelaat te word.

Om op te som: die kollektiewe bewussyn ontstaan volgens Kotzé (1993: 5) op twee totaal verskillende maar onderling versterkende vlakke: eerstens, word dit neergelê gedurende die suigling- en die kleuterfase wanneer kinders beskerm word en baie afhanklik van volwassenes is. Tweedens, van die einde van die kleuterfase af wanneer kinders deur armoedige omstandighede gedwing word om onafhanklik te wees van die

---

<sup>13</sup> Uit die res van die hoofstuk sal dit blyk dat oorlewing, veral vir 'n individu, nie 'verseker' word in 'n kollektiewe omgewing nie.



sorg van hul ouers en dus in 'n kollektiewe interafhanklikheid op die res van die gemeenskap ingedwing word omdat hulle nie vir hulself kan sorg nie.

Die kollektiewe perseptuele karakteristiek van hoofsaaklik swartes word dus volgens Kotzé (1993) ontleen aan 'n spesifieke ondervinding en kontrasteer met die teenpool, naamlik 'n individualistiese bewussyn wat meestal operasioneel is in 'n 'wit' konteks omdat laasgenoemde uit 'n ryk omgewing kom.

Kotzé (1993) motiveer die ontstaanproses van die kollektiewe bewussyn as voortspruitend uit armoede deur vele beskrywings van ondervindinge in kollektiewe gemeenskappe. Spesifiek gebruik hy beskrywings van gemeenskapslewe in Dixie (Kotzé 1993: 69-105), 'n landelike dorpie in die voormalige Gazankulu, waar Kotzé sê hy sy eerste praktiese lesse in die kollektiewe bewussyn gekry het: "the hard way from children" (Kotzé 1993: 69). Hier word na slegs een so 'n beskrywing van die sosiale bande wat kinders vorm, verwys (Kotzé 1993: 97-98):

"Solly eight years old at the time, and with a mother who was divorced and absent at work at a game lodge for almost half that year, gradually manoeuvred himself into a standing arrangement whereby everybody else who needed some assistance which I [Kotz•] was in a position to provide, was made to believe that the best way to my willingness to help was through himself. Solly regularly appeared during the afternoon to build a fire for which nobody initially had any use, but which my wife or I started to use so as not to offend him, and consequently got so used to it that we did not notice at what point Solly became indispensable. In addition, he softened me up by claiming my protection over him whenever he was in trouble with someone. On at least two occasions I know of, he simply fabricated threats against himself in order to get something from me. Thus, eventually, Solly found himself earning a regular wage. The moment Solly's position was sufficiently established, he appointed a friend to gather fuel in the veld for his fires, three others to carry the fuel to the village, one to build the fire, and sometimes (when pressed hard enough) a different one to start the fire. But he jealously reserved the managerial duties for himself...The significance of Solly's schemes derives from the fact that though he gained very little materially in a direct way, his social position and security improved tremendously. He gained a key position in a popular network, which also gained in status through Solly's control of resources" (Kotzé 1993: 97-98).

Deur die kollektiewe omgewing as oorlewingstrategie te beskou wat onder andere weerbare mans die eerste aanspraak gee op hulpbronne omdat dit in die belang is van die gemeenskap dat hul weerbaar bly, word van die gewoontes wat Van Niekerk (1992: 51) beskryf verklaar, byvoorbeeld dat: "die pa eerste kos kry, en wat hy dan in sy bord los, gaan na die kinders. So het dit gewoonte geword dat dit goeie maniere is om baie kos in



jou bord te los" (Van Niekerk 1992: 51). Wat weer die vermorsing van kos tydens openbare geleenthede, te midde van wydverspreide armoede verklaar wat Van Niekerk (1992: 51) waarneem omdat mense by sulke geleenthede meer kos inskep as wat hul kan baasraak met die gevolg dat dit dikwels in vullisdromme beland.

Kotzé (1993: 90-91) het 'n soortgelyke ervaring in Dixie gehad, maar sy ervaring dui daarop dat die kollektiewe gebruik op soortgelyke wyse omvangryke 'negatiewe eksternaliteite' kan hê wat in die volgende afdeling opgevolg word: "As the needs of men receive priority over the needs of women, so do the needs of adults take precedence over those of children, who are socially invisible to a large extent...the boys...jocularly repeated incidents I have heard many times before; of how one killed a warthog, took the meat home, of how family came to fetch portions of the meat until so little was left that only the parents had meat to eat, and the children (including the hunter) had to eat 'guxe' (greens collected from the veld). Depending on the amount of relished food (such as meat or eggs) available, only men receive it, and if there is enough then women and lastly children".

Die voorbeeld illustreer dat kollektiewe gebruike, in die geval om weerbare mans in die gemeenskap voorkeur te gee, terwyl dit doelmatig is, die 'negatiewe eksternaliteit' veroorsaak dat dit nie individue laer af in die hiërargie van die gemeenskap 'n aansporing gee om hulpbronne te produseer of te bekom nie. Die situasie maak 'n sentrale gesag in die gemeenskap, wat 'n herverdelende invloed kan uitoefen belangrik. Die ramp ontstaan wanneer die gemeenskap as geheel nie genoeg bymekaar kon kry vir al die lede van die gemeenskap nie en/of die herverdelende gesag homself aan oportunisme skuldig maak.

#### **9.4.2 Meeloperhipotese as kritiek op die armoedehipotese**

Die meeloperhipotese postuleer dat dit meelopers in die gemeenskap is wat dit onmoontlik maak vir individue om hulself as individue of individuele families te handhaaf deurdat die meelopers surplusproduksie onmoontlik maak. Die armoedehipotese as verklaring vir die ontstaan van 'n kollektiewe samelewing ignoreer meeloperie as moontlike oorsaak van armoede deur surplusproduksie wat geruil kan word, te ontmoedig. Armoede het groter meeloperie tot gevolg omdat individue dikwels nie ander opsies het om produkte en dienste te bekom as om self meelopers te word nie gegewe die teenwoordigheid van geïnstitusionele meeloperie. Die resultaat is 'n



kollektiewe afhanklikheid wat armoede perpetueer en die oplossing vir armoede, naamlik 'n individualistiese onafhanklikheid, as antisosiaal indoktrineer.

Die uitdaging vir beleidmakers is dus om individualistiese onafhanklikheid sosiaal aanvaarbaar te maak, maar die onproduktiewe stand van sake word gevestig en onderhou omdat meelopers 'n belang het in die voortdurende daarvan. Wanneer meelopery so algemeen raak dat dit in die gemeenskap as geoorloof beskou word, word die samelewing as kollektief beskryf.

In die volgende afdeling word voorbeelde van geïnstitusioneeliseerde meelopery en die invloed daarvan op ekonomiese prestasie gegee. Die verskansing daarvan word in afdeling 9.4.2.2 oorweeg.

#### **9.4.2.1 Meelopery se inhibering van produksie en dienslewering**

Die uitdagings wat die kollektiewe omgewing vir welvaartgenerering of dan ekonomiese bemagtiging inhou, word geïllustreer deur 'n ondervinding van Venter (2001: 131). Venter (2001) verduidelik dat hy besoek gaan aflê het in Namibië in 'n afgeleë gedeelte van Hereroland om 'n man met die naam Uahuapirapi te besoek wat 'n goeie voorbeeld geword het van Westerse entrepreneurskap in 'n tradisiegebonde Afrika gemeenskap deur die melkkudde wat hy tot stand gebring het wat suiwelprodukte wyd in die omgewing voorsien het.

Venter sê egter dat Uahuapirapi 'n baie ongelukkige man was en dit oorweeg het om die onderneming op te gee. Die rede was dat die koste aan persoonlike geluk te groot was vir Uahuapirapi want: "in order to husband his herd effectively he had to proclaim it his and his only; also, he had to declare within his society (the Western rules hand no problem here) that the farm he conducted his business on was his property, his asset, and no-one else's. In doing these things, he violated his society's deeply held notion of communal ownership of land and, he led me to understand, cattle. The profits he made did not negate the opprobrium and ostracism he suffered as a result" (Venter 2001: 131-132).

Van Niekerk (1992: 42) wys daarop dat hy en sy vrou 'n ete vir die kerkraad na afloop van 'n erediens aangebied het, waarvoor die hele gemeente in stede van net die kerkraad opgedaag het. Die ouderling wat deel was van die besluit om die res van die gemeente te nooi, het hul besluit soos volg verduidelik en geregverdig: "die ouderling het gesê dat dit hulle gewoonte is dat daar genoeg kos moet wees vir al die gaste, en vir almal wat in die



straat verbyloop, en vir al die bure. Hy het gesê dat baie mense nie op Sondae kos maak nie, maar in die woonbuurt rondstap tot hulle sien daar is 'n troue of 'n begrafnis...so word die gemeenskapslewe gebou" (49-50). In hierdie geval sou die individue wat nie Sondag sorg vir kos op hul eie tafel nie as meelopers beskou kon word.

Die uiteindelijke gevolg van hierdie kollektiewe gewoonte waarmee Van Niekerk gekonfronteer was, gegewe beperkte middele, was dat die kerkraad uiteindelik tevrede moes wees met: "die spyskaart wat daar was toe ons daar gekom het: tee in die oggend, en tee en *buns* vir middagete" (Van Niekerk 1992: 50). Die uitkoms illustreer die lae behoeftebevredigende uitkoms waartoe die kollektiewe bestel aanleiding gee.

Van Niekerk (1992: 53-54) gee verder 'n ondervinding weer waar hulle in Venda (voormalige tuisland in die huidige Limpopo provinsie), met die geweldige sosiale ineenstorting wat rondom aan die gang was iets probeer doen het op die manier wat hulle verstaan: "Carol begin 'n naaldwerkklas" (53). Hy verduidelik dat die struktuur van die projek soos volg daaruit gesien het: Daar was ses vroue wat die naaldwerk gedoen het met een wat dit verkoop en elkeen wat geld kry vir haar klere wat verkoop word. Die individue word dus vergoed ooreenkomstig hul produksie. Van Niekerk stel dan dat hul aanvanklik in hul skik was want: "alles loop glad. Party werk swak en kry min, maar die wat goed werk, maak goed [geld]. Ons begryp net nie waarom die vrouens vir Carol vra hoeveel sy uit die projek maak nie" (54).

Teen die einde van die jaar kom vra die vroue vir Van Niekerk of hul oor Desember kan afkry aangesien al die familie tuis is, hy sê dat dit hul besigheid is en dat hulle kan doen wat hul wil. Aan die einde van die maand is daar egter byna geen inkomste nie met die gevolg dat almal vir Van Niekerk kwaad is. Vir Van Niekerk is die oplossing duidelik "ek moes verantwoordelijkheid aanvaar, gesag uitgeoefen en streng geweier het dat iemand 'n dag af kry. Maar ons het nog steeds geglo: hulle moet dit op hulle manier doen. 'n Paar maande later roep Carol almal bymekaar en vra of daar enige probleme is. Ja, sê die vrou wat gewoonlik die minste kry, ons moet die inkomste gelykop verdeel tussen ons almal. Carol sê sy dink nie dit sal werk nie, maar hulle kan self besluit hoe dit moet wees. Almal stem saam dat hulle gelykop deel – selfs die vrou wat sowat vyf maal meer kry as die swakste een" (54). Die projek het kort daarna doodgeloop. Van Niekerk (1992) gee nie 'n duidelike verklaring vir die doodloop van die projek nie. 'n Voorbeeld van 'n



onverklaarde waarneming wat soos in die inleiding van die hoofstuk geargumenteer is 'n teelaarde vir rassisme kan wees.

Hier word voorgehou dat die naaldwerkpoging gefaal het as gevolg van geïntitutionaliseerde meelopery, wat sy oorsprong het in die kollektiewe omgewing waaruit die vroue kom en steeds teenwoordig was toe die bemagtigingspoging wat gemik was op individue, van stapel gestuur is. In dié geval was die vroue wat minder gewerk en aangedring het op 'n gelyke verdeling van die inkomste die meelopers. Die teikenpersone (naaldwerk vroue) wou steun op 'n sentrale gesag, wat in die geval die sendeling moes wees, om te oordeel wie wanneer moet werk en wie wat kry.

Van Niekerk (1992) en sy vrou meng egter nie in nie aangesien hulle nie wil inbreuk maak op die besluitnemingsreg van die individu nie, en verwag van die deelnemers om onafhanklik standpunt in te neem teen meelopery. Gegewe die kollektiewe omgewing waarin die teikengroep funksioneer en die geïntitutionaliseerde meelopery daarbinne, sou een van die vroue, deur 'n individualistiese standpunt in te neem teen die ander vroue wat nie so hard werk nie, waarskynlik beskou word as antisosiaal met die gevolg dat die individualistiese vrou vir haarself die gramskap van die gemeenskap op die hals sou haal. Die besluit om liever die bemagtigingspoging te laat vaar eerder as om meelopers te konfronteer, 'n besluit wat met die eerste oogopslag irrasioneel voorkom, is waarskynlik vir die produktiewe individuele vroue die besluit wat die hoogste nut lewer soos in die volgende afdeling geïllustreer word. Want, gegewe die teenwoordigheid van meelopers en die afwesigheid van institusies wat 'n individu beskerm, is 'n individualistiese houding waarskynlik selfmoord.

Daar word vervolgens verder ingegaan op die probleem wat uit laasgenoemde voorbeeld blyk, naamlik dat die doeltreffende institusies wat ontwikkeling kan fasiliteer nie net afwesig is in 'n kollektiewe omgewing nie maar ook dat institusies teenwoordig is wat die totstandkoming van doeltreffende institusies belemmer of selfs voorkom.

#### **9.4.2.2 Kollektiewe institusies as meeloperverskancers**

Die volgende ondervinding van Van Niekerk (1992) illustreer dat meelopery verskans mag wees in kollektiewe institusies: "Naby ons is 'n winkel afgebrand. Waarom? vra ek 'n student, en hy verduidelik vir my. Hy sê: Die mense vra hulle af hoe die suksesvolle winkelier dit reggekry het. Hulle sê ander mense het winkels begin, maar hulle het bankrot gespeel. Hoekom het hierdie een geslaag? Het hy die polisie omgekoop? Het hy



vir die stadsraad geld gegee? As hulle hom nie van korrupsie verdink nie, dan gaan daar gerugte rond van toordery: hy't 'n rituele moord gepleeg, hy't 'n zombie wat vir hom werk, hy's 'n towenaar. Nou leef hy lekker, sê die mense, en ons kry swaar. Hy moet ook 'n bietjie voel, sê hulle. Dan brand hulle sy winkel af, of sy huis, of hulle steek hom aan die brand" (59).

Die opsie dat die winkelier hard gewerk het, word skynbaar nie oorweeg nie, of anders word dit deur meelopers in die gemeenskap oordonder sodat die winkelier se surplus gestroop kan word. Moontlik is dit 'n kwessie dat die plunderaars reg het om individue so te teiken aangesien institusies, soos ruil, 'n kerk of 'n staat wat deur hul kollekte of belastingeise 'n ordelike herverdelende invloed het, afwesig is. Institusies wat die surplus wat individue produseer uiteindelik weer na die res van die gemeenskap kanaliseer, is afwesig.

Hoe dit ook al sy, die gevolg van die afwesigheid van 'n produktiwiteitinduserende omgewing in 'n kollektiewe omgewing is 'n dilemma vir 'n entrepreneur, 'n dilemma wat Van Niekerk (1992) soos volg opsom: "in Afrika is die towenaar (dit is nie die sogenaamde *toordokter* nie) nog altyd gesien as die essensie van boosheid, want die towenaar eet ander mense se lewenskrag op. Die towenaar is antisosiaal. Hy is daarop uit om homself te handhaaf ten koste van die samelewing" (94). Die enigste raad met so 'n antisosiale persoon is blykbaar om verbrand te word, sodat nie net van die persoon ontslae geraak kan word nie maar ook sy siel, aldus Van Niekerk (1992: 94).

'n Psigose van vrees ontwikkel in 'n tradisionele kommuniale gemeenskap aangesien die res van die gemeenskap teen suksesvolle individue opgesweep kan word. Individue wat wel hul lot probeer verander en sukses behaal gebruik meelopers se eie 'medisyne' om mense weg te hou van hul af: "'n hond [wat] aan die fundamente van mn. M. se winkel gegrawe het, [het] 'n kind se kopbeen oopgekras... Mense het nie getwyfel daaroor dat hy 'n rituele moord gepleeg het nie. Hulle was ook nie verbaas daaroor nie, want, glo hulle, *almal* doen dit. Later is hy deur die hof onskuldig bevind" (Van Niekerk 1992: 53). Die enigste wenner uit die situasie is waarskynlik die toordokters wat dienste en produkte verkoop waarmee ander lede van die gemeenskap gemanipuleer sou kon word, of wat 'n individu teen die onwelwillendheid van 'n medeburger sou kon beskerm.

Uit die aanhalings hierbo blyk dat 'n metafisiese element aan die winkelier toegedig word ten einde hom voor stok te kan kry. So gesien kan die metafisiese raamwerk in 'n mate



beskou word as in diens van die meelopers in die gemeenskap. Van Niekerk (1992: 46) brei byvoorbeeld uit oor 'n 'zombie'-geloof (en 'n paar ander ekstreme voorbeelde) wat voorhou dat mense wat ryk is so 'n zombie sou aanhou ten einde hulle by te staan. In hierdie sin kan die betrokke metafisieseraamwerk as gelyktydig simptoom en perpetueerder van meelopery beskou word. Dit perpetueer die meelopery in soverre meelopery op grond van die metafisiese raamwerk geoorloof raak. Die metafisiese raamwerk is 'n simptoom van meelopery in die sin dat wydverspreide meelopery mense laat met die oortuiging dat hul nie iets aan hul eie lot kan doen nie en eerder uitgelewer is aan bonatuurlike magte.

Die volgende voorbeeld waarna verwys word, illustreer die punt dat geïntitutionaliseerde meelopery sulke afmetings kan aanneem dat 'n persoon kan glo dat hy nie sy eie materiële lot kan beredder deur harde werk nie, maar uitgelewer is aan bonatuurlike magte. Daar word weer daarop gewys dat die voorbeeld, sonder begrip vir die kollektiewe omgewing se invloed as irrasioneel voorkom en, soos in die inleiding van die hoofstuk geargumenteer is, dit rassisme kan bevorder as dit onverklaar gelaat word.

Bridgeman, een van Van Niekerk (1992) se kennisse, was besig om te studeer. "Elke jaar het hy vir so drie of vier vakke ingeskryf, en dan so een of twee geslaag. Een Maart maand vra ek hom of hy weer...ingskryf het. Hy sê hy het vir drie vakke ingeskryf. Hoeveel vakke kort hy nog? Net een. Waarom skryf hy vir drie in as hy net een kort? Hy sê: *Ek het nou lank genoeg gesukkel. Vanjaar moet ek voltooi. As ek drie vat, is die kans beter dat ek een kry*" (55). Die persoon, 'Bridgeman', se skynbaar irrasionele gedrag word hier voorgehou as die gevolg van 'n kollektiewe opset wat hom gekondisioneer het om te glo dat sy lot van omstandighede buite sy beheer afhanklik is eerder as sy eie ywer. Die punt wat hier geïllustreer is, is dat gegewe 'n kollektiewe omgewing waarin meelopery geïntitutionaliseer is, 'Bridgeman' se ervaring van 'n onvermoë om sy eie lot te beredder 'n realistiese ervaring is wat nie uit die lug gegryp word of 'n genetiese afwyking is nie, maar ontleen word aan die wydverspreide meelopery in sy lewensomgewing.

Later beskryf Van Niekerk (1992: 44) ook hoe mense wat aan die 'ou gelowe vashou', vreemde rituele nakom ter wille van beskerming: "As hy 'n graad behaal, is hy bang dat ander jaloers sal wees en hom toor...Eendag as hy moderator word, moet hy sterk medisyne kry, want dan is hy baie hoog en baie mense wil hom van sy stoel laat afval.



Hy leef in vrees vir towery, en hy soek beskerming daarteen by die toordokter, in die nag, as niemand hom nie sien nie" (44). Baie energie word dus gespandeer ten einde meelopery op die enigste vlak wat binne die bereik van die gewone mens is die hoof te probeer bied, naamlik deur hul tot die manipulerings van bonatuurlike magte te wend soos dit voorgelê word deur die plaaslike toordokter.

'n Dubbele onproduktiewe situasie is die gevolg, want aan die een kant is entrepreneursgedrag afwesig, en aan die ander kant word tyd en energie spandeer aan die manipulerings van die 'magte' waaraan mens onderworpe sou wees. 'n Manipulering wat daarop gemik is om medeburgers se vooruitgang te belemmer eerder as wat pogings aangewend word om produkte en dienste te lewer wat medeburgers sal motiveer om self surplus te genereer ten einde weer 'n medeburger se produk of diens te kan bekom deur 'n ruiloorreënkom.

Die verwronge stand van sake maak die gebruik van die mark as weerspieëling van wat regverdig is vir die tradisionele gemeenskap 'n probleem want die gebruik van die mark as weerspieëling van billike vergoeding vereis 'n aanname. 'n Aannee dat almal min of meer op dieselfde plek wegspring en dieselfde geleenthede het en dat die Skepper almal goedgesind is en beskerm teen enige derde metafisiese magte wat mens negatief kan beïnvloed.

Madi (1997: 92) bevestig en kwalifiseer die gevolgtrekking waartoe hierbo gekom word, naamlik dat die ontwikkelingsprobleem minstens ten dele voor die kollektiewe institusionele omgewing se deur gelê moet word, soos volg: "distinction needs to be carefully drawn between the beliefs of the rural peasants and an urbanised and possibly *detrified* worker or manager. Most of the research that is carried out on *black cultural traits* tends to be done with blacks in rural areas" (92). Verder, "the idiom in an African language expresses itself differently from a Western language. Despite the fact that I was born in Soweto and have only been to Zululand for educational purposes, I still say *the bus left me* instead of *I missed the bus* not because I believe that my ancestors conspired to whisk the bus away from me, but simply because I speak English using the Zulu idiom" (92).

Die meeloper stand van sake word dus deur Madi (1997: 92) voorsien in landelike gebiede terwyl die deursneesteding volgens hom nie blootgestel is aan dieselfde inhiberende veranderlikes nie. Neem mens die argument van Madi (1997: 92), is die



implikasie dat stedelinge wat meer individualisties georiënteerd is, meer vatbaar behoort te wees vir bemagtigingspogings.

Kotzé (1993) se navorsing wat in oorwegend swart townships gedoen is, en waar hy steeds 'n kollektiewe lewenswyse identifiseer, weerspreek hierdie hipotese van Madi (1997) in 'n mate. Die twee teenstrydige opinies kan waarkynlik versoen word deur aan te neem dat Madi nie verwys na die armoedige informele nedersettings en townships waar Kotzé (1993) sy navorsing gedoen het nie, maar na meer permanente en gegoede woonbuurtes waar informele wonings nie skouer aan skouer staan nie.

#### **9.4.3 Tradisionele grondgebruikstelsels as kwalifisering van die meeloperhipotese**

Tydens Letsoalo (1987: 17-27) se beskrywing en bespreking van die tradisionele grondgebruikstelsel in Suidelike Afrika argumenteer sy dat die stelsel nie so destruktief en inhiberend was soos voorgehou word in die voorafgaande afdelings nie. Sy doen dit deur te argumenteer dat die tradisionele grondgebruikstelsel nie 'n kollektiewe stelsel was nie maar eerder 'n individualistiese stelsel. Dus, dat kollektiwisme en die meelopery wat daarmee gepaard gaan nie bestaan het in tradisionele gemeenskappe voor die koms van kolonialiste en apartheid nie.

Ter staving van haar argument wys sy byvoorbeeld daarop dat in teenstelling met wat algemeen voorgehou word, grond in 'n tradisionele gemeenskap nie aan die stam of hoofman behoort nie maar aan die individue aan wie dit toegeken is. Die hoofman van 'n betrokke gemeenskap 'regeer' slegs oor die grond deur dit te 'beheer' en te 'administreer'. Die hoofman het die grond beheer deur dit te allokeer. As 'n stamlid egter eers gevra het vir grond en dit aan hom toegeken is, het die beheer van die hoofman geëindig, "...by implication, allocated land was the tribesman's – he owned it" (20-21). Sy merk ook op dat "those who asked for land received it forever – it was a transfer and not a loan. The land could be inherited from one generation to the next. Indeed the famous saying, *land belongs to a vast family of which many are dead, a few are living and countless numbers are still unborn*, refers to on-going family ownership of land, rather than, as interpreted by some observers, ownership by the tribe" (21).

Die hoofman van die stam is volgens Letsoalo (1987) ook nie 'n diktator soos dikwels voorgehou word nie, maar die hoofman het eerder verskeie funksies gehad "...which he does not perform as an autonomous individual, but with a tribal council that represents



the people. The chief is therefore not a dictator – his rule is quasi-democratic" (18). Verder haal sy Bosman (1972) aan wat daarop wys dat "statements which emphasize the chief's powers over the land refer to the allotment of land or to his exercise of a sovereign's power of confiscation or expropriation" (Bosman 1972 in Letsoalo 1987: 21). Letsoalo (1987) se beskrywing van 'n 'tradisionele individualisme' word egter gekwalifiseer deurdat toegang tot grond onderhewig was aan aansluiting by die stam wat die betrokke grondgebied beheer: "membership to a tribe is the qualification to obtain land...membership to the tribe was the price for land" (19-20) en later merk sy op dat "only when a family decides to sever ties with the tribe does the land cease to be owned by the family" (21).

Dat grond aan families toegeken is eerder as individue, en dat grond nie verhandelbaar was nie, plaas 'n demper op Letsoalo se aansprake dat die tradisionele gemeenskap 'n individualistiese een was. Verder word welvaartgenerering in die tipe gemeenskap beperk deurdat ruil tussen verskillende stamme ontmoedig word. Ruil word ontmoedig in soverre dit vereis dat vriendelike bande tussen die partye tot die ruiltransaksie moet bestaan (veral in soverre kontrakafdwinging moeilik was). Knoop 'n stamlid met die oog op ruil egter vriendelike bande met 'n ander stamlid aan, impliseer die 'vriendelike bande' terselfdertyd dat grondregte in sy eie stam minder seker word in soverre sy eie stamlede sy aksies kan sien as gemik daarop om bande met sy eie stam te verbreek. Ruil in 'n tradisionele grondgebruikstelsel skep vir die ruiler negatiewe eksternaliteite wat groter kan wees as wins uit 'n ruiltransaksie.

Neem mens in ag dat die tradisionele grondgebruikstelsel 'n onbeperkte aanbod van grond vereis om net intern individualisties te funksioneer, word die idealistiese beeld wat Letsoalo skep onhaalbaar. Letsoalo sê dat "membership to the tribe was the price of land. As there was no shortage of land, nobody was jealous of another tribesman who needed more land. There was no family without land" (20). Letsoalo wei nie uit oor wat gebeur as grond skaars raak nie.

Die geldigheid van die idealistiese beeld wat Letsoalo (1987) skets, strek net so ver as wat skaarsheid nie 'n realiteit is nie en het beperkte welvaartgenererende potensiaal in soverre dit 'n perk op die omvang van ruil stel. Ekonomie se vertrekpunt is die teenwoordigheid van skaarsheid te midde van oneindigende behoeftes en NIE voeg



daarby die opportunistiese aard van mense tydens die bevrediging van behoeftes te midde van skaarsheid.

Wat wel met reg aangevoer kan word, is dat blanke kolonialiste, deur die skaarsheid van grond te versnel, die gemeenskappe waarna Letsoalo (1987) wys se onafwendbare krisis versnel het omdat die minimum voorvereiste vir die vreedsame bestaan van die gemeenskappe, naamlik 'n oorvloed grond, gouer daardeur opgeskort is.

Navorsing wat Greif (in Drobak & Nye 1997: 57-58)<sup>14</sup> doen bevestig die gevolgtrekkings waartoe hier gekom is omtrent kollektiewe omgewings en spesifiek die tradisionele grondgebruikstelsel waarna Letsoalo (1987) verwys. Na aanleiding van sy navorsing sê hy dat kollektiewe samelewings se sosiale strukture afgeskei is van ander samelewings in dié sin dat elke individu hoofsaaklik slegs sosiale en ekonomiese interaksie het met die lede van 'n spesifieke godsdienstige, etniese of familiegroep waarin kontrakafdwinging verkry word deur informele ekonomiese en sosiale institusies, terwyl geen samewerking plaasvind tussen lede van verskillende groepe nie. Ingevolge hul waarde voel lede van die gemeenskap betrokke in die lewens van ander lede van die groep en ag samewerking en 'n bydrae tot die groep se welvaart van hoë waarde.

Die individualistiese gemeenskappe se sosiale struktuur daarteenoor is geïntegreer volgens Greif (in Drobak & Nye 1997) in die sin dat ekonomiese transaksies tussen mense van verskillende groepe aangegaan kan word, en individue skuif dikwels van een groep na 'n ander. Kontrakafdwinging word behaal deur middel van gespesialiseerde organisasies soos die hof. Selfstandigheid, onafhanklikheid en individualisme word hoog aangeslaan. Die politieke stelsel van sulke gemeenskappe word deur demokratiese owerhede gekarakteriseer. Ten slotte merk Greif op dat variasies in hedendaagse samelewings ten opsigte van die vlak van individualisme en kollektiwisme hoogs gekorreleerd is met die per capita inkome, waar die meerderheid van ontwikkelende lande kollektivisties is, terwyl die ontwikkelde Weste individualisties is.

---

<sup>14</sup> Greif (in Drobak & Nye 1997) 'n NIE-ekonoom verwys na die bevindinge van sosioloë wat hoë korrelasies identifiseer tussen kultuur, politieke en ekonomiese aspekte van kontemporêre gemeenskappe: "Specifically, societies tend to be either *collectivist* or *individualist* (Bellah *et al.*, 1985; Triandis, 1990; Triandis *et al.*, 1990)" (58). Hy stel ondersoek in na hoe 'n kollektiewe en individualistiese gemeenskap hulself organiseer met verwysing na twee Middeleeuse handelaarsgemeenskappe wat in dieselfde omgewing en tydvak handel dryf en dus dieselfde emansipasies van die FEP moet oorkom.



## **9.5      Kommentaar      op      alternatiewe      interpretasies      van      die ontwikkelingsprobleem**

### **9.5.1      Inleiding**

Die breë gevolgtrekking tot op hede is dat die kollektiewe institusionele omgewing as verklaring vir die onderontwikkeling kan dien in gemeenskappe soos die in Suid-Afrika waarna in afdeling 9.4 verwys word. Letsoalo (1987), Kotzé (1993) en ander skrywers soos Kirsten *et al.* (1998) (sien hoofstuk 15) maak egter 'n argument uit dat die onderontwikkeling van swart mense eerder voor die deur gelê moet word van die uitbuiting en diskriminasie wat deur hulle onder kolonialisme en apartheid verduur moes word. Kotzé (1993) kom byvoorbeeld tot die gevolgtrekking dat kollektivisme veroorsaak word deur armoede (sien afdeling 9.4 vir die tekortkominge in die armoede hipotese) word die gevolg is van diskriminasie.

Die skrywers se argumentering ressorteer onder die breër denkskool wat die 'internasionale afhanklikheidsdenkskool' genoem word, wat voorhou dat die onderontwikkeling van die ontwikkelende wêreld ontleen word aan afhanklikheidsverhoudings wat deur geïndustrialiseerde lande en globale instellings veroorsaak is en in stand gehou word. Die denkskool en ander verklarings wat al prominensie geniet het as verklarings vir die ontwikkelingsprobleem word in hierdie afdeling kortliks behandel met verwysing na Todaro (1991).

Todaro (1991) se aanbieding van die verskillende toerieë word, soos in die geval van die gebruik van Best (1993) in hoofstuk 7, hier gebruik om 'n geloofwaardige opsomming van die prominente teorieë wat bestaan te verkry sodat 'n vergelyking met die teorie wat hier aangebied is, getref kan word. Volgens Todaro (1991: 63) is die literatuur oor ekonomiese ontwikkeling die afgelope 40 jaar gedomineer deur vier hoof- en somtyds mededingende denkrigtings: (1) Die liniêre fases-van-groei-model, (2) teorieë en patrone van strukturele veranderinge, (3) die internasionale afhanklikheidsrevolusie, en (4) die neoklassieke, vryemarkteenrevolusie.

### **9.5.2      Liniêre fases-van-groei-teorie**

Die teorie is gebore in die periode direk na die Tweede Wêreldoorlog toe ekonomie as wetenskap vir die eerste keer met erns gekyk het na die ontwikkeling van oud koloniale lande wat toe onafhanklik geword het. Die enigste ontwikkelingsmodel wat bekend was,



was die Marshall-plan waarmee Europese lande met behulp van finansiële en tegniese ondersteuning deur die VSA herbou is. Daar is geargumenteer dat Europese lande eens op 'n tyd self landelike gemeenskappe was en dat die landelike gemeenskappe van Asië, Afrika en Latyns-Amerika dieselfde groeipatroon as hulle sou kon volg. Die logika ignoreer dat landelike lande 'individualisties landelik' of 'kollektief landelik' kan wees.

Uit die ervaring met die Marshall-plan is die fases-van-groei-teorie gebore wat soos volg deur die Amerikaanse ekonomiese historikus W.W. Rostow ('n uitgesproke ondersteuner van die teorie) verwoord word: "It is possible to identify all societies, in their economic dimensions, as lying within one of five categories: the traditional society, the pre-conditions for take-off into self-sustaining growth, the drive to maturity, and the age of high mass consumption..." (Rostow 1960 soos aangehaal in Todaro 1991: 64). Todaro (1991) beskryf die teorie se wese soos volg: "It was primarily an economic theory of development in which the right quantity and mixture of saving, investment, and foreign aid were all that was necessary to enable Third World nations to proceed along an economic growth path...Development thus became synonymous with rapid, aggregate economic growth" (63).

Die NIE hou voor dat om te verstaan hoe van een vlak na 'n hoër vlak van ontwikkeling en verbruik beweeg word, die institusies wat besparing en investering en so ontwikkeling fasiliteer ook verstaan moet word. Laasgenoemde word nie gedoen deur voorstanders van die liniêre fases-van-groei-teorie nie, maar verdere besparing, investering en groei in reaksie op buitelandse investering en hulp word as vanselfsprekend aangeneem. Die voorafgaande beskrywing van kollektiewe omgewings illustreer dat die aanname nie gemaak kan word nie. Die denkfout vervat in die fases-van-groei-teorie staan in ekonomie bekend as die *post hoc ergo propter hoc* denkfout. 'n Latynse uitdrukking wat letterlik vertaal beteken "na die gebeurtenis, derhalwe as gevolg daarvan" (Mohr *et al.* 1996: 26).

Die mislukking van die fases-van-groei-teorie (Todaro 1991: 68) het bygedra tot die ontstaan van meer radikale interpretasies van die ontwikkelingsprobleem en 'n weergawe daarvan wat tans prominensie in Suid-Afrika geniet. Daar word in afdeling 9.5.3 na die meer radikale interpretasies gekyk. Eers word die teorie van strukturele verandering bespreek, 'n teorie wat verwant is aan die fases-van-groei-teorie en gedurende die sewentigerjare as hoofstroomontwikkelingsteorie in die Weste inslag gevind het.



### 9.5.2.1 Teorieë van strukturele verandering

Die teorieë fokus op die meganismes waardeur onderontwikkelende ekonomieë getransformeer word van ekonomieë met groot klem op tradisionele bestaansboerdery tot meer moderne, meer verstedelike en meer industrie-diverse vervaardigings- en dienste-ekonomieë (Todaro 1991: 68). Die teorieë gebruik die gereedskap van die neoklassieke prys en hulpbronnalokasie-teorie asook ekonometrie ten einde te beskryf hoe die transformasieproses plaasvind.

Die Lewis-teorie van ontwikkeling soos geformuleer deur W. Arthur Lewis is 'n bekende voorbeeld van hierdie modelle (Todaro 1991: 68) en word ter illustrasie behandel.

In die Lewis-model bestaan die onderontwikkelde ekonomie volgens Todaro (1991: 69) uit twee sektore: (1) die tradisionele oorbevolkte landelike bestaansektor wat gekenmerk word deur zero marginale arbeidsproduktiwiteit – wat Lewis toelaat om die arbeid te klassifiseer as 'surplus'; en (2) 'n hoë produktiwiteit, moderne, stedelike en geïndustrialiseerde sektor waarheen arbeid van die bestaansektor geleidelik verplaas word.

Die fokus van die model is op beide die proses van arbeidsoorplasing van die bestaan- na die moderne sektor en op die groei in uitset en indiensneming in die moderne sektor. Beide arbeidsoorplasing en groei in uitset word teweeg gebring deur uitbreiding in die moderne stedelike sektor. Die spoed waarteen die uitbreiding plaasvind, word bepaal deur die koers van industriële investering en kapitaalakkumulasie in die moderne sektor. Sulke investering word moontlik gemaak deur winste in die moderne sektor, gegewe dat kapitaliste al hul winste in die moderne sektor herbelê.

In die laaste instansie word aangeneem dat loonvlakke in die stedelike geïndustrialiseerde sektor konstant is en dat die lone daar bepaal word as 'n gegewe premium bo vaste gemiddelde bestaansloon wat in die tradisionele landelike omgewing geld. Teen die konstante stedelike loon word die aanbodkurwe van landelike arbeid geag as volkome elasties.

Landelike arbeid migreer dus na die meer produktiewe stedelike gebied en daar word aangeneem dat die proses voortduur tot al die surplus landelike arbeid in die nuwe industriële sektor geabsorbeer is. Daarna kan die addisionele werkers slegs van die landelike sektor onttrek word teen 'n hoër koste van voedselproduksie wat verlore gaan,



aangesien die verminderende arbeid/grond-verhouding beteken dat die marginale produk van landelike arbeid nie meer nul is nie. Die arbeidsaanbodkurwe word dus positief hellend soos indiensneming in stede aanhou groei. Die strukturele transformasie van die ekonomie sal dan plaasgevind het met die balans van ekonomiese aktiwiteit wat geskuif het van tradisionele landelike landbou tot moderne stedelike industrieë.

Die oorkoepelende probleem van die modelle is steeds dat hul aanneem dat individualistiese institusies wat 'n voorvereiste is vir die funksionering van markte teenwoordig is. Dus, alhoewel die teorieë se uitkomst waarskynlik die ontwikkelingspad in die teenwoordigheid van individualistiese institusies goed simuleer, ignoreer die teorieë die afwesigheid van sulke individualistiese institusies.

Die kritiek wat Todaro (1991: 72) op die Lewis-model lewer, kan in 'n groot mate as die resultaat van verwrongenhede in die kollektiewe omgewing beskou word met die mees sigbare probleem, 'n tekort aan entrepreneurs in die ekonomie. Laasgenoemde kan soos in afdeling 9.4 verduidelik is in die geval van daardie gemeenskappe voor die deur van 'n meeloper fasiliterende kollektiwisme gelê kan word:

- Todaro kritiseer die Lewis model omdat dit implisiet aanneem dat die koers van arbeidsverplasing (vanaf die landelike sektor na die moderne sektor) proporsioneel is aan die koers van modernesektor-kapitaalakkumulasie. Die scenario realiseer nie as ondernemers eerder investeer in kapitaalintensiewe arbeidsbesparende toerusting nie. Verder word aangeneem dat daar nie 'kapitaalvlug' na eerstewêreldlande plaasvind nie. Dat groei sonder werkskepping kan plaasvind, word dus nie voorsien nie.
- Verder neem die teorie aan dat surplusarbeid in landbou teenwoordig is wat nodig is in stedelike gebiede. Volgens Todaro (1991: 73) toon kontemporêre navorsing dat die omgekeerde meer waarskynlik is in ontwikkelende lande.
- Derdens is die aanname dat 'n mededingende moderne arbeidsmark in die stede van ontwikkelende lande bestaan, wêreldsvreemd. Daar is eerder 'n tendens dat lone mettertyd styg, ten spyte van wydverspreide werkloosheid. Todaro (1991: 73) verwys na institusionele faktore "such as union bargaining power, civil service wage scales, and multinational corporation hiring practices" as van die redes waarom lone geneig is om in Derdewêreldlande te eskaleer.



Gegewe hul skaarsheid, bly entrepreneurs in die posisie om hul aan onpatriotiese gedrag soos kapitaalvlug of meganisasie skuldig te maak. Die skep van 'n groter entrepreneurskorps impliseer egter dat 'n verskeidenheid institusies wat entrepreneursgedrag in 'n gemeenskap inhibeer, verwyder moet word.

### **9.5.3 Internasionale afhanklikheidsrevolusie**

Die skrywers in die tradisie hou voor dat daar internasionale faktore in die wêreld ekonomie is wat armoede in ontwikkelende lande perpetueer. Vir aanhangers van hierdie denkskool is die probleem in ontwikkelende lande dat hulle nie volkome kan ontwikkel nie omdat hulle beleër word deur institusionele, politieke en ekonomiese stramhede, in beide die plaaslike en internasionale omgewings, dus vasgevang in 'n afhanklikheids- en dominansieverhouding met ryk lande. Binne die breë benadering is daar volgens Todaro (1991: 78) twee verwante denkrigtings, naamlik neokoloniale afhanklikheidsmodel en die valseparadigma-model.

Die neokoloniale afhanklikheidsmodel is volgens Todaro (1991: 78) 'n uitvloeisel van Marxistiese denke. Dit skryf die bestaan en voortdoring van onderontwikkeling van ontwikkelende lande toe aan primêr die historiese evolusie van 'n hoogs ongelyke internasionale kapitalistiese stelsel van ryk en arm landverhoudinge. Die probleem na aanleiding van die teorie is dat "certain groups in the developing countries (e.g. landlords, entrepreneurs, military rulers, merchants, salaried public officials, and trade union leaders) who enjoy high incomes, social status, and political power constitute a small elite ruling class whose principal interest, whether knowingly or not, is the perpetuation of the international capitalist system of inequality and conformity by which they are rewarded" (79).

Die NIE-literatuur, wat die funksie van kapitalistiese instellings uitwys as transaksiekosteminimering, kwalifiseer hierdie radikale gevolgtrekking. Die beswaar van die NIE-perspektief is dat Marxistiese skrywers, terwyl hulle die uitbuitende aard wat kapitalistiese institusies beskryf, hulle die noodsaaklike funksie wat die kapitalistiese institusies verrig, ignoreer.

'n Uitvloeisel van die neokoloniale afhanklikheidsmodel is die valseparadigma-model wat die probleem voor die deur lê van deskundiges uit ontwikkelde lande wat aanbevelings aan ontwikkelende lande doen wat laasgenoemde moet volg as hul fondse wil bekom. "These experts offer sophisticated concepts, elegant theoretical structures,



and complex econometric models of development that often lead to inappropriate or simply incorrect policies" (80). Die beleidsaanbevelings wat gevolg word, neem dus nie die onderliggende oorsake van die ontwikkelingsprobleem in ag nie soos die volgende faktore volgens Todaro (1991: 80): "...traditional social structures (e.g., tribes, castes, class, etc.), the highly unequal ownership of land and other property rights, the disproportionate control by local elites over domestic and international financial assets, and the very unequal access to credit".

Die interpretasie van die ontwikkelingsprobleem en die beleidspakket wat daaruit voortspruit (sien hoofstuk 15), wat deur byvoorbeeld Letsoalo (1987), Kotz• (1993) en Kirsten *et al.* (1998) voorgehou word, kan beskou word as 'n Suid-Afrikaanse weergawe van die neokoloniale afhanklikheidsrevolusie waar die afhanklikheid bestaan tussen die voormalige tuislande en die apartheidsregering en sy voorgangers. Die ontoereikende stand van sake word dus vierkantig voor die deur van die diskriminerende wetgewing onder apartheid en kolonialisme gelê.

Teenoor die Suid-Afrikaanse weergawes van die neokoloniale afhanklikheidsmodel staan die kollektiewe argument wat wys op die tekortkominge in die institusionele omgewing van die tradisionele gemeenskappe wat vir bemagtiging geteiken word.

Terreblanche (in Kirsten *et al.* 1998) illustreer dat daar meriete is in die afhanklikheidsmodel terwyl die voorafgaande afdelings illustreer dat daar meriete is in die kollektiewe argument as verklaring vir onderontwikkeling. Die een argument word hier nie tot die uitsluiting van die ander voorgehou nie. Die kritiek teen die huidige bemagtigingsbeleidsdenkraamwerk, veral ten opsigte van landbou, is dat dit die kollektiewe inhiberende element verskraal. Meer hieroor in hoofstuk 15.

#### **9.5.4 Neoklassieke teenrevolusie**

Gedurende die tagtigerjare het konserwatiewe regerings in vooraanstaande lande soos die VSA, Brittanje, Wes-Duitsland en Kanada die bewind gevoer met die gevolg dat neoklassieke, vyemarkidees weer op die voorgrond geplaas is wat organisasies soos die Wêreldbank en Internasionale Monetêre Fonds se beleid beïnvloed het. Gegewe die invloed van dié lande was dit volgens Todaro (1991: 82-83) onafwendbaar dat die "neoconservative, free market challenge to the interventionist arguments of dependency theorists would gather momentum" (Todaro 1991: 83).



Die probleem in ontwikkelende lande was volgens hierdie nuwe geslag neoklassieke skrywers basies toeskryfbaar aan "poor resource allocation due to incorrect pricing policies and to too much state intervention by overly active Third World governments" (Todaro 1991: 83). Die NIE-perspektief beklemtoon die ontoereikendheid van die aanname implisiet in die diagnose wat deur die nuwe neoklassieke skrywers voorgehou is, naamlik dat daar 'n privaat sektor en individualistiese institusies teenwoordig is in die Derdewêreldomgewing (soortgelyk aan die privaat sektor in die ontwikkelde lande) wat die algemene belang kan bevorder.

Die leemtes in die neoklassieke beleidspakket word skynbaar geïllustreer deur die gebrek aan gewenste groeiprestasie in Suid-Afrika, ten spyte van prestasie op makro-ekonomiese gebied.

## 9.6 Samevatting

In die hoofstuk is op die bestaan van 'n kollektiewe element gewys, 'n bewussyn daarvoor is geskep. Dit is bereik deur eerstens op die manifestasies daarvan te wys en daarna 'n beskrywing van die aard, ontstaan en voortdoring daarvan te gee.

In die proses is daarop gewys dat die kollektiewe omgewing nie in pas is met wat die FEP voorskryf in afdeling A nie. 'n Hipotese omtrent die ontwikkelingsprobleem is dus voorgehou, naamlik dat die probleem in 'n groot mate in 'n kollektiewe omgewing gesetel was en is. Die interpretasie van kollektiwisme se invloed hou voor dat diskriminasie wat bestaan het onder kolonialisme en later apartheid, so doeltreffend was veral omdat dit swart entrepreneurs uitgesluit het van die individualistiese institusionele raamwerk wat welvaartgenerering fasiliteer en nie in hul tradisionele omgewings gevestig was nie.

Daar is egter groepe in die ekonomie wat voorhou dat kollektiwisme, of die Afrika weergawe daarvan, inherent goed is en 'n positiewe bydrae tot welvaartgenerering in Suid-Afrika kan lewer. Hierdie groep word verteenwoordig deur Kotzé (1993) en Letsoalo (1987) (en tot 'n groot mate Kirsten *et al.* (1998) in hoofstuk 15) en die 'afhanklikheidsteorieë' wat hul opper wat voorhou dat die onderontwikkeling van swart gemeenskappe vierkantig voor die deur van diskriminasie gelê moet word. Die aanbieding in afdeling 9.4 diskrediteer hierdie aansprake. Daaruit het dit geblyk dat die Afrika weergawe van kollektiwisme nie 'n uitsondering is nie en welvaartskepping inhibeer omdat dit gebuk gaan onder meelopy, soos ander kollektiewe bestelle.



In 'n kollektiewe bestel word individue wat hulself wil bevorder deur een of ander manifestasie van die FEP aan te spreek en 'n surplus te produseer deur meelopers geteiken wat aanspraak maak op die bates waartoe hul nie bygedra het nie. Die gevolg is dat pogings om die FEP aan te spreek doodloop by gebrek aan motivering by die persoon wat inspanning lewer aangesien hy nie 'n effektiewe aanspraak het op die produk van sy inspanning nie. Minder produkte en dienste beteken groter armoede wat selfs erger meeloperij tot gevolg het.

Die resultaat vir die gemeenskap as geheel is dat almal meelopers word omdat daar nie alternatiewe is nie. Hulle word so aangewese op mekaar dat hul 'n kollektief van mense vorm. Uit die armoedespiraal word egter nie op die manier gebreek nie want enige belowende poging vereis uitsluiting wat, gegewe die teenwoordigheid van meelopers en die misplaaste kollektiewe logika waaruit hul regverdiging put, nie plaasvind nie.

Die oorspronklike oorsaak van kollektiwisme in Afrika is waarskynlik 'n kombinasie van die afgewaterde vorm van kollektiwisme wat teenwoordig was en erger afmetings aangeneem het soos skaarsheid in die gemeenskappe toegeneem het. Skaarsheid waartoe kolonialisme en apartheid bygedra het.

Die probleem vir die individu in 'n kollektiewe gemeenskap wat 'n produk of diens probeer lewer, is 'n *eksterne* probleem wat vanuit sy insitusionele omgewing kom. Vir die buitestaander tot die gemeenskap is die probleem *intern* aan die gemeenskap. Die paradoksale situasie laat 'n dilemma want wie is nou eintlik verantwoordelik daarvoor om die situasie aan te spreek. Die paradoks, wat deelnemers aan die debat met reg oor en weer kan laat vinger wys, verklaar in 'n groot mate die onvermoë van beleidmakers en implementeerders om konsensus te bereik, wat nog te sê welvaart gegenereer te kry. Die afhanklikheidsdenkskoolvoorstanders ignoreer egter dat kollektiwisme deur gemeenskappe self aangespreek moet word en die neoklassieke denkers ignoreer die beperkinge van hul teorieë in die afwesigheid van 'n individualistiese bestel.

'n Begrip vir die ekonomiese probleem en die institusies wat welvaart skep te midde daarvan soos dit ontwikkel is in afdeling A, dui daarop dat die probleme in kollektiewe gemeenskappe nie uniek is nie en nie onoorkombaar is nie. Institusies wat kennis neem van die FEP moet gevestig word in kollektiewe gemeenskappe sodat dit die faktore wat obstruksies vorm kan oorkom. Alvorens dit gebeur, is neoklassieke modelle se toepaslikheid beperk.



Uit die hoofstuk het geblyk dat die NIE-verklaring die teoretiese onderbou bied wat sin maak uit die waarnemings van skrywers soos Van Niekerk (1992), Kotzé (1993), Letsoalo (1987) en Venter (2001). Waarnemings en begrip waaruit 'n deegliker verklaring van onderontwikkeling volg wat dien as teenvoeter vir ideologieë soos rassisme aan albei kante van die kleurgrens.



## **10. RIGLYNE VIR 'N PRODUKTIWITEITSINDUSERENDE OMGEWING**

"...die eintlike bydrae van Adam Smith was daarin geleë dat hy die morele en godsdienstige 'knegskap' van eie-belang beëindig het en aangetoon het dat eie-belang (onder sekere omstandighede) kosjer (d.w.s geoorloof) kon wees"

(Terreblanche 1998a: 70)

### **10.1 Inleiding**

Noudat begrip vir die omgewing se invloed geskep is, word Kuznets (1966) se werk "Secular Movements in Production and Prices" soos dit in Abromovitz (1989) behandel word, gebruik ten einde 'n beeld te kry van die institusionele opset wat sukses help bewerkstellig het in geïndustrialiseerde lande. Leidrade aangaande die institusionele opset wat wel groei en ontwikkeling fasiliteer, sal in hoofstuk 11 opgevolg word.

Uit die voorafgaande bespreking blyk dit dat daar nie aangeneem kan word dat 'n produktiwiteitinduserende institusionele omgewing teenwoordig is nie. Institusies wat mense motiveer deur hul toegang te gee tot die produk van hul inspanning te midde van opportunisme van binne en buite 'n gemeenskap is nodig. 'n Bemagtigings- of ontwikkelingsinisiatief wat van stapel gestuur word binne 'n gemeenskap waar so 'n motiverende institusionele raamwerk afwesig is bevat 'n leemte, en meeloperie gaan die kanse op sukses drasties verskraal.

In die volgende afdeling word gepoog om die breë trekke van 'n institusionele raamwerk wat wel produktiwiteit induseer te identifiseer deur te verwys na gemeenskappe wat wel 'n hoë vlak van behoeftebevrediging geniet. Daarna word die metafisiese element se invloed en rol oorweeg (afdeling 10.3). In afdeling 10.4 word die insigte waartoe gekom word gebruik om die term bemagtiging te kwalifiseer.

### **10.2 Riglyne vanuit geïndustrialiseerde lande**

Simon Kuznets (1966, soos verskyn in Abromovitz 1989: 55-70) identifiseer die sleutelemente in die institusionele omgewing wat die ontwikkeling en groei in die suksesvolle lande moontlik gemaak het. Kuznets se bespreking word hier gebruik om die gepaste alternatiewe institusionele opset te identifiseer, of om minstens riglyne te verkry van waaraan 'n gepaste institusionele opset moet voldoen ten einde meeloperie suksesvol die hoof te bied.



Kuznets (1966, soos aangehaal in Abromovitz 1989: 55) stel dat:

The epochal innovation that distinguishes the modern economic epoch is the extended application of science to problems of economic production...The application of science meant a proper climate of human opinion in which both the pursuit and use of science could be fostered; and thus when we say that the modern epoch is distinguished by the application of science to problems of economic production and human welfare, we imply that it is distinguished by a climate of human opinion, by some dominant views on the relation of man to the universe that fosters science and its application...The broad views associated with the modern economic epoch can be suggested by three terms: secularism, egalitarianism, and nationalism.

Die verklaring van elk van die drie vereistes word soos volg deur Abromovitz aangebied: Kuznets (1966) het met wêreldsheid of sekularisme bedoel "concentration on life on earth, with a scale of priority that assigns a high rank to economic attainment" (soos aangehaal in Abromovitz 1989: 55-56). Hierdie siening staan in teenstelling met die lewensbeskouing van Middeleeuse Europa waar die lewe gesien is as "but a brief prelude to an otherworldly eternity" (Abromovitz 1989: 56). Sekularisme "makes man paramount and life on earth his main concern" (Abromovitz 1989: 56).

Met gelykheid of 'egalitarianism' bedoel Kuznets die ontkenning van ingebore verskille tussen mense, behalwe soos dit hulself ontbloot in aktiwiteite wat as waardevol beskou word deur ander. "Egalitarianism, therefore, recognizes no mythological, hereditary, or religious distinctions among people, but it tolerates and justifies large and unequal rewards if they are thought to be received by the economically efficient and used by their recipients *as capable stewards for society as a whole*" (56). Volgens Kuznets het gelykheid die individu beskerm in sy vrye nastrewe van sy hoogste ekonomiese potensiaal en vergoedingbeskerming wat in verhouding staan tot sy produktiwiteit. Dit het 'n skuif veroorsaak in die basis vir sosiale prestige en politieke mag en induseer "a much larger flow of talent and energy into economic rather than other pursuits" (Kuznets 1966, soos aangehaal in Abromovitz 1989: 56).

Abromovitz (1989: 60) wys daarop dat Kuznets se gelykheidsvereiste die funksie het van die skep van meriete in produktiewe aktiwiteite deur produktiwiteit die basis te maak van materiële vergoeding en sosiale prestige. Hy gebruik dan Japan as 'n voorbeeld van 'n suksesvolle ekonomie waar die gemeenskap glad nie gelyk was nie, maar waar daar wel 'n alternatiewe wêreldbeeld was wat die nasie tot doeltreffendheid gedwing het. "It is



hard to see Japanese growth as the expression of an egalitarian spirit, but the Confucian ideals of hierarchy and obligation on which Japanese society is founded proved to be an effective alternative" (Abromovitz 1989: 69). Die gelykheidsvereiste wat Kuznets voorhou, wys dus eerder op die vereiste dat daar 'n omgewing moet wees wat produktiwiteit die basis maak van materiële vergoeding en prestige.

Die aanname kan dus nie gemaak word dat as almal as gelyk beskou word, hul produktief gaan optree nie. Daar was in die Weste 'n addisionele stel institusies wat, nadat almal as gelyk beskou is, gesorg het dat almal produktief opgetree het en meeloperij hok geslaan is. Om mee te begin was daar 'n morele kode wat strategiese gedrag as 'n sonde afgemaak het. Abromovitz (1989: 58) gebruik die ontwikkeling van die VSA sedert die middel negentiende eeu as illustrasie. Dit was 'n gemeenskap waar "to give less than full pay or full measure, to do less than an honest day's work, were even more matters of local shame than of legal default" (Abromovitz 1989: 58). So 'n sosio-ekonomiese ingebedde raamwerk laat 'n groot hoeveelheid transaksiekoste weg val.

Die siening sluit aan by Schumpeter (1942, soos behandel in Terreblanche 1993) wat beweer dat morele kapitaal onontbeerlik is. Daarsonder kan transaksies nie volhoubaar deurgevoer word nie of word hulle so duur dat die gemeenskap in 'n terugwaartse spiraal gedwing word eerder as die een wat Adam Smith (1776) gevisualiseer het. Die siening word deur NIE se opportunismenavorsingsprogram geïllustreer en deur Granovetter (1985) se idee van ingebedheid ondersteun, waar eersgenoemde verwys na 'institusies' wat teenwoordig moet wees om mense te laat afsien van wanorde en laasgenoemde wys op 'sosiale verhoudinge' wat mense laat afsien van wanorde.

Die derde vereiste waarna Kuznets verwys, naamlik die nasiestaat het die funksie om die morele kode waartoe die burgers hul verbind, byvoorbeeld gelykheid, te ondersteun. Alhoewel Kuznets nasionalisme as 'n hewige beperking op gelykheid sien, aangesien dit slegs gelyke behandeling aan die persone toeken wat aanvaar word as deel van die nasionale gemeenskap (swart mense is byvoorbeeld aanvanklik nie as deel van die nasie in Amerika of tot onlangs in Suid-Afrika gesien nie), is dit ook die fondasie van die nasiestaat. Laasgenoemde is die effektiewe eenheid van mag wat in staat is om strategiese besluite te neem en uit te voer en wat dienste ondersteunend vir groei kan verskaf (Abromovitz 1989: 56). Ten opsigte van die ondersteunende dienste wat die staat



moet verskaf plaas NIE die klem op die funksie wat die staat het, naamlik om meeloperie in al sy manifestasies te bekamp.

Abromovitz (1989) beskou die drie voorvereistes wat Kuznets vir groei identifiseer as onontbeerlik: "It refers to an outlook on life and the world that may need to be accepted in some sufficient degree by all societies that aspire to modern growth" (56).

Abromovitz kwalifiseer die standpunt egter in twee opsigte. Eerstens wys hy daarop dat al voldoen moderne groei-ekonomieë merendeels aan die drie vereistes wat Kuznets stel, dit beliggaam word in politieke instellings en vorme van ekonomiese organisasie wat skerp verskil tussen die geïndustrialiseerde lande (Abromovitz 1989: 56). Die Westerse ekonomieë word ter illustrasie deur Abromovitz vergelyk met die van die voormalige USSR se sentrale beplanning. Die ineenstorting van die meeste sentraal beplande ekonomieë maak hierdie kwalifiserende opmerking minder relevant.

Tweedens wys Abromovitz (1989: 69-70) daarop dat groei fasiliterende institusies nie konstant bly oor tyd nie, maar dat die sekularisme en gelykheid waarop moderne groei in Europa en Noord-Amerika gebaseer was self veranderinge oor tyd ondergaan het, in 'n groot mate in reaksie op die toestande wat deur groei self geskep is. Die laaste opmerkings sluit aan by Schumpeter (1942 in Terreblanche 1993) wat argumenteer dat die morele kapitaal waarop die groei en vooruitgang van die Weste gebou is, weggekalwe word.

Abromovitz (1989) sluit sy nadenke oor langtermyn groei af met die volgende: "The sources of economic growth spring at bottom from a social climate, the outlook that expresses people's views about the relation, as Kuznets put it, between *man and the universe* and between one person and another. Kuznets thought that the outlook that supports modern economic growth could be epitomized in his triad – secularism, egalitarianism, and nationalism" (69).

Met Kuznets se aanbevelings word saamgegaan met die addisionele voorbehoud dat die NIE-benadering beklemtoon dat alhoewel individue sekularisties moet wees, moet hulle nie so sekularisties wees dat strategiese gedragskoste veroorsaak word nie (of immoreel opgetree word soos Adam Smith daarna sou verwys). Die 'goeie morele gewoontes' terwyl mens sekularisties is ('n belang het in die ondermaanse wêreld), moet egter van iewers kom, van een of ander verstaan van mens teenoor natuur, medemens en God. Een of ander metafisiese beeld moet aangehang word.



Om die balans te vind, het mens dus 'n metafisiese raamwerk nodig wat jou noop om 'n belang te hê by die wêreld, maar nie so groot belang dat mens opportunisties raak nie. Voorwaar 'n fyn balans gegewe die werklikheid van die wêreld wat mens maklik toelaat om verontreg te voel, 'n gevoel wat dan kan dien as motivering en legitimisering van immorele gedrag. 'n Deeglike ondersoek na welke metafisiese raamwerk hierdie balans ondersteun, of in watter mate verskillende metafisiese raamwerke dit doen, val buite die bestek van hierdie analise. In die volgende afdeling word net inleidende opmerkings gemaak ten opsigte van doeltreffende en ondoeltreffende metafisiese raamwerke.

### **10.3 Invloed van metafisiese raamwerk: Inleidende opmerkings**

Die relevansie van die teenwoordigheid van die korrekte metafiese raamwerk word belangrik wanneer aangeneem word dat opportunisme 'n realiteit is en dat almal in 'n meerdere of mindere mate die slagoffer was van 'n ander mens se opportunisme. Die onreg wat verduur is, dien weer as regverdiging vir opportunistiese gedrag vir die slagoffer. Die gevoel van verontregting lei dus, gegewe die afwesigheid van 'n metafisiese raamwerk wat mens se gemoed anders stem, waarskynlik tot opportunistiese gedrag – om 'n meeloper te word in die gemeenskap.

'n Metafisiese raamwerk moet individue in die gemeenskap dus noop om 'n belang te hê by die wêreld, maar terselfdertyd om hulself daarvan te weerhou om opportunisties te wees ten spyte van wat met hulle gebeur of deur ander aan hulle gedoen word. Bloot 'n verstaan dat 'n institusie die beste of regte een is of manier is om te werk te gaan, gaan nie genoeg wees nie want gegewe die opportunisme waaraan almal van tyd tot tyd blootgestel word, gaan hulle 'n regverdiging hê om doeltreffende institusies vir hulle eie behoeftebevrediging te ondergrawe.

Slegs as opportunisme binne individue self aangespreek word, sal individue hulself inspan ten einde doeltreffende institusies te ontdek, na te vors en te bevorder eerder as om maniere te bedink om doeltreffende institusies tot hul eie voordeel te ondergrawe. Die vraag is dus welke metafisiese raamwerk die doel van die aanspreek van opportunisme waartoe almal geneig is die beste sal kan bevorder terwyl dit mense toelaat om 'n belang te hê by die wêreld.

Metafisiese raamwerke het meestal die kenmerk dat hulle saligheid in een of ander vorm in die teenwoordige tyd of/en in die hiernamaals aanbied as beloning vir voorgeskrewe



gedrag. Voorgeskrewe gedrag wat in die laaste instansie die waarderaamwerk bied vir 'n gemeenskap na gelang waarvan gedrag as aanvaarbaar of onaanvaarbaar beoordeel word.

Ten opsigte van die vereiste waaraan 'n metafisiese raamwerk moet voldoen ten einde opportunistiese doeltreffend aan te spreek, is dit waarskynlik slegs die raamwerk wat saligheid as 'n geskenk vir sy navolgers bied wat opportunistiese doeltreffend aangespreek sal kry want slegs so 'n raamwerk dring individue om uit dankbaarheid op te tree.

'n Metafisiese raamwerk wat voorhou dat saligheid verdien kan of moet word kom nie weg van opportunistiese wanneer mense se ervaring in die wêreld minder is as wat hul voel hul verdien op grond van die voorskrifte wat hul nagekom het nie. Gegewe die oneindigende behoeftes wat ekonome aanneem by mense bestaan, is dit waarskynlik dat so 'n gevoel pos gaan vat. 'n Verontregte gevoel wat op sy beurt weer die spiraal van opportunistiese daade aan die gang sit.

Die invloed wat 'n metafisiese raamwerk op produksie en dienslewering het, kan voorlopig opgesom word as die mate waartoe dit beïnvloed of:

- Individue 'n belang het in die wêreld.
- Opportunistiese aangespreek word in individue.
- Die rasionaal gebied word vir die beskerming al dan nie van 'n individu teen die opportunistiese en meeloperie van ander. Die rasionaal word geskep as die individu 'n bestaansreg afsonderlik van die gemeenskap verleen word.
- 'n Individue 'n geleentheid gebied word om besluite onafhanklik van die gemeenskap te neem. Ten einde die FEP aan te spreek as individu moet 'n lid van die gemeenskap bereid wees om besluite onafhanklik van die gemeenskap te neem. Individue moet vertrouwe stel in die keuses waartoe hul oortuig word, ongeag van of dit akkordeer met wat die gemeenskap voorskryf.
- Individue beperk word in hul mededingendheid. Die voorbeeld uit die film "Seven years in Tibet" illustreer die punt. Daar moes die gemeenskap wat 'n filmteater wou bou, na aanleiding van hul geloof, die erdwurms in die grond ongeskaad laat tydens die grawe van die fondasies van die teater. Die gevolg is dat die bouproses uiters tydrowend was. Alle ander dinge gelyk, sou 'n ander groep wat 'n filmteater in dieselfde omgewing bou, sonder die

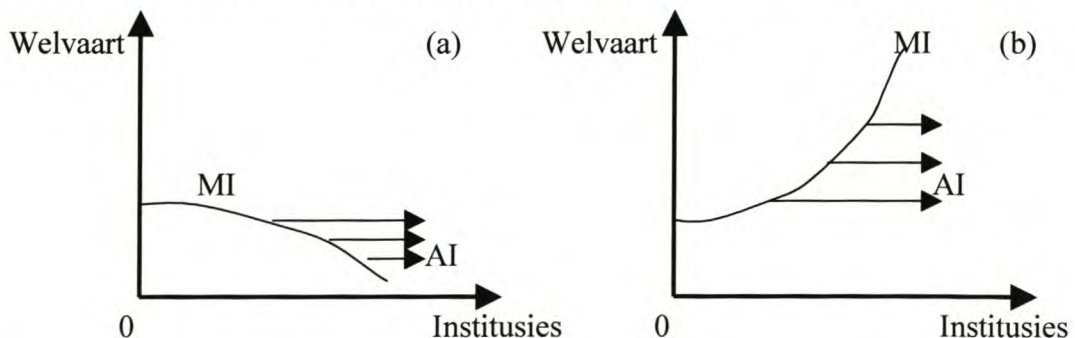


inagneming van die erdwurms, veel vroeër die mark kon betree om so 'n mededingende voorsprong te verkry. As niemand uit die gemeenskap hul teater ondersteun gegewe die erdwurms wat in die vinnige bouproses 'vermoor' is, is hul egter in 'n slegter posisie as die ander wat wel die erdwurms in ag neem. Die metafisiese raamwerk definieer dus in die laaste instansie die reëls waarvolgens ekonomies gehandel mag word.

Die metafisiese raamwerk bied die logika wat die ander institusies in 'n gemeenskap definieer en soos in die hoofstuk geïllustreer is, het institusies van 'n gemeenskap 'n deurslaggewende invloed op die ekonomiese prestasie wat deur individue in 'n gemeenskap gelewer kan word. Die vlak een institusies se invloed op 'n gemeenskap se ekonomiese prestasie is daarom potensieel eksponensieel.

Gegewe die metafisiese raamwerk wat aangehang word in 'n gemeenskap, hetsy een wat opportuniste fasiliteer en so informasiegenerering inhibeer of een wat die teenoorgestelde invloed het, sal institusies wat byvoorbeeld produksie reël anders daaruit sien en se welvaartgenererende potensiaal dus anders wees. Die siening van die definiërende funksie en potensieel eksponensiële invloed van die metafiese raamwerk in 'n gemeenskap word in diagram 10.1 voorgestel:

**Diagram 10.1: Potensiële hefboomkrag van metafisiese institusies**



(Bron: Eie samestelling)

Die verskil tussen (a) en (b) hierbo is dat 'n ander metafisiese raamwerk telkens as gegewe aangeneem word en deur die kurwe MI voorgestel word met (a) wat 'n situasie voorstel waar welvaartgenerering geïnhibeer word en (b) wat 'n alternatiewe doeltreffende metafisiese raamwerk voorstel. Die ander laervlakinstitusies (AI) ontspring uit die gegewe metafisiese raamwerk. Afhangende van die voorkoms van die metafisiese



raamwerk, dus die vorm van die MI-kurwe, gaan die ander institusies wat byvoorbeeld produksie en dienslewering reguleer verskillende welvaartgenererende potensiaal hê.

So gesien word dit dus belangrik dat die vlak een institusies wat gekies word in pas is met die realiteit van die wêreld. Volgens NIE kenmerk die volgende realiteite die wêreld: skaarsheid, oneindige behoeftes en opportunisme.

D'Souza (in Venter 2001: 140) sê, met verwysing na die onvermoë van groepe in Amerika om uit die kettings van armoede te breek, dat die probleem in 'n stel 'destruktiwe patologiese kulturele gedragspatrone' gesetel is. Die relevansie hiervan vir Suid-Afrika en spesifiek die bemagtigingsprogram word so deur Venter (2001: 140) verwoord: "if there were to be such pathologies, then the responses of affirmative action and the entire empowerment programme – involving practices such as preferential contract awards and transactions in business – will ultimately fail because they do not address underlying problems" (140).

#### **10.4 Die term 'bemagtig' in heroerwering**

Bemagtiging beteken volgens die woordeboek 'die gee van mag, of dan die skep van die vermoë om beheer of invloed oor iets of iemand te kan uitoefen' (Odendal *et al.* 1994: 73 en 640). Die voorafgaande bespreking dui daarop dat die term soos dit gedefinieer word deur taalkundiges, ontoereikend is vir die beskrywing van die generering van welvaart vir die persone wat geteiken word deur beleid aangesien om in so 'n posisie te wees waar iemand of iets anders onder 'n individu se invloed is nie noodwendig beteken dat meer produkte en dienste geproduseer word vir die bemagtigde persoon of in die bemagtigde gemeenskap nie.

Om bloot in 'n posisie van mag te wees, is dus nie 'n voldoende vereiste vir welvaartgenerering vir 'n individu nie, want as 'n persoon 'n ander kan beïnvloed, maar die ander persoon produseer self nie iets nie, baat die individu se invloed oor die ander persone hom nie ten opsigte van meer produkte of dienste nie.

Neem weer die voorbeelde van die gemeenskappe waarna verwys is waar geïnstitusioneeliseerde meeloperie voorkom. In sulke gemeenskappe is produksie en dienslewering 'n minder lonende tydverdryf as om self 'n meeloper te word. Die gevolg is dat almal in so 'n gemeenskap in 'n meerdere of mindere mate in 'n magsverhouding teenoor mekaar kan staan sonder dat veel produkte en dienste geproduseer word. Almal



in die gemeenskap is dus 'bemagtig' in soverre hul eise teenoor mekaar het, eise wat ontleen word aan die kollektiewe logika, maar omdat niemand veel produseer nie, lei die 'bemagtiging' nie tot groter toegang tot produkte en dienste nie.

### 10.5 Opsommende gevolgtrekkings

Wanneer bemagtiging aangepak word, moet deeglik kennis geneem word van die omgewing waarin dit aangepak word wat bestaan uit 'n fisiese en metafisiese omgewing, en omdat die twee sferes mekaar so nou wedersyds beïnvloed, sal 'n aanspreek van die fisiese institusionele raamwerk gepaard moet gaan met die aanspreek van die metafisiese, wat waarskynlik 'n meer uitdagende taak is.

Die probleme wat hier geïdentifiseer is, is nie afwesig in geïndustrialiseerde lande nie, aangesien hierdie probleme manifestasies is van 'n kombinasie van oneindigende behoeftes, informasiegebreke en opportuniste (die Fundamentele Ekonomiese Probleem). Die verskil met geïndustrialiseerde lande is eerder dat die basiese institusies (fisies en metafisies) wat die manifestasies van die FEP in toom hou wel in geïndustrialiseerde ekonomieë teenwoordig is of was.

Wanneer 'n beroep gedoen word op 'n meer individualistiese georiënteerde gemeenskap wil nie ontken word dat elke gemeenskap 'n kollektiewe bewussyn nodig het wat opportuniste hanteer en as regverdiging vir herverdeling van rykdom dien nie aangesien alle armoede en rykdom beslis nie voor die deur van die persoon wat die armoede of rykdom verduur, gelê kan word nie. Die verskil tussen kollektiwisme in 'n individualistiese en kollektiewe gemeenskap is dat die bron van kollektiwisme buite die produksiesfeer is in die individualistiese gemeenskap. Alhoewel mens 'n kollektiwisme in die gemeenskap nodig het, mag die kollektiewe element nie ongekwalfiseerd inbreuk maak op 'n individu se eiendomsreg nie. 'n Individualistiese houding is nie antisosiaal nie, maar is in die algemene belang omdat dit die welvaart van 'n gemeenskap gegewe die FEP die beste bevorder.

Kollektiwisme is minder doeltreffend om die algemene belang te dien as individualisme omdat wanneer kollektiwisme voorrang geniet tydens die produksieproses die realiteit van skaarsheid en opportuniste, wat die omgewing en die mens meestal kenmerk, nie so goed aangespreek word as in 'n individualistiese omgewing nie. Waarom dit so is, word net na behore begryp wanneer die dinamiek tussen mense tydens produksie, dienslewering en verbruik beskryf word, om so ekonomie se sosiale karakter te bevestig.



## 11. 'N EVALUERINGSRAAMWERK VIR BEMAGTIGINGSKEMAS

### 11.1 Inleiding

Die breë gevolgtrekking uit die vorige drie hoofstukke is dat mikrovlak-welvaartskeppende bemagtiging faal omdat dit om verskeie redes nie deur entrepreneurs gefasiliteer word nie. Ten einde sukses te behaal moet sulke bemagtigingspogings dus minstens aanvanklik deur 'n derde party gefasiliteer word. Die derde party benodig 'n begripsraamwerk wat hom kan lei in die organisering van institusies sodat mense in 'n posisie gestel word om hulself te help. 'n Evalueringsraamwerk wat die bemagtigingskapasiteit van omstandighede en organisasietodes kan peil, word dus benodig deur die derde party. In hierdie hoofstuk word so 'n evalueringsraamwerk voorgehou.

Wat in werklikheid met so 'n evalueringsraamwerk gepoog word, is om die inligting gesetel in pryseine te genereer, naamlik 'n aanduiding te gee van wat die suksesverwachting al dan nie van 'n skema is (watter kontantvloei in die toekoms verwag kan word vir die teikenpersoon). Die prys van 'n maatskappyaandeel is 'n opsomming van inligting tot die beskikking van markdeelnemers wat dit verdiskonteer in die prys van die aandeel. Hier word nie voorgehou om so 'n doeltreffende waardasie van 'n skema te maak as wat 'n goed funksionerende mark sou kon doen nie. Eerder word gepoog om 'n brug te slaan na die markdeelnemers sodat hul uiteindelik in 'n posisie sal kan wees om 'n bemagtigingspoging te waardeer.

Tans word bemagtigingspogings in Suid-Afrika, soos op die skaal wat nodig is, nie van waarde geag nie by gebrek aan die basiese institusies wat die mark (persone wat reeds bemagtig is, dus 'n bate het om te ruil en transaksiekoste kan minimeer) as vanselfsprekend aanvaar. 'n Potensiële bemagtigingspoging, soos byvoorbeeld 'n nuwe swart kleinsake-onderneming, vind dan nooit plaas nie as gevolg van die afwesigheid van die basiese institusies, wat tot 'n gebrek aan fondse lei.

'n Besigheidsplan of bemarkingstrategie word nie voorgestel nie. Dit is die studieveld van ondernemingsbestuur. Hier word slegs gepoog om 'n raamwerk daar te stel wat kan kontroleer of die basiese institusies wat nodig is vir 'n teikengroep om te kan meeding, gevestig is. Die skema wil dus oordeel of 'n teikenpersoon in 'n posisie is om ondernemingsbestuurliteratuur te gebruik en nie om laasgenoemde studieveld te betree nie. Die analise poog dus om die leemte te vul tussen die behoefte aan bemagtiging buite



die grense van die onderneming en ondernemingsbestuur se kennisveld. Wat die evalueringsraamwerk wel in staat sal wees om te doen, is om 'n besigheidsplan te analiseer met behulp van die kriteria wat geïdentifiseer sal word sodat afleidings gemaak kan word ten opsigte van die bemagtigingspotensiaal inherent aan die besigheidsplan soos dit voorgelê word.

Die begrippe verwerf vanuit die teorie in die vorige hoofstukke, word vir die doel van die ontwerp van 'n evalueringsraamwerk ingespan. Spesifiek die beskrywing van die ekonomiese probleem en die rol van ruiltransaksies en die onderneming daarin soos blyk uit afdeling A en die verstaan van die ontwikkelingsprobleem soos dit in die vorige hoofstukke bespreek is, word ingespan. Die ideologiese raamwerk waarbinne die evalueringsraamwerk geïdentifiseer word, is dus steeds die NIE.

Die behoefte aan 'n mikrobemagtigingsevalueringsraamwerk vir pogings veral buite die onderneming se grense word bevestig deur onder andere Tyler (1998) in sy analise van die 'korporatiewe ooreenkoms' tussen wit kapitaal en swart mense, Madi (1997) se bespreking van die mikrobemagtigingsituasie in Suid-Afrika, wat dikwels ko-opterend neig, asook Boshoff (2001) se bevindinge aangaande die beperkte impak van die Whitehall Aandelededeelskema op plaaswerkers wat aanvanklik as 'n belowende bemagtigingsopsie voorgelê is deur Eckert *et al.* (1996). Ten slotte maak Tergurtha en Karaan (1999: 44), na die analisering van verskillende aandelededeelskemas, die opmerking dat: "the complications experienced in implementations...indicate a lack of a proper policy and strategy framework to guide and monitor project design and implementations".

Verder is die doel hier nie om te bepaal of die ingryping van 'n derde party ten einde 'n spesifieke groep te probeer bemagtig verdienstelik is, of watter omvang van bemagtiging geoorloof is nie. Die antwoord op die vrae is 'n waardeoordeel wat beïnvloed word deur onder andere mens se wêreldbeskouing. Daar word hier wel aanvaar dat daar 'n behoefte aan bemagtiging van tyd tot tyd ontstaan en dat die behoefte ook tans in Suid-Afrika bestaan.

Dat die analise implikasies sal inhou vir die brandpuntvraag is egter onafwendbaar omdat die analise voorhou dat verskillende institusies verskillende verbruik kan genereer vir die persoon wat dit aanhang. As 'n persoon nie hoëvlakverbruikinstitusies (welvaartgenererende institusies) omarm nie, sou mens kon argumenteer dat so 'n



persoon se aanspraak op hoër verbruik afneem (alhoewel onkunde aangaande doeltreffende institusies 'n verweer kan wees). Dit word 'n kritiese vraag wat die vorm is wat welvaartgenererende institusies aanneem.

Hier wil 'n metodiek geïdentifiseer word wat gebruik kan word om te oordeel of 'n skema of beleid wat geoormerk is om 'n spesifieke individu of groep te bemagtig doeltreffend gaan wees om bemagtiging te bewerkstellig al dan nie. Die eienskappe wat 'n bemagtigingsaksie se potensiaal gaan bepaal, word daarom hier onderskei. Die eienskappe word voorgehou as 'n raamwerk om verskillende bemagtigingsaksies se meriete te beoordeel.

Ten slotte, aangesien 'n hoër vlak van verbruik nie noodwendig hier as 'n edeler stand van sake beskou word nie, word nie voorgehou dat die gradering wat die evalueringsraamwerk van 'n skema maak meer is as net 'n aanduiding van die vlak van verbruik wat 'n skema waarskynlik gaan oplewer nie.

## **11.2 Kriteria vir die evaluering van die bemagtigingsomgewing**

### **11.2.1 Inleiding**

Uit hoofstuk 8 en 9 blyk dat addisioneel tot die onderneming-tipe vereistes (wat volg uit afdeling A en gestel kan word aan die sukses van 'n bemagtigingspoging), is daar omgewingsvereistes wat ook gestel kan word alvorens 'n bemagtigingspoging as 'n potensiele suksesverhaal geklassifiseer kan word. Die strukturering van die evalueringsraamwerk sal dan ook die roete volg van die identifisering van eerstens kriteria met betrekking tot die bemagtigingsomgewing en tweedens kriteria met betrekking tot die poging self (afdeling 11.3).

Kuznets (1966 soos weergegee in Abromovitz 1989) se kriteria wat in afdeling 10.2 bespreek is, word hier gebruik as aanduiding van die mate waartoe 'n produktiwiteitinduserende omgewing teenwoordig is. Internasionale belegginggraderingsinstansies, wat die investeringskwaliteit van 'n land probeer peil, is voorbeelde van pogings om die bemagtigingsomgewing se potensiaal te peil en sou ook hier gebruik kon word. Die graderings is egter makrograderings vir lande in geheel. Hier is die klem op mikroskemas in spesifieke omgewings. Laasgenoemde se invloed kan uiteenlopend wees in verskillende gemeenskappe in Suid-Afrika met ons ryk verskeidenheid van kulture. Internasionale graderings sou as vertrekpunt kon dien, maar



inligting aangaande die institusionele opset in die onmiddellike omgewing van 'n voorgenome bemagtingspoging moet ook bekom word.

Die omgewing wat geskep moet wees, kan opgesom word as een waarin individue die geleentheid het om hul eie belang na te streef en as gevolg van die nodige regulerende institusies, terselfdertyd ook die algemene belang bevorder. Die individu moet beskerm word in sy vermoë om hard en innoverend te werk en die vrugte van sy arbeid te pluk. 'n Produktiwiteit induserende metafisiese raamwerk blyk uit afdeling 10.3 deurslaggewend te wees en word daarom geïnkorporeer onder afdeling 11.2.2.

### **11.2.2 Sekularisme**

Die vereiste wat Kuznets stel, vereis dat 'n lewensbeskouing, metafisiese raamwerk of filosofie van 'n betrokke gemeenskap die najaag van ekonomiese belang, spesifiek die individu se eie belang ondersteun (afdeling 10.2). Die idee dat 'n individu produktief moet wees in hierdie wêreld en die reg het op sy eie produksie, moet dus binne die gemeenskap aanvaar word. Die weg word op die wyse gebaan vir talentontginning, deurdat beloning wat gekoppel word aan prestasies die meriete daarvan onderskryf en dien as verdere aansporing vir talentontginning. Meriete in produktiewe aktiwiteit moet bestaan en moet dien as die basis vir materiële vergoeding en sosiale prestige.

Die gemeenskap moet sekularisties wees, maar nie so sekularisties dat hul opportunisties raak nie soos in afdeling 10.3 uitgewys is. Hier word nie geoordeel wat die beste metafisiese raamwerk is nie, slegs of 'n metafisiese raamwerk 'n produktiewe omgewing bevorder en dus tot hoër verbruik sal kan lei al dan nie. Omdat hoër verbruik nie noodwendig as 'n beter situasie beskou word nie, word 'n metafisiese raamwerk wat nie tot hoër verbruik lei nie, nie as sleg beskou nie maar, slegs as minder optimaal vir die skep van materiële welvaart.

### **11.2.3 Gelykheid**

Gelykheid, die eerste vereiste wat Kuznets identifiseer, kan na aanleiding van die bespreking in afdeling 10.2 beskou word as verwysend na 'n stand van sake waar individue nie deur faktore anders as hul werk en inisiatief beperk word nie. Hierdie faktore kan wees die klas waaraan 'n persoon sou behoort of velkleur. Die reg wat die individu het om gelyk behandel te word impliseer ook 'n verantwoordelikheid naamlik



dat hy nie ander individue mag inperk deur homself aan strategiese gedrag soos meelopeny skuldig te maak nie.

#### **11.2.4 Nasiestaat**

Kuznets stel die nasiestaat as vereiste aangesien hy dit beskou as die effektiewe eenheid van mag wat in staat is om strategiese besluite te neem en uit te voer en wat dienste ondersteunend aan groei kan verskaf. Tydens die evaluering van 'n mikro-bemagtigingspoging sal daarom vasgestel word of daar een of ander vorm van so 'n 'effektiewe eenheid' van mag bestaan wat die bemagtigingspoging kan ondersteun.

Die regte van die individu moet afgedwing en onderhou word en spesifiek die reg op alleentoeegang tot die vrugte van sy arbeid moet beskerm word. Die kritiese funksie wat deur die staat so verrig moet word, is die funksie van 'n ordelike herverdeling. Die mate waartoe die gemeenskap inbreuk kan maak op die produksie van die individu moet duidelik deur die staat beperk word en gefasiliteer word. Die staat en ander instansies wat die bemagtigingspoging gaan ondersteun, moet finansiële en tegniese kennis, asook stabiliteit beskikbaar gestel word soortgelyk aan die ondersteuning waartoe die teikengroep of persoon se mededingers toegang het.

### **11.3 Kriteria vir die evaluasie van 'n bemagtigingskema**

Twee oorhoofse vereistes vir bemagtiging, naamlik dat 'n bate verkry moet word en dat transaksiekoste tot mededingende vlakke verlaag moet word<sup>15</sup>, spruit uit die transaksiebenadering se definisie van bemagtiging (afdeling 8.3). In hierdie afdeling word hoofsaaklik subkriteria geïdentifiseer wat bepalend is van die kwaliteit van die bate wat aan die teikengroep oorgedra word en die kwaliteit van die transaksiekoste verminderingsvermoë van die teikengroep.

Alvorens die kriteria geïdentifiseer word, word daar in die volgende onderafdeling onderskei tussen 'produksiebates' en 'ruilbates'. Die onderskeid is relevant aangesien die tipe bate wat ontvang word verskillende eise aan die ruiler (teikenpersoon) stel en dus sy vermoë om volhoubaar met sy bate om te gaan, gaan beïnvloed.



### 11.3.1 Onderskeid tussen produksie- en ruilbates

Die verskil tussen 'n ruil- en produksiebates word soos volg hier uiteengesit: ruilbates is bates wat direk in die mark, met ander woorde tussen outonome agente, geruil word. Produksiebates daarenteen, vereis dat 'n konglomeraat van transaksies (onder aanvoering van 'n sentrale gesag) tot stand gebring moet word ten einde die potensiaal van die bate(s) te ontsluit. Slegs die produksie van die konglomeraat van transaksies word in die mark vir die betrokke bate geruil.

Neem as voorbeeld die teikenpersoon wat 'n stuk grond as deel van 'n bemagtigingsinisiatief ontvang. Die persoon het dan twee basiese opsies. Die plaas kan verkoop word, of die bate kan gebruik word om 'n ander bate te produseer wat op sy beurt geruil kan word, byvoorbeeld mielies of duiwe. In eersgenoemde geval word die bate as 'n ruilbate geklassifiseer aangesien dit self in die mark vir plase verkoop word, terwyl die bate in die tweede geval 'n produksiebate is aangesien dit gebruik word om iets te produseer wat dan verkoop word.

In eersgenoemde geval word van die teikenpersoon vereis dat hy die vermoë het om 'n gewillige koper te vind, 'n billike prys te beding en die transaksie af te dwing. 'n Derde party soos 'n prokureur behoort die teikenpersoon by te kan staan in die deurvoering van hierdie tipe transaksie. In die tweede geval word daar van die teikenpersoon vereis om die institusie, genaamd die onderneming, tot stand te bring en volhoubaar te bedryf; 'n meer omvattende taak soos uit hoofstuk 6 geblyk het.

In die geval waar die teikenpersoon 'n spekulant van plase word, sou die persoon se bedrywighede, soos dit uitbrei, 'ondernemingtransaksies' benodig (byvoorbeeld 'n sekretaresse) soos hy meer en meer marktransaksies fasiliteer. Die onderneming sal dan beskryf kan word as 'n konglomeraat van transaksies met die 'doelwittransaksie' om plase te koop en dan weer teen 'n hoër prys te verkoop. Om die groot hoeveelheid doelwittransaksies uitgevoer te kry, het dit egter 'n konglomeraat van ander langtermyntransaksies nodig. Na hierdie konglomeraat van lantermyntransaksies word verwys as 'n onderneming, of in hierdie geval, 'n eiendomsagentskap. Die implikasie is dat pryse markdeelnemers direk motiveer terwyl een of ander individu die spanlede direk

---

<sup>15</sup> Die vermindering van transaksiekoste is onnodig as mededinging verwyder kan word, 'n opsie wat binne perke oorweeg kan word en waarna in afdeling 11.3.4.1 teruggekeer word.



motiveer. Indirek is dit steeds die pryse wat motiveer, aangesien die sentrale gesag daarna luister en die persone laer af in die hiërargie na aanleiding daarvan rig.

Die leser word daaraan herinner dat die transaksiekoste waarmee transaksies gepaard gaan by beide ruilbates en produksiebates bepaal word deur die herhaling, batespesifiekheid en onsekerheid tydens die transaksies. Omdat die transaksies wat 'n produksiebate se potensiaal die doeltreffendste kan ontsluit minder herhalend, meer bate spesifiek en meer onseker is as wat die transaksies is wat nodig is om 'n ruilbate se potensiaal te ontsluit, word hul georganiseer in 'n konglomeraat van langtermyntransaksies wat die onderneming genoem word (Williamson 1985: 52-61).

Elke voornemende bemagtigingsbate moet dus geklassifiseer word as 'n ruil- of produksiebate. In eersgenoemde gaan die individu waarskynlik nie nodig hê om 'n konglomeraat van transaksies tot stand te bring ten einde die bate se potensiaal te ontgin nie. In laasgenoemde geval wel. Tydens die evaluering van 'n bemagtigingspoging sal daarom telkens onderskeid getref moet word tussen die twee tipes bates wat 'n teikenpersoon kan ontvang.

### **11.3.2 Kriteria vir die evaluering van die bemagtigingskwaliteit van 'n bate**

#### **11.3.2.1 Vraag na bate**

Binne ekonomie en ook NIE word 'n produk of diens se waarde bepaal deur die hoeveelheid produkte en dienste waarvoor die betrokke diens potensieel geruil kan word, soos uitgedruk in een of ander geldeenheid. Soos in hoofstuk 6 uitgewys is, is die waarde wat aan 'n betrokke bate gekoppel word in die laaste instansie 'n waardeoordeel. Die mark as instelling wat op hierdie stadium die grootste aantal opinies teen die laagste koste kan fasiliteer se beoordeling van waarde word as maatstaf gebruik.

Die mark word aangevul deur die demokratiese proses waardeur die meerderheid individue se opinie van waarde laat geld word, aangesien die mark oorspan kan word deur die demokratiese proses deurdat die proses in 'n groot mate die institusionele raamwerk bepaal waarbinne die mark funksioneer en bepaal wie watter bates verkry (North 1990). As die meerderheid voel dat die uitkoms van die mark in wese onregverdig is, kan hulle die bates van 'n betrokke gemeenskap herverdeel of die institusionele raamwerk herdefinieer.



Die mark en die demokrasie het beide hul sterk en swak punte, beskou vanuit die oogpunt van die meerderheid in Suid-Afrika. 'n Demokrasie se swak punt is dat dit nie 'n doeltreffende meganisme het om die behoeftes van die meerderheid om te sit in produkte en dienste nie. Die mark se swak punt is dat dit net ag slaan op die behoeftes en dienste van die deel van die gemeenskap wat reeds bemagtig is en wat dus reeds bates het om vir ander bates te ruil. Die uitdaging is om die agtergeblewenes, wat geïdentifiseer word deur die demokratiese proses, deel te maak van die markproses waar hulle behoeftes wel doeltreffend bevredig kan word. Dit is die doel van bemagtigingspogings om hierdie nadeel van die mark aan te spreek. Die poging hier is om 'n raamwerk te identifiseer wat gebruik kan word om te beoordeel of voorgestelde bemagtigingspogings wel hul doel sal kan verwesenlik.

#### **11.3.2.2 Omvang en verskansing van individuele eiendomsreg**

Die wese van die Marxistiese beswaar teen die kapitalistiese onderneming word verteenwoordig deur die vraag waarom alle betrokkenes by 'n onderneming nie mede-eienaars kan wees van die onderneming, met hul aandeelhouding in verhouding tot die bydrae wat hul lewer tot die produksie van die onderneming nie. Alchian en Demsetz (1972) het die vraag beantwoord deur te illustreer dat morele gevaar binne 'n produksiespan, soos 'n onderneming, 'n monitor vir die span nodig maak. Die dilemma vir die span, gegewe morele gevaar, is wie die monitor gaan monitor.

Die sekerste oplossing vir die dilemma, gegewe die teenwoordigheid van asimmetriese inligting, is om die monitor aanspraak te gee op die restant (netto wins na belasting) van die onderneming. Met ander woorde, die monitor het in die laaste instansie die reg (eiendomsreg) op die waarde van die produksie na alle ander spanlede en insette vergoed is. Deur die monitor op die wyse aanspraak te gee op dit wat oorbly, verkry hy 'n aansporing om sy werk te doen, naamlik om die res van die spanlede te monitor en tot groter hoogtes aan te spoor ten spyte daarvan dat niemand 'n oë oor hom hou nie (die aanname is dat daar 'n sterk positiewe korrelasie is tussen netto wins, wat groter word soos die monitor sy werk beter doen, en nut vir die monitor in die laaste instansie).

Wanneer die vertrekpunt van 'n analise die FEP (waarvan morele gevaar en meeloperij manifestasies is) is wat oorkom moet word soos hierbo, is die sosialistiese wêreld nie lewensvatbaar nie. Die enigste manier hoe die FEP oorkom kan word in die praktyk is om mense 'n aansporing te gee om dit te oorkom, met ander woorde mense gee een lid



van die span of gemeenskap die reg op die resulterende inkomste uit produksie soos Alchian en Demsetz (1972) geïllustreer het. Dit wil nie sê dat vertroue oorbodig is tussen spanlede nie. Dit is noodsaaklik, soos blyk uit die bespreking van die 'prisoner's dilemma' in hoofstuk 5. Wat in werklikheid hier gebeur is dat die span 'n *rede verkry* om een van die spanlede te vertrou, naamlik die spanlid se opportunistiese aard, aangesien die monitor in die laaste instansie sy eie belang bevorder deur te sorg dat elke spanlid sy werk doen.

Hoe duideliker eiendomsreg verskans is, hoe vollediger gaan die waarde van die bate en sy produksie oor na die teikenpersoon en hoe waardevoller word die bate vir die individu. Byvoorbeeld, eiendomsreg wat impliseer dat die teikengroep die reg het om die bate te gebruik en te ruil vir 'n ander bate, is waardevoller as slegs gebruiksreg, waar die bate steeds aan byvoorbeeld die staat behoort, *ceteris paribus*. As die teikengroep se vermoë om transaksiekoste te verminder laer is as die van hul mededingers, sal 'n bate egter dalk meer werd wees as eiendomsreg so verskans is dat die teikengroep dit nie kan verloor ten gunste van hul mededingers nie.

Die mate waartoe eiendomsreg afgedwing word deur die owerheid van die dag gaan ook die waarde van bates beïnvloed. Gegewe die FEP, is eiendomsreg sonder 'n gepaardgaande afdwinging en instandhouding daarvan deur die owerheid van die dag minder waardevol. Neem byvoorbeeld 'n boer se vee wat voortdurend gesteel word. Die eiendomsreg op sy vee is minder effektief as wat die geval sou wees as die veediewe voor stok gekry sou word. Die omgewing se invloed op die batewaarde word ondervang onder die 'nasiestaat'-kriterium in afdeling 11.2.4.

Gegewe die invloed van eiendomsreg, sal voortaan slegs verwys word na die teikenpersoon eerder as die teikengroep. Op die wyse wil beklemtoon word dat, al wil 'n sekere bevolkingsgroepering bemagtig word, dit steeds individue binne die groep is wat gemotiveer moet word om die bemagtigingspoging te laat werk. Die sekerste manier om dit te doen is om aan hul die reg te gee op die resultaat wat voortvloei uit die bemagtigingspoging.

### **11.3.2.3 Verhandelbaarheid van die bate**

Hierdie kriterium is verwant aan eiendomsreg aangesien eiendomsreg en die voorwaardes daaraan verbonde 'n voorvereiste is vir verhandelbaarheid. As gevolg van die tydwaarde van geld, sal byvoorbeeld aandele wat oorgaan na 'n teikengroep met die



klousule dat dit nie binne tien jaar verkoop mag word nie, van minder waarde wees as onmiddellik verhandelbare aandele. Mens sou dit ook kon stel dat met hoe minder transaksiekoste die verhandeling van 'n bate gepaard gaan, hoe waardevoller behoort die bate te wees. Dit word gedek onder die volgende stel kriteria. Hierdie kriterium verwys spesifiek na enige kontraktule beperkinge op die verhandelbaarheid van die bate.

### **11.3.3 Kriteria vir die evaluasie van die kwaliteit van transaksiekostevermindingsvermoë**

#### **11.3.3.1 Opleiding en kwaliteit van opleiding**

Die aanname is dat 'n hoër vlak van onderwys en opleiding die teikenpersoon in 'n beter posisie sal stel om die transaksiekoste waarmee hulle gekonfronteer gaan word aan te spreek. 'n Geletterde teikenpersoon sal byvoorbeeld 'n beter gradering verkry as 'n ongeletterde of gedeeltelik geletterde teikenpersoon.

#### **11.3.3.2 Ondervinding in ruil van spesifieke bate**

Die leerkurwe wat bestaan tydens die aanleer van 'n nuwe tegnologie is goed gedokumenteer (vergelyk byvoorbeeld Perez 1984: 441). 'n Teikenpersoon wat vorige ondervinding het in die ruil van 'n spesifieke soort bate (en die gepaardgaande tegnologie) sal dus meer suksesvol wees as 'n persoon sonder vorige ondervinding.

#### **11.3.3.3 Verband tussen opleiding en betrokke ruiltransaksie**

Opleiding wat verband hou met 'n spesifieke tipe ruiltransaksie word beskou as waardevoller as opleiding wat geen verband daarmee hou nie. Byvoorbeeld, kennis aangaande atoomfisika is nie van veel waarde wanneer mens bakstene verkoop nie.

#### **11.3.3.4 Talent**

'n Teikenpersoon met 'n aanleg vir 'n sekere vorm van ruil behoort beter te presteer as 'n teikenpersoon wat nie daarvoor aangelê is nie, *ceteris paribus*. Die natuurlike aanleg wat 'n persoon ten opsigte van 'n spesifieke taak het, sal hom in 'n beter posisie as sy mededinger stel om die taak goedkoper uit te voer.

Neem die entrepreneur se funksie, wat as 'n kombinasie van onder andere talent en opleiding beskou word: "Yes, entrepreneurship can be taught. However, we cannot guarantee to produce a Bill Gates or any other successful entrepreneur you know of, no



more that a physics professor can guarantee to produce an Albert Einstein" (Bygrave 1994 soos aangehaal in Du Plessis 1996: 154).

In die praktyk sou 'n aanlegtoets met die teikenpersoon gedoen kon word ten einde 'n aanduiding te verkry van die talent wat die persoon het vir die tipe bemagtiging wat voorgestel word.

#### **11.3.4 Hulpverlening**

Gegewe die staat se rol in die spesifisering van formele reëls waarvolgens ekonomiese entiteite handel dryf, gaan die staat 'n rol speel veral ten opsigte van die beskerming van die teikenpersoon aanvanklik teen mededingers. Ten opsigte van dienslewering kan die staat ook 'n rol speel maar gegewe die relatiewe voordele van die privaat sektor in produksie en dienslewering, behoort die staat die funksie eerder so ver moontlik uit te kontrakteer.

##### **11.3.4.1 Beskerming teen mededinging**

Die motivering vir beskerming van 'n bemagtigingsaksie is analoog aan die 'infant industry'-argument (Smith & McCarthy 1994: 118-119). Hier gaan dit oor die beskerming van die teikenpersoon teen ingebedde mededingers terwyl die teikenpersoon op sy leerkurwe is. Die idee is dus dat die beskerming slegs tydelik sal wees. Sodra die teikenpersoon dieselfde transaksiekosteverminderingsvermoë aangeleer het as sy ingebedde mededingers, sal die beskerming opgehef word en al die markdeelnemers oor dieselfde kam geskeer word deur die owerheid van die dag.

Let op dat hier bedoel word beskerming soos 'n tarief wat gehef word op die produkte van mededingers en nie die beskerming van eiendom deur byvoorbeeld polisiëring nie. Laasgenoemde is 'n vereiste wat onder die nasiestaatkriterium ressorteer.

##### **11.3.4.2 Afhanklikheidspotensiaal van beskerming**

Beskerming koppel 'n addisionele risiko aan 'n bemagtigingsaksie, naamlik die potensiaal dat die teikenpersoon afhanklik daarvan sal kan word – 'n situasie wat op die lange duur die bemagtigingspoging se volhoubaarheid nadelig beïnvloed.

Daar moet deurgaans in gedagte gehou word dat die FEP met ons is en dat mense, al het hul 'n behoefte aan 'n salaris of ander tipe bate, hulle nie noodwendig 'n behoefte daaraan het om hard te werk nie. Beskerming maak dit moontlik dat ondoeltreffendheid in die bemagtigingsaksie verbloem word wat andersins deur mededinging en 'n wins-en-



verliesrekening uitgewys sou word. Enige bemagtigingspoging moet daarom ten doel hê om die teikengroep so gou moontlik aan die mark se motivering, dissipline en kennisgenerering bloot te stel.

Die alternatief is om alle mededinging uit die weg te ruim, wat lei tot die ontstaan van 'n afhanklikheidsindroom in 'n ekonomie wat lei tot 'n gebrek aan produk- en dienslewering wat so deur 'n werker in die voormalige Oosblok beskryf word: "we pretended to work and they pretended to pay us" (Madi 1997: inleidende opmerking). Strategiese gedrag hou nie op bestaan wanneer mededinging verwyder word nie, dit word net nie ontbloot nie.

Die duur van beskerming sal beskou word as die primêre aanduiding van die afhanklikheidspotensiaal wat beskerming inhou. Hoe langer die beskerming, hoe laer die gradering. 'n Bemagtigingspoging wat 'n tydperk van beskerming inbou, sal dus 'n laer gradering verkry as 'n poging sonder die beskerming, *ceteris paribus*.

#### **11.3.4.3 Dienslewering**

Hier gaan dit oor die bystaan van die teikengroep met kundigheid en inligting wat sy vermoë om transaksiekoste te verminder verbeter. Die teikengroep sal veral in die beginjare intensief bedien moet word met hierdie diens deur kundiges, aangesien die aanname is dat hulle nie vroeër dieselfde toegang tot die tipe diens gehad het as hul mededingers nie. Die verskil tussen hierdie kriterium en die een in afdeling 11.2.4 naamlik 'nasiestaat', is dat laasgenoemde gefokus is op die potensiaal vir ondersteuning wat in die omgewing bestaan, terwyl hierdie kriterium die teikenpersoon se toegang daartoe peil.

#### **11.4 Die evalueringsroetes**

Om op te som, word die volgende 'roetes' afhangende van die aard van die bate (hetsy 'n ruil- of produksiebate) ter sprake gevolg tydens die evaluering van die potensiaal van 'n voorgenome of geïmplementeerde bemagtigingspoging:

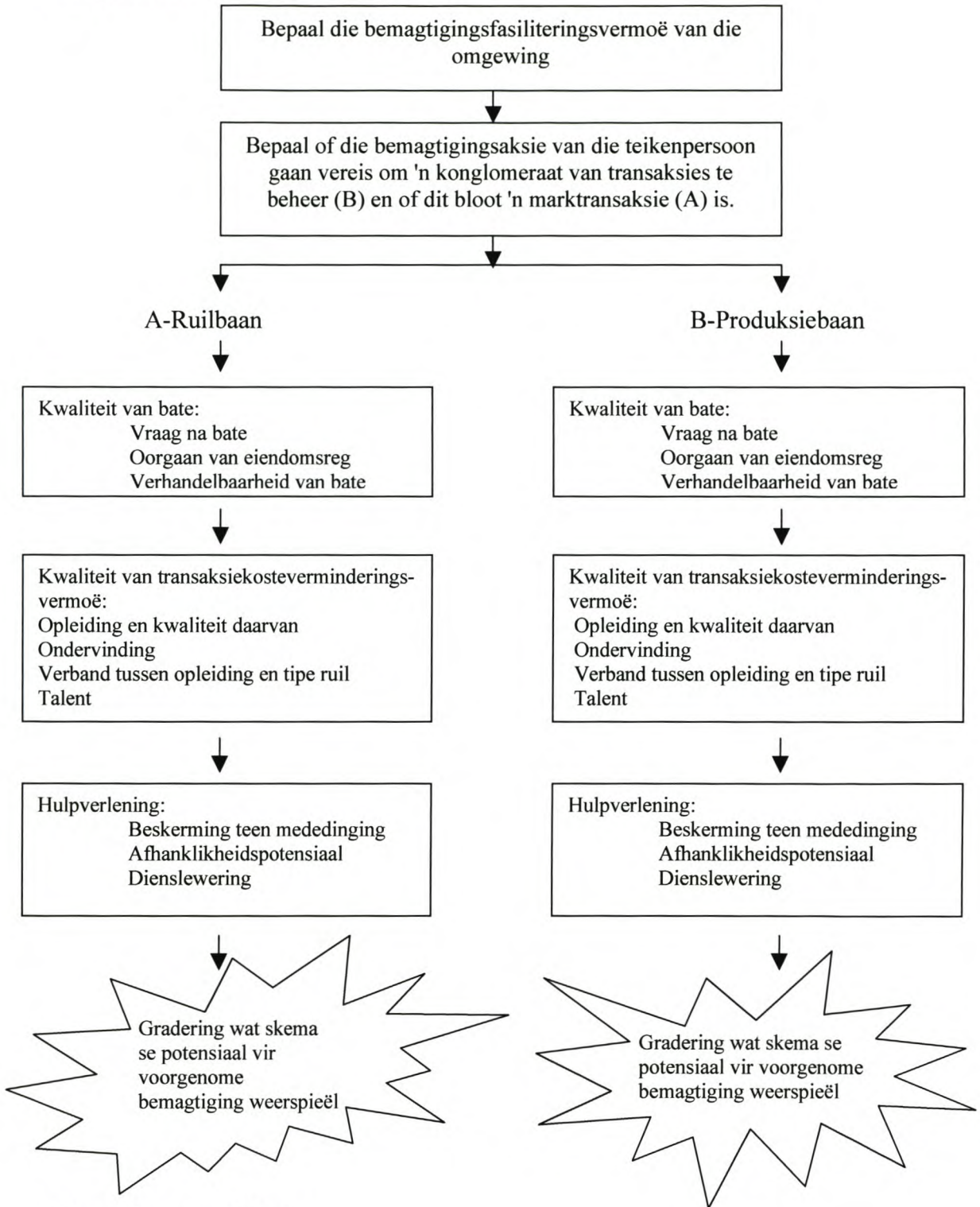
Die omgewing waarin die bemagtigingspoging van stapel gestuur word, word eerste geëvalueer. Daarna word geoordeel of 'n ruil- of 'n produksiebate ter sprake is. Die aksie se bemagtigingswaarde word dan beoordeel na gelang van die bespreekte kriteria. Die roetes wat gevolg kan word, word in diagram 11.1 hieronder voorgestel. Die twee basiese paaie, naamlik 'n produksie- of ruilbaan, lyk identies. Terwyl die kriteria steeds



dieselfde bly, gaan die gradering wat 'n spesifieke teikengroep ontvang verskil afhangende van of die bate vir produksie- of ruildoeleindes gebruik word, aangesien die tipe transaksies wat die teikenpersoon vervul of van voornemens is om te vervul, verskillende eise aan die teikenpersoon stel. Die onderskeid sal duidelik word wanneer die gevallestudies in hoofstuk 12 en 13 aan die hand van die twee evalueringsroetes geëvalueer word.



**Diagram 11.1: Die evalueringsroetes**



(Bron: eie samestelling)

Die kriteria word hieronder gelys met die gewig wat aan elk toegeken word in hakies:

A Batewaarde (30)

1. vraag na die bate (10)



2. eiendomsreg en verskansing daarvan (10)
3. die verhandelbaarheid van die bate (10)

#### B Transaksiekosteverminderingsvermoë (40)

1. die opleiding van die teikengroep en kwaliteit van opleiding (10)
2. verband tussen opleiding en spesifieke ruil wat gefasiliteer word (10)
3. vorige ondervinding in die spesifieke ruiltransaksie (10)
4. talent (10)

#### C Hulpverlening (30)

1. Beskerming teen mededinging (10)
2. Afhanklikheidspotensiaal van beskerming (10)
3. Dienslewering aan teikenpersoon (10)

Die gewig wat aan elke kriterium gegee word, is potensieel kontroversieel. Hier word aan elke kriterium 'n gelykwaardige gewig gegee. Gegewe die kompleksiteit van die bemagtigingsproses word hier slegs gestel dat die afwesigheid van enige van die elemente 'n bemagtigingsaksie kan laat misluk. Elk van die kriteria wat hier geïdentifiseer is, het die potensiaal om 'n drumpelvereiste (vereiste wat nagekom moet word as voorvereiste vir verdere sukses) te wees.

Cilliers (1998: hfst. 1) verduidelik dat een van die kenmerke van komplekse stelsels is dat elkeen van die elemente waaruit dit bestaan die potensiaal het om baie belangrik te wees (sy sogenaamde 'nodusse'). Cilliers (1998: hfst. 2) illustreer verder 'verspreide verteenwoordiging' deur middel van 'n neuronnetwerkvoorbeeld. Verspreide verteenwoordiging impliseer dat inligting nie gesetel is in die nodusse van 'n netwerk nie, maar dat betekenis lê in die manier hoe gewigte in verband staan met mekaar en geaktiveer word. Wat die relatiewe gewig van die verskillende elemente tot mekaar moet wees, is dus nie die kritiese kwessie nie, maar eerder dat hul teenwoordig is en dat die waardes wat aan hul toegeken word mens 'n aanduiding gee van die teikenpersoon se vermoë om interaksie te hê (te ruil).



## 11.5 'n Maatstaf vir die interpretering van punte wat toegeken word aan kriteria tydens evaluasies: 'n Oneindige kontantvloei se waarde as ruilbate

As maatstaf vir die interpretering van die waardes wat tydens evaluasies in die volgende hoofstukke telkens aan kriteria toegeken word, word 'n oneindige kontantvloei se bemagtigingspotensiaal, wat die volmaakte ekonomiese bemagtigingsscenario verteenwoordig, hier beoordeel.

Gestel 'n persoon ontvang die waarborg van die regering dat hy elke maand vir die res van sy lewe R 500 000 per maand sal ontvang sonder dat iets in ruil gedoen hoef te word. Die persoon se bemagtigingsposisie as eienaar van die kontant en deel van 'n 'ruilbemagtigingskema' kan soos volg opgesom word:

**Tabel 11.1: Bemagtigingswaarde van 'n oneindigende kontantvloei**

<b>RUILSKEMA</b>	<b>Punte per kriterium</b>				<b>Totaal</b>
<b>Batewaarde</b>	10 vraag na bate	10 eiendomsreg	10 verhandelbaarheid		30
<b>TK Vermindering</b>	10 opleiding	10 verband	10 ondervinding	10 talent	40
<b>Hulpverlening</b>	10 beskerming	10 afhanklikheidspotensiaal	10 Dienslewering		30
<b>Groot Totaal</b>					<b>100</b>

(Bron: eie samestelling)

Die puntetoekenning word soos volg verklaar. Die bate wat verky word, is kontant waarna 'n aktiewe vraag bestaan, aangesien dit direk toegang gee tot behoeftebevrediging (neem aan dat in 'n geslote ekonomie vry van inflasie geopereer word, die rand kan dus nie sy waarde verloor nie). Die besit van kontant (gewaarborg deur 'n onafhanklike sentrale bank) impliseer verder volkome eiendomsreg en kontant is die mees verhandelbare bate in die ekonomie. Vandaar dat 'n volmaakte telling behaal word wat 'batewaarde' betref.

Wat betref die transaksiekosteverminderingsvermoë wat mens moet hê ten einde ruiltransaksies met kontant deurgevoer te kry, hoef dit net getoon te word ten einde transaksies te fasiliteer, en basiese geletterheid stel mens in staat om transaksies te kan fasiliteer, in die sin is die opleiding wat vereis word negeerbaar. Daar hoef ook nie 'n verband te wees tussen die opleiding en kontantruiltransaksies nie. Ondervinding is negeerbaar en talent kan ook beskou word as aangebore. Beskerming teen mededinging is verder oorbodig, dus bestaan geen afhanklikheidspotensiaal nie. Dienslewering van die



bemagtigde is ook oorbodig. Die punt is, die persoon met 'n klomp kontant in die bank is bemagtig.

Wat die waarde van kontant as produksieskema betref, is 'n produksieproses oorbodig aangesien die doel van byna enige produksieproses is om kontant te verkry. Kontant is die bate, omdat dit die ruilmiddel is, wat toegang gee tot produksie en dienste en behaal 'n volmaakte telling. Dit dien as verwysing en maatstaf vir die toeken van 'n punt aan bemagtigingskemas wat vervolgens geëvalueer word.



## AFDELING C: GEVALLESTUDIES

Die vermoë om die bemagtigingsprobleem in 'n gegewe konteks te kan interpreteer en aanbevelings te kan doen was die oorhoofse doel waarmee die tesis afgeskop het. Die definisie van bemagtiging uit hoofstuk 8 en die implikasies vir die bemagtigingsomgewing wat toegelig is in hoofstuk 9 en hoofstuk 10, is in hoofstuk 11 geskik gemaak vir veldwerk deur die definisie en die implikasies daarvan te gebruik om 'n evalueringsraamwerk te skep.

In hierdie afdeling word die evalueringsraamwerk op gevallestudies toegepas. Die gevallestudies neem die vorm aan van evaluasies wat die welvaartgenereringspotensiaal van die bemagtigingspoging vir die teikenpersoon peil. Voorspellings wat telkens volg uit die evalueringsraamwerk word waar moontlik vergelyk met die werklike prestasie van die betrokke skemas soos blyk uit hul finansiële state en ander indikasies van die werklike prestasie van die skemas om 'n aanduiding te kry van die getrouheid van die voorspellings wat die evalueringsraamwerk maak. Die vergelyking en uitkomst kan dan dien as indirekte toets van die hipoteses wat die NIE-teorie voorhou en illustreer die funksionaliteit van die evalueringsraamwerk om *ex ante* aanbevelings te doen rakende die doeltreffendste bemagtigingspad.



## 12. EVALUASIE VAN BEMAGTIGINGSPOTENSIAAL VAN DIE WHITEHALL AANDELEDEELSKEMA VIR PLAASWERKERS

### 12.1 Inleiding

Die Whitehall plaaswerkers is in hierdie geval die teikengroep. Die ideaal sou wees om na afloop van die evaluasie die doeltreffendste bemagtigingsopsie vir die werkers te identifiseer. Ruimte vir die evaluasie van al die bemagtigingsopsies vir die werkers is hier egter nie. Slegs die bestaande bemagtigingspoging, naamlik die Whitehall Aandeledeskema word met behulp van die evalueringsraamwerk geëvalueer.

Die aanbevelings daaruit sal vergelyk word met die navorsingsresultate van Boshoff (2001) wat die plaaswerkers se persepsie van die skema ondersoek het tydens veldwerk. Op dié wyse kan die geloofwaardigheid van die raamwerk beoordeel word.

Die hoofstuk verloop soos volg: nadat die agtergrond van die teikengroep geskets is en 'n evaluasie gedoen is van die omgewing waarin die bemagtigingspoging moet afspeel, word die Whitehall Aandeledeskema se struktuur en prosesse beskryf. Met behulp van die evalueringsraamwerk sal dan voorspellings gemaak kan word rakende die potensiële sukses van die gekose institusionele raamwerk, ten einde die voorgenome bemagtigingsdoelwitte te bereik.

Boshoff (2001) se navorsingsresultate word dan vergelyk met die voorspellings van die evalueringsraamwerk. 'n Korrelasie tussen die voorspellings van die raamwerk en die uitkomst wat Boshoff (2001) in die praktyk geïdentifiseer het, sal 'n aanduiding wees dat die evalueringsraamwerk werklikheidsgetrou is. Die voorspellings van die evalueringsraamwerk sal deeglik gemotiveer word op grond van die teorie sodat dit sal blyk dat dit die enigste voorspellings is wat die raamwerk kan maak, gegewe die omstandighede voor hande, om sodoende kritiek dat die voorspellings gemanipuleer is om die data wat Boshoff (2001) aanbied te pas aangespreek word.

Die Whitehall Aandeledeskema is gekies as evalueringsmodel om verskeie redes. Die poging is al sedert 1993 in bedryf en behoort daarom tekens van sukses al dan nie te toon. Verder is dit 'n redelik goed gedokumenteerde skema na die blootstelling wat deur Eckert *et al.* (1996) gegee is. Die skema ressorteer verder onder die grondhervormingsdebat wat 'n dringende een in Suid-Afrika is en 'n groot deel van die finansiële ondersteuning wat die analise moontlik gemaak het, was afkomstig vanuit die



landbousektor. Die breër teikengroep is verder geredelik tot die skrywer bekend na aanleiding van sy betrokkenheid by die Visie 2020-projek<sup>16</sup> en spesifiek die been van die projek wat gegaan het oor die inwin van die plaaswerkers se opinie.

## 12.2 Die teikengroep

Die teikengroep is in die geval die plaaswerkers van die Whitehall sagtevrugte- en wynplaas. Hulle is deel van die Wes-Kaapse plaaswerkersgemeenskap, wie se opheffing die onderwerp van bespreking van menige studie was (sien Ewert & Hamman (1999) vir verwysings). Ewert en Hamman (1999: 208) beskryf die situasie op plase voor die jare tagtig soos volg: "labour arrangements on South African wine farms could be described as authentic, undiluted paternalism. After the demise of slavery in the late 1830s, a series of Master and Servants Acts, *tied housing*, the *tot* system and paternalism combined to ensure a sufficient supply of labour" (208).

Tans word die plaaswerkers deur Ewert en Hamman (1999: 202) beskryf as vasgevang binne 'n arbeids-'regime' wat hulle noem '*neo-paternalisme*', bedoelende daarmee dat alhoewel die arbeidsverhouding in 'n mate deur staatswetgewing geregleer word, dit steeds beliggaam word in die gees van paternalisme, wat weer op sy beurt beskryf word as 'n mengsel van strafmaatreëls en belonings en die subjektiewe identifisering met die plaas as 'familie' (208). Dit is volgens hulle in essensie 'n goedkoop arbeidstrategie van die kant van boere wat daarom ook 'n gevestigde belang het in die handhawing daarvan.

Die werkers bestaan uit hoofsaaklik Afrikaanssprekende bruin mense (Ewert & Hamman 1999: 218) wat diens lewer in 'n bedryf wat volgens Ewert en Hamman (1999) die vrugte van globalisering gesmaak het, maar "workers' wages and living conditions have improved very little, if any, since the advent of the industry's newly found prosperity. In that sense, they are not sharing in the fruits of globalization" (207). Die probleem is volgens hulle dat plaaswerkers nie daarin geslaag het om die arbeidsregte soos voorgeskryf deur wetgewing te 'vertaal' "into militancy or effective bargaining power, thereby altering the distribution of revenue in the industry" (210).

---

<sup>16</sup> Die Visie 2020 projek het bestaan uit 'n proses om 'n langtermynstrategie daar te stel wat die Suid-Afrikaanse wynbedryf suksesvol die nuwe millennium sal invoer. Sien "Visie 2020 vir die SA Wynbedryf" (1999) vir besonderhede omtrent die projek en "Visie 2020 Werkswinkels met Plaaswerkersvereniging" (2000) vir die gedeelte van die projek waarby die skrywer betrokke was.



Die menslike ontwikkelingsprofiel van plaaswerkers in die Wes-Kaap vergelyk na aanleiding van 'n studie deur Terugatha en Karaan (1996) met die armste lande in die wêreld. Gesondheid is 'n probleem, met wanvoeding wat dikwels onder kinders voorkom. Toegang tot basiese dienste asook opleiding – sowat 'n derde van die werkers is ongeletterd – is probleme wat dikwels voorkom.

Die Visie 2020 werkwinkels met die plaaswerkervereniging (2000: 6) identifiseer onder andere die volgende behoeftes van plaaswerkers in die breë: beter opvoeding, beter behuising, nouer omgang met arbeidswetgewing, beter gesondheidsdienste, hoër inkomste en 'ekonomiese bemagtiging', die aanspreek van alkoholverwante probleme en aandag aan seisoenwerkers se posisie.

### **12.3 Bekrywing van die Whitehall Aandeledeskema**

#### **12.3.1 Agtergrond**

Eckert *et al.* (1996) het die opsie dat 'n deelnemende bestuursvorm soos aandeledeskemas tot die grondhervorming kan bydra, op die voorgrond geplaas deur die verkennende artikel wat handel oor die Whitehall aandeledeskema as opsie om die bemagtiging en grondhervormingsdoeleindes van die regering te bereik. Die motivering vir aandeledeskemas as deel van grondhervorming word deur Tregurtha en Karaan (1999) soos volg verduidelik: "the relatively low value of the current land reform grant vis-à-vis the province's high land values effectively acts as barrier to land reform. Share equity schemes are seen as one way of overcoming this without projects having to assume excessive debt levels whilst retaining expertise and investment equity" (1).

Edwin Boshoff (2001) het navraag by deelnemers aan die skema gedoen ten einde te bepaal hoe hulle die skema ervaar en in hoe verre dit sewe jaar na implementering voldoen aan die vereistes wat die Departement van Grondsake aan grondhervormingskemas stel.

Volgens Boshoff (2001: hfst 3) was Whitehall 'n kombinasie van twee plaaseenhede wat deur die Hall familie beheer is. Die plase is in die Groenland area nie ver van Grabouw in die Wes-Kaap geleë nie, min of meer tagtig kilometer vanaf Kaapstad. Die natuurlike omgewing en spesifiek die koue winters en baie water maak die plase en die streek geskik vir die produksie van sagtevrugte- en witwynkultivars.



Whitehall was 'n sagtevrugteplaas van net onder 180 hektaar van gekultiveerde land wat oorwegend onder appelproduksie was toe die skema aanvanklik geïmplementeer is. Die sagtevrugteproduksie van die plaas is bemark deur Cape Span op beide binnelandse en internasionale markte. Die vrugte is verpak deur Kromco wat ses km van die plaas geleë is. Wyndruiwe is weer op hul beurt gelewer aan Oude Nectar in Stellenbosch.

Aangesien vrugteproduksie 'n arbeidsintensiewe bedryf is, het Whitehall volgens Boshoff (2001: hfst 3) 159 permanente werkers in diens gehad waarvan 36% swart was en die res oorwegend bruin. Daarby was 112 addisionele werkers tydelik in diens geneem tydens die plukseisoen. Die seisoenwerkers was uitsluitlik vroue en 13% van die groep swart.

Die voormalige Whitehall plaas het homself gevestig as 'n leier in die industrie wat produktiwiteit betref. In die verband is die plaas gedurende die afgelope twee dekades verskeie kere vereer onder andere deur die Nasionale Produktiwiteitsinstituut as die mees produktiewe vrugteplaas vir die jare 1990, 1993 en 1994. Boshoff (2001: hfst 3) hou die uitkomstes voor as 'n teken van goeie arbeidsverhoudinge en vertroue tussen die bestuur en werkers. Dit dien volgens hom as gesonde fondasie vir die implementering van 'n aandeleskema.

### **12.3.2 Skema se struktuur**

Die skema was die eerste in sy soort in Suid-Afrika. Dit is geïnisieer voor die Departement van Grondsake R16 000 se toegifte gemaak het vir aandeleskemas. Onderhandelinge het in 1993 'n aanvang geneem. Die plaas is op R18 miljoen deur Standard Bank gewaardeer en op R31 miljoen deur die Ontwikkelingsbank van Suidelike Afrika. Laasgenoemde waardering is geneem as basis vir die bepaling van aandeelwaarde.

Boshoff (2001) beskryf die skema as 'nie besonder kompleks nie' (15). Deelname is vrywillig en beskikbaar vir alle permanente werkers. Van die 159 permanente werkers op die plaas het 129 aandeelhouers geword. 'n Werkerstrust is namens die werkers in die lewe geroep en het 'n lening van R15,5 miljoen verkry ten einde 'n aandeel van 50% in die Whitehall Plaastrust en 'n 50%-aandeel in die Whitehall Landholding Company te verkry. Die twee entiteite is volgens Boshoff (2001: 15) om belastingredes geskei. Die Werkerstrust het geld geleen teen 'n koers laer as die kommersiële koers van twee ontwikkelingsinstansies, naamlik die Independent Development Trust en die

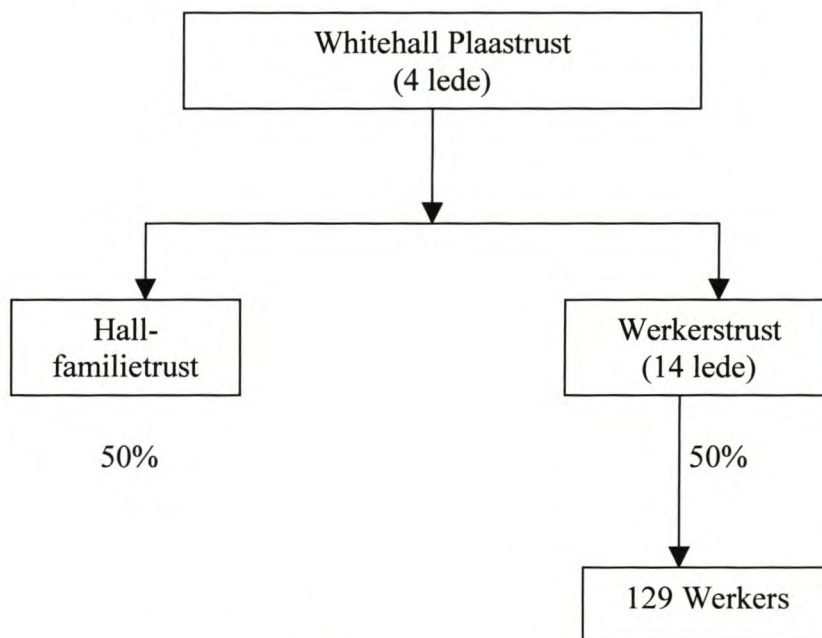


Ontwikkelingsbank van Suid-Afrika en ook van 'n kommersiële bank. Die lenings se sekuriteit was verbande op die eiendom. Aandele wat deur werkers in die skema gehou is, is bereken op grond van die dienstermyn van individue en hulle maandelikse inkomste.

Die oorblywende 50%-aandele in die entiteit word deur die Hall-familietrust gehou. Die Werkerstrust se rentebetalings is vir 12 jaar deur die Hall-familietrust gewaarborg. Indien die leningspaaieimente nie betaal word nie, kan die werkers die Hall-familietrust se aandele eis.

Uit die diagram hieronder wat die aandeelhouing illustreer, is dit duidelik dat die werknemers gelykmatig met die oorspronklike eienaars in winste en kapitaalgroei deel. Elke groep het verder ook dieselfde aantal direkteure en trustees en in die geval van 'n dispuut, word daar gespesifiseer dat die kwessie vir mediasie verwys word en indien dit faal moet 'n arbiter uitsluitel gee.

**Diagram 12.1: Aandeelhouing in die Whitehallskema**



(Bron: aangepas uit Boshoff 2001: 16)

### 12.3.3 Implementeringsproses

Die skema is volgens Boshoff (2001: 16) geïnisieer deur die eienaar van die plaas om twee redes, naamlik ten einde kontantvloei probleme op te los en tweedens om die voordele van die plaas met die werkers te deel. Die kontantvloei probleme het blykbaar ontstaan na investering in nuwe appelkultivars. Die eienaar se aanvanklike bedoeling



was om slegs 30%-eienaarskap aan die werkers beskikbaar te stel, maar die Ontwikkelingsbank het hom geadviseer om 50% te verkoop ter wille van geloofwaardigheid.

Die skema is aan die potensiële aandeelhouders verduidelik deur die besigheid se rekenmeester, die plaasbestuurder en die bank se leningsbestuurder. 'n Handboek wat vir die werkers gepubliseer is, het gestel dat deelwording aan die skema vrywillig is en dat wat ook al hul besluit sou wees, hul pos gewaarborg is. Werkers is gewaarsku dat die terugbetaling van die lenings sou beteken dat winste in die aanvangsjare van die skema nie so hoog sou wees nie, maar dat die plaas 'n goeie winsrekord het en dat die risiko baie klein is.

#### **12.4 'n Evaluasie van die Whitehall Andeledeelskema se bemagtigingspotensiaal**

Hier word die raamwerk wat in hoofstuk 11 uiteengesit is gebruik om die andeledeelskema op Whitehall te evalueer. Die skema se potensiaal as ruilskema en produksieskema word geëvalueer. Eersgenoemde potensiaal van die skema word in afdeling 12.4.2 bepaal waar die waarde van die aandele as ruilbare bate geëvalueer word en die teikengroep se vermoë om die bate deurlopend te kan ruil geëvalueer word. In afdeling 12.4.3 word die aandele wat ontvang word weer as produksiebate geëvalueer. Eers word die omgewing waarbinne die skema afspeel geëvalueer. Neem egter kennis dat by 'n gebrek aan spesifieke informasie is die omgewingsevaluasie oorhoofs en veralgemenend.

##### **12.4.1 Evaluasie van die bemagtigingsomgewing**

###### **12.4.1.1 Sekularisme**

Die Wes-Kaapse plaaswerkersgemeenskap hang hoofsaaklik die Christelike (Protestantse) geloof aan. In hierdie opsig word aanvaar dat die behaling van materiële sukses aansien geniet en dat daar respek is vir die individu se arbeid en dat die gemeenskap hom beskerm in die geniet daarvan.

Die oorblyfsels van die patriargale opset waarna Ewert en Hamman (1999) verwys, kan egter soos volg 'n onproduktiewe situasie bevorder. Dieselfde werkgewer-werknemer-verhouding wat in die patriargale opset oor geslagte voortgesit word, verplaas die werkers se verantwoordelikhedsin na die patriarg, in dié geval die eienaar van die plaas.



Van wydverspreide produktiewe en entrepreneursgedrag, verder as wat die patriarg se bevele en moniteringsvermoë strek, is daar dus nie sprake op die tipe plaas nie. Albertyn (2000: 4) wat op die bemagtiging van werkers vanuit 'n onderwysperspektief fokus, verwys na Oxtoby (1999) en stel dat: "the vast majority of the South African workforce still operates under management structures that are authoritative in nature, resulting in organisations with passive, dependent, non-initiative taking disempowered members" (4).

In soverre patriargale opset bestaan, verhinder dit entrepreneursgedrag en is die tipiese plaasomgewing in die sin nie bevorderlik vir verdere bemagtiging van plaaswerkers nie.

#### **12.4.1.2 Gelykheid**

Daar word nie binne die plaaswerkersgemeenskap gediskrimineer op grond van klasse of iets dergelyks nie. In soverre hulle uit hoofsaaklik bruin mense bestaan, is daar in die vorige bedeling teen die groep met betrekking tot wit mense gediskrimineer (Ewert & Hamman 1990).

#### **12.4.1.3 Nasiestaat**

Soos blyk uit Suid-Afrika se grondwet wat waarskynlik die meeste menseregte in die wêreld beskerm, omarm die Suid-Afrikaanse regering tans die regte van die individu. Op makro-ekonomiese vlak met sy vele eerstewêreldinstitusies slaag die regering dan ook daarin om 'n omgewing bevorderlik vir ekonomiese prestasie, en veral uitvoergerigte prestasie tot stand te bring. Wat betref die afdwinging daarvan, skiet die situasie op mikrovlak te kort waar geweld en misdaad inbreuk maak op die individu se vermoë om produktief te opereer en is beskerming teen meelopers dikwels onvoldoende.

#### **12.4.1.4 Gevolgtrekking**

Die omgewing waarin die teikengroep opereer, is nie ideaal vir die bevordering van die bemagtiging van individue uit die teikengroep nie omdat die patriargale opset in soverre dit bestaan individue nie motiveer om eiebelang te bevorder deur self die FEP trompop aan te spreek nie. Individue uit die teikengroep verval eerder maklik in 'n gemaksone waar die uitdagings wat met die aanspreek van die FEP geassosieer word, oorgelaat word aan die werkgewer en eienaar van die plaas terwyl individue 'n rustige bestaan voer al gaan dit dikwels met gebreke gepaard.



Hierdie stand van sake behoort 'n perk te stel op die tempo wat bemagtigingspogings kan aanneem aangesien 'n omgewing meer bevorderlik vir entrepreneursgedrag ontwikkel moet word alvorens entrepreneurs wydverspreide afmetings gaan aanneem. Die geleentheidskoste van so 'n omgewing sal natuurlik groter blootstelling vir die teikengroep wees aan die eise en realiteite wat met die direkte aanspreek van die FEP gepaard gaan.

#### **12.4.2 Bemagtigingspotensiaal as Ruilskema**

Die skema word hier geëvalueer vanuit die oogpunt van 'n aandeelhouer (teikenpersoon) wat 'n aandeel verkry in die produksiebate, naamlik die sagtevrugteplaas Whitehall.

##### **12.4.2.1 Waarde van die Ruilbate**

###### **(a) Vraag na bate**

Daar bestaan nie werklik 'n mark vir sagtevrugteplaasaandeel nie, aangesien plase tradisioneel verhandel as eenhede van 100%-aandeelhouding en nie deur middel van klein aandeel in die groter produksie-eenheid nie. In die sin is die effektiewe aandeelwaarde van die werkers onseker. As die waardasie van die plaas geneem word ten tyde van die implementering van die skema, waarin werkers 'n halwe aandeel gesamentlik verkry het, dan beteken dit dat elk 'n bate van R120 155 verkry het (R15.5 miljoen gedeel deur 129). Die werkers het egter terselfdertyd elk 'n skuldslas van R120 155 verkry, aangesien hul aandeelhouding met 'n lening gefinansier is. Die skuldslas is egter gewaarborg deur 'n verband op die oorspronklike eienaar wat die ander helfte van die plaas besit wat moet sorg dat die skuldslas van die teikengroep gediens word. In die sin kan mens dus reken dat elke teikenpersoon 'n bate ter waarde van R120 000 verkry het.

Die plaaswerkers (aandeelhouders) verkry egter 'n aandeel in dieselfde besigheid as waar hul werk – diversifikasie van die aandeelhouders se portefeulje vind dus nie plaas nie. So 'n ongediversifiseerde portefeulje maak slegs sin as die aandeelhouer die waarde van sy bate wesenlik kan beïnvloed. Die werker is egter op 'n te lae vlak in die organisasie en sy aandeel te marginaal om die waarde daarvan wesenlik te kan beïnvloed, soos ook sal blyk in afdeling 12.4.3.

Die bate is wel gewaarborg deur 'n verband op die eienaar se aandeelhouding, maar soos in afdeling 12.4.3.1 verder geïllustreer sal word, kan werkers gegewe hul posisie as 'n



groep, waarskynlik nie bekostig om ontslae te raak van die eienaar nie. Die skulde is daarom nie effektief nie. Met inagneming hiervan en die ander faktore hierbo word 'n punt van 4 hier toegeken<sup>17</sup>.

(b) Verskansing van individuele eiendomsreg

Aangesien die eiendomsreg wat die werkers bekom slegs as groep is, en nie in individuele hoedanigheid nie, word 'n punt van slegs 5 toegeken ten opsigte van die eiendomsreg wat hulle oor die bate het aangesien hul altyd meeloperprobleme die hoof gaan moet bied wanneer op hul eiendomsreg gekapitaliseer wil word.

(c) Verhandelbaarheid van bate

Die verhandelbaarheid van die bate is beperk. Punt = 2.

#### 12.4.2.2 Kwaliteit van transaksiekosteminimeringvermoë

(a) Opleiding en Kwaliteit van Opleiding

Die ruiltransaksie, in die geval die afstanddoening van aandele of aankoop van addisionele aandele, stel nie hoë eise aan die teikenpersoon nie. 'n Derde party kan ook betrek word om die individuele transaksie suksesvol deur te voer – punt = 6. Wil die teikengroep egter 'n spekulant van aandele in die algemeen word, skiet sy opleiding waarskynlik te kort. Die bate word dan egter as produksiebate gebruik, 'n opsie wat in afdeling 12.4.3 oorweeg word.

(b) Ondervinding in die Ruil van die Bate

Plaaswerkers het waarskynlik nog nooit tevore aandele van enige aard besit nie, en het in die sin geen ondervinding in die ruil van die tipe bate nie. Hulle het egter al almal waarskynlik bates van 'n ander aard gekoop en verkoop, en in die mate dat daar oorvleueling in die opsig was, kan dit beskou word as ondervinding in die ruil van ook aandele. Punt = 6.

(c) Verband tussen opleiding en tipe transaksie

---

<sup>17</sup> Die leser word na afdeling 11.5 verwys vir 'n relatiewe interpretasie van die punt en die hieropvolgende punte wat toegeken word.



Plaaswerkers se opleiding is karig en het nie veel te make met aandelettransaksies nie.  
Punt = 4.

(d) Talent

Neem aan hulle is aangelê vir handel in aandele, dus punt = 10.

### 12.4.2.3 Hulpverlening

(a) Beskerming

Werkers word in 'n mate beskerm deur spesifikasies in die aandeelstuktuur wat die bestuur verantwoordelik maak vir leningverpligtinge wat nie nagekom word gedurende die eerste twaalf jaar van die skema se lewe nie. Die nadeel van die skema, naamlik dat dit addisionele risiko in die werker se portefeulje bring, word hiermee aangespreek. Verder verkry bestuur 'n addisionele aanspooring om die skema te laat werk. 'n Punt van kritiek vanuit die werkers se perspektief kan wees dat die beskerming slegs vir twaalf jaar geld Punt = 8.

(b) Afhanklikheidspotensiaal

Die afhanklikheidspotensiaal van die beskerming in (a) hierbo is laag, aangesien dit in elk geval nie in die vooruitsig gestel is dat veel verhandeling van aandele gedurende die eerste twaalf jaar van die onderneming sal plaasvind nie. Punt = 10.

(c) Dienslewering

Ondersteuning ten opsigte van die handel in die aandele wat hul ontvang het, is in 'n groot mate afwesig. Die hulpverlening wat gebied word aan werkers is eerder ten opsigte van die bate as 'n produksiebate, maar meer daaroor in afdeling 12.4.3. Aangesien die tipe transaksie nie uitermate hoë eise aan die teikenpersoon stel nie, word 'n punt van 8 toegeken, al is hulpverlening in die verband in 'n groot mate afwesig.



#### 12.4.2.4 Opsomming

Die evaluasie word in tabelvorm opgesom.

**Tabel 12.1: Bemagtigingswaarde van die Whitehall aandeledeskema as ruilskema**

	Punte per kriterium				Totaal
<b>Batewaarde</b>	4 vraag na bate	5 eiendomsreg	2 verhandelbaarheid		11
<b>TK Vermindering</b>	6 opleiding	6 verband tussen opleiding en transaksie	4 ondervinding	10 talent	26
<b>Hulpverlening</b>	8 beskerming	10 afhanklikheidspotensiaal	8 ondersteuning		26
<b>Groot Totaal</b>					<b>63</b>
<b>Persentasiepunt</b>					<b>63%</b>

(Bron: eie samestelling)

Ten opsigte van die ruilbate wat verkry word, is hier wel sprake van bemagtiging, alhoewel die bate wat verkry word nie baie groot of baie verhandelbaar is nie en die waarde daarvan aan die prestasie van die boerdery gekoppel word.

Die aandeelskema as ruilbateskema is dus aan te bevele. Aandeelhouding laat werkers met die eienaars in winste en kapitaalgroei deel, iets wat nie voorheen die geval was nie, en in die sin is dit nie skadelik nie. As die potensiaal om aandeelhouer te word vanaf die bestuur kom, sou dit dus 'n goeie opsie wees om te aanvaar. As die potensiaal om 'n bate te bekom van die regering se kant kom, en daar dus diskresie is oor waar die geld belê moet word, sou die veilige opsie vir die werker wees om sy portefeulje te diversifiseer en in 'n bate te belê wat nie gekoppel is aan die besigheid en industrie waarin hy sy salaris verdien nie.

Aandeelhouding vir werkers is dan ook gewoonlik van die bestuur se kant af, omdat dit 'n bestuurstyl is en wel doeltreffend is as deel van 'n groter deelnemende bestuurstyl soos Kooy en De Villiers (2001) se analise van deelnemende bestuur uitwys. In die volgende afdeling sal dit egter blyk dat 'n deelnemende bestuurskema, soos die betrokke een, winste en kapitaalgroei nadelig kan beïnvloed as dit meer as 'n deelnemende bestuurstyl voorhou.



### 12.4.3 Bemagtigingspotensiaal as Produksieskema

In hul hoedanigheid as aandeelhouders is die bedoeling van die Whitehall Aandeledeelskema dat die werkers deel sal wees van die bestuur van die onderneming, deel van die 'sentrale gesag'. Hier word die waarde van die bate wat hul kan bestuur geëvalueer asook hul vermoë om as sentrale gesag op te tree en so die waarde van die residu te beïnvloed.

#### 12.4.3.1 Waarde van Produksiebate

##### (a) Vraag na Bate

Aangesien die werkers se aandeelhouding so wyd versprei is, is 'n werker se vermoë om die waarde van die produksiebate, naamlik die plaas, te beïnvloed ignoreerbaar klein. Al is die waarde van die plaaseenheid tussen R18 en R31 miljoen, het 'n werker effektief geen seggenskap daaroor in hul individuele hoedanigheid nie en het hul dus geen produksiebate nie. Werkers het slegs 'n ruilbate in die vorm van 'n aandeel soos hierbo uiteengesit. Die individue het geen aanspraak op die produksie-eenheid nie, slegs op 'n marginale aandeel wat ignoreerbaar is. Dus, alhoewel die vraag na die produksiebate naamlik die plaas goed is soos die markwaarde daarvan weergee, het dit nie waarde vir die werker nie. Punt = 0.

Slegs as groep kan die werkers se stem sterk genoeg wees om 'n invloed uit te oefen. Laasgenoemde scenario waar werkers sou besluit om as 'n groep die sentrale gesagfunksie te verrig, word vervolgens oorweeg en die drogrede wat binne die denkwyse vervat is, geïllustreer.

Iemand gaan die sentrale gesagsfunksie, byvoorbeeld allokering en monitering moet verrig, terwyl almal volgens die denkwyse dieselfde aandeel en voordeel gaan ontvang. Mens kom dus in die eerste plek te staan voor die probleem naamlik wie die monitor gaan monitor (Achian & Demsetz 1972), soos uiteengesit in afdeling 11.3.2.2. Neem egter aan die probleem word oorkom, deur byvoorbeeld 'n uitstekende vertrouensverhouding tussen die werkers. Mens kom dan te staan voor 'n addisionele probleem, naamlik dat die individu of individue wat die sentrale gesagfunksie addisioneel tot sy of hulle normale dagtake as werker(s) verrig, op die lang termyn vergoed sal wil word vir sy of hulle addisionele arbeid.



Die werkers moet dan besluit om iemand wat na behore vergoed word aan te stel om die taak van sentrale gesag te vervul. Dit sal die persoon met die beste kennis en ondervinding moet wees. Individue, soos die werkers in die geval, wat hul aandeelhouerswaarde wil maksimeer, gaan waarskynlik weer die 'baas' van ouds aanstel aangesien hul bewus is dat hy waarskynlik die persoon is met die beste ondervinding en kennis ten opsigte van die omstandighede op die spesifieke plaas. Op die wyse eindig mens weer by die begin, of selfs al word die baas van ouds nie aangestel nie, sal daar 'n ander sentrale gesag (baas) moet wees en die aandeelhouers weer werkers vir iemand anders.

(b) Verskansing van individuele eiendomsreg

Daar is geen sprake van individuele werkers wat eiendomsreg het op die produksiebate, naamlik die plaas nie, of dat so 'n eiendomsreg verskans is nie. Hul individuele aandele is te klein. Punt = 0.

(c) Verhandelbaarheid van die bate

Die individuele werker kan nie besluit om die plaas te verkoop as hy sou wou nie, hy het te min aandele, in die sin is die plaas as die produksiebate vir hom onverhandelbaar. Punt = 0.

#### 12.4.3.2 Kwaliteit van transaksiekosteminimeringsvermoë

(a) Opleiding en kwaliteit van opleiding

Die mededingers op ander plase is persone wat dikwels universiteitsopleiding het. Die plaaswerker wat as sentrale gesag op die plaas wil optree het in die sin dus 'n mededingende nadeel. Punt = 2.

Een van die beweegredes vir 'n aandeeldeelskema is om aan hierdie probleem aandag te gee: "share equity schemes are seen as one way of ... retaining expertise" (Teguratha & Karaan 1999: 1). Die voordeel van aandeeldeelskemas waar die werkers deel uitmaak van die bestuur word egter oorskadu deur die morele gevaar, meeloperprobleme en gebrek aan spesialisasie wat die tipe organisering van die produksiestelsel meebring.

(b) Verband tussen opleiding en spesifieke transaksies

Werkers se opleiding staan meestal nie in verband met die funksies wat die sentrale gesag verrig nie. Punt = 3.



(c) Ondervinding in die fasilitering van produksietransaksies

Die werker is of was gewoonnd daaraan om opdragte van die sentrale gesag uit te voer, eerder as om soos die sentrale gesag marktoestande te interpreteer en om te sit in 'n konglomeraat van transaksies wat behoeftes uiteindelik sal bevredig (hoofstuk 6). Dat die werkers wel in noue kontak was met die sentrale gesag en daarom deur observasie tog kon leer, tel in hul guns. Punt = 2

(d) Talent

Inligting ontbreek. Die teikengroep word die voordeel van enige twyfel gegee. Punt = 10 word toegeken. Daar word aangeneem dat hul baie goed aangelê is vir die bestuur van 'n appel- en wynboerdery.

### 12.4.3.3 Hulpverlening

(a) Beskerming

Daar word geen beskerming aan die produksie-eenheid gelewier nie, omdat dit deel is van 'n bemagtigingsprojek. Punt = 0. Let op dat die beskerming wat die teikengroep wel ontvang, verleen word in hul hoedanigheid as aandeelhouers (dat die aandeelhouers geregtig is op die aandele van die beherende familie as skuld nie gedurende die eerste 12 jaar nie betaal word). Die produksie-eenheid self ontvang egter geen beskerming waartoe sy mededingers nie ook toegang het nie.

(b) Afhanklikheidspotensiaal

Daar is geen beskerming nie so ook geen potensiaal om daarvan afhanklik te word nie. Punt = 10.

(c) Ondersteuning

Daar is wel hulp verleen aan die teikengroep deur die bestuur om hul in staat te stel om deel te neem aan die sentrale gesagsfunksie. Dit is soos vroeër opgemerk ontoereikend vir hulle om selfstandig die onderneming te bestuur. Punt = 5.



#### 12.4.3.4 Opsomming

**Tabel 12.2: Bemagtigingswaarde van die Whitehall aandeledeskema as produksieskema**

	Punte per kriterium				Totaal
<b>Batewaarde</b>	0 vraag na bate	0 eiendomsreg	0 verhandelbaarheid		0
<b>TK-vermindering</b>	2 opleiding	3 verband tussen opleiding en transaksie	2 ondervinding	10 talent	17
<b>Hulpverlening</b>	0 beskerming	10 afhanklikheidspotensiaal	5 ondersteuning		15
<b>Groot Totaal</b>					<b>32</b>
<b>Persentasiepunt</b>					<b>32%</b>

(Bron: eie samestelling)

As produksieskema is die aandeledeskema 'n doodloopstraat. Uit die evaluasie van die skema se 'batewaarde' blyk dat geen produksiebate ontvang word deur individue nie. Die situasie maak die res van die evaluering van die skema se potensiaal vir individue as produksiebate inderwaarheid irrasioneel.

As produksieskema het die skema slegs batewaarde vir die teikengroep as groep wat impliseer dat die groep die produksiebate gesamentlik self moet bestuur. 'n Situasie wat afdwingings- en strategiese gedragkoste binne die konglomeraat van transaksies tot onhoudbare vlakke verhoog en net suksesvol kan wees as die teikengroep die bestuursfunksie uitkontraakteer, maar dan is mens weer by 'n ruilbemagtigingsskema soos in afdeling 12.4.2. In soverre hierdie evaluasie van die produksiebatewaarde van die skema aanneem dit gebeur nie, word dit weerspieël in die puntetelling wat die skema as produksieskema verdien.

Die voordeel wat werkeraandeelhouding vir 'n onderneming inhou deur die verlaging van afdwingingskoste met die bewerkstelling van samehorigheid en vertroue, vind plaas wanneer die skema as 'n ruilbate-bemagtigingsaksie (afdeling 12.4.2) uitgevoer word, dus as dit as deel van 'n deelnemende bestuurstyl deur bestuur geïmplementeer word. Wanneer werkers bemagtig probeer word deur 'n produksiebate onder hul direkte beheer te probeer plaas, dus wanneer bestuur deur werkers self behartig moet word, veroorsaak die werkers se aandeelhouding transaksiekoste eerder as wat dit transaksiekoste aanspreek.

Die evaluasie van die skema as produksieskema illustreer verder dat daar heelwat probleme is ten opsigte van opleiding en ondervinding wat oorkom moet word deur die teikengroep sou individue uit hul geledere produksiebrates suksesvol as individue wil



bestuur. Die evaluasie illustreer egter terselfdertyd dat daar heelwat ruimte is vir hulpverlening aan sulke individue met die gevolg dat tot die gevolgtrekking gekom kan word dat individue gefokusde produksiebatemagtigingsaksies heelwat potensiaal bied. In hoofstuk 15 word die opsie verder oorweeg.

## **12.5 Boshoff se Navorsingsresultate**

Boshoff (2001) het 'n veldstudie gedoen om te bepaal hoe die werkers wat deelgeneem het aan die Whitehall aandeleskema dit ervaar het. Sy resultate word hier weergegee as vergelyking met die voorspellings wat die evalueringsraamwerk maak. Sy navorsing neem die vorm aan van vraelyste wat deur korrespondente ingevul is asook onderhoude wat met 'n verteenwoordigende deel van die deelnemers aan die skema gevoer is.

Ten tyde van Boshoff se navorsing was daar slegs 40 van die aanvanklike 129 aandeelhouers wat steeds vir die plaas gewerk het. Die ander aandeelhouers en werkers het afdankingspakkette aanvaar wat aan hulle gebied is gedurende Oktober 1999 en weer in Maart 2000. Die persone wat 'n pakket aanvaar het bly steeds op die plaas, maar mag alternatiewe werk hê. Hulle bly egter steeds begunstigdes van die skema. Die afdankingspakkette is deur plaasbestuur ingestel aangesien twintig werkers minder 'n besparing van R200 000 per jaar op arbeidskoste sou beteken.

### **12.5.1 Finansiële voordeel vir teikengroep**

Boshoff (2001: 39) se navorsing toon dat die korrespondente eensgesind was dat die aandeleskema nie die finansiële voordele gerealiseer het wat hulle verwag het nie. In teendeel, hulle voel dat hulle finansiële situasie tans selfs slegter daaraan toe is as vyf jaar gelede. Hul salarisse het met slegs 3% toegeneem in die huidige jaar in teenstelling met 7% die vorige jare. Verder is daar net een dividend uitbetaal in die eerste jaar van die skema en nie weer daarna nie. Boshoff wys daarop dat die styging in produksie meer was as die styging in die salarisse van die werkers. As verklaring hiervoor word verduidelik dat die waarde van die produksie op die uitvoermark gedaal het (as gevolg van 'n oorproduksie in die spesifieke kultivars).

Verder toon Boshoff (2001: 41) dat alhoewel die inkomste van die maatskappy oor die laaste drie jaar eers effens gedaal en toe weer herstel het, die uitgawes van die maatskappy konstant gestyg het. Dit wil voorkom of die deelnemende institusionele opset nie die vermoë het om transaksiekoste te beperk nie. Die skuldposisie van die plaas



het versleg van R 14,5 miljoen in 1995 na R 17,8 miljoen in 2000. Likwidasie is volgens Boshoff al sterk oorweeg.

Die volgende aanhaling uit Boshoff (2001) is sprekend van die moraal in die besigheid: "Shareholders said that they were working very hard and were under constant pressure to produce more, but they did not see any benefits from this. They had hoped that they would gain access to better housing and be able to buy new clothes for their kids, but expectations had not been met...One shareholder even expressed the fear that once the debts were paid the lack of current investment in equipment would mean that all profits would then be diverted into further capital investment like new machinery" (42-43).

Deelnemers is blykbaar gewaarsku dat die aanvangsjare problematies kan wees, veral wanneer skuld gedelg moet word. Daar is egter 'n veelvoud van ander risiko's waarteen hulle ook gewaarsku sou kon word, risiko's wat 'n entrepreneur en monitor in die laaste instansie bereid sou wees om te dra aangesien hy vergoed word daarvoor in die vorm van 'n potensiële groot residu. Daar kan egter nie van werkers verwag word om dit te dra nie. Deur 'n werker te wees postuleer mens in werklikheid 'n afkeur aan risiko's.

### **12.5.2 Lewensomstandighede**

Negentig persent van die teikengroep met wie onderhoude gevoer is, het gevoel dat hul lewensomstandighede (ingevolge behuising, klere, kos en mediese dekking) onveranderd gebly het na hul aandeelhouders geword het.

### **12.5.3 Menslike Ontwikkeling en Opleiding**

Al die werkers wat aandeelhouders geword het, het opleiding ontvang in besigheidsbestuur, tegniese aspekte van boerdery, gesondheidskursusse, kapasiteitsbou in menslike verhoudinge, bestuur en bemarking. Almal met wie onderhoude gevoer is, het bevestig dat hul voel dat genoeg kapasiteitsbou plaasgevind het. Dit weerspieël egter nie noodwendig hul vermoë om te kan meeding nie, maar kan dui op 'n afkeer aan verdere opleiding en entrepreneursgedrag in die afwesigheid van vergoeding daarvoor.

### **12.5.4 Deelname aan besluitneming**

Die respondente het blykbaar almal gevoel dat hulle aan die besluitnemingsproses kan deelneem. Dit lei Boshoff (2001) daartoe om tot die gevolgtrekking te kom dat die skema wel deelname aan besluitneming tot gevolg gehad het. Die volgende aanhaling suggereer egter die teendeel: "...a major complaint was that management did not communicate



important information to shareholders, e.g. particular financial information. An example is that discussions around wage increases were done only by management and the accountant. There was resentment that the accountant influenced the running of the farm, yet he was not a shareholder. They commented that they wished to know the size of their debt, how much income the farm generated and what the expenditure was. This lack of information leads to a growing general distrust of management" (44).

Deelname ten opsigte van die surplus wat die plaas produseer en hoe die surplus verdeel word, is die afdeling van besluitneming waarop werkers 'n premie stel. Deelname in die opsig het nie by Whitehall plaasgevind nie.

Daarmee wil nie gesê word dat dit noodwendig ongeoorloof is vir die monitor in die laaste instansie om 'n restant wat groter word vir homself te wil hou nie. Per slot van rekening is dit die aanvanklike kontrak wat hy met die res van die span aangegaan het en die bron van sy aansporing en van die span se vertroue dat hy as monitor in die laaste instansie sy werk sal doen.

Die meganisme waardeur die mark bo-normaal groot surplusse onderverdeel, werk deur 'n proses van toetrede van mededingers en nie deur arbeiders se bedingingsmag ten koste van die entrepreneur te bevorder nie. Op die wyse verweer mens net die entrepreneurs se aansporing om die FEP aan te pak. Bemagtigingsaksies wat mededinging skep vir entrepreneurs in industrieë waar vermoed word bo-normale surplusse verdien word, is eerder in die algemene belang as wat die algemene belang bevorder word deur werkers in sulke industrieë te laat inbreuk maak op die besluitneming van die sentrale gesag.

#### **12.5.5 Werkstoestande**

Al die werkers het saamgestem dat die werkstoestande swakker was in vergelyking met vorige jare. Alle lede van Boshoff se fokusgroep stem ook saam dat dit as gevolg van die afdankingspakkette is dat werksomstandighede verswak het, aangesien van hulle verwag word om meer werk vir dieselfde salaris te doen. Die plaas neem wel seisoenale werkers in diens om die werkslas te verlig, maar van die respondente spreek 'n weersin teen die gebruik uit aangesien permanente werkers op die wyse hul poste kwyd raak.

Ten slotte blyk dit dat vertroue tussen aandeelhouders en die bestuur, veral wit bestuur, ook nie verbeter het na die implementering van die skema nie, wat een van die motiverings vir die implementering van die skema was: "because they do not treat the



farm workers as shareholders and carry on as if they are still ordinary workers" (Boshoff 2001: 47).

## 12.6 Gevolgtrekkings

Die tien doelstellings wat die Departement van Grondsake met die Whitehall skema gehad het en of die skema die doelstellings bereik het, word soos volg deur Boshoff (2001: 48) opgesom en bevestig die gevolgtrekking waartoe die evaluasie van die Whitehall skema kom:

**Tabel 12.3: Die mate waartoe die Whitehall skema regeringsdoelstellings bereik het**

Doelstellings	Whitehall Aandelededeelskema
1. Deel eienaarskap van grond	Nee
2. Behuisingsekuriteit	Nee
3. Werksekuriteit	Nee
4. Beter lone	Nee
5. Inset in plaasbesluite	Ja (sien kwalifisering in afdeling 12.5.4)
6. Plaaswerkerontwikkeling	Ja
7. Deel in winste	Nee
8. Verbeterde lewensomstandighede	Nee
9. Aandeel en losgoedkapitaal	Ja
10. Maksimering van grondpotensiaal	Ja

(Bron: aangepas uit Boshoff 2001: 48 )

Boshoff (2001) verwys na doelwit nommer vyf as die bemagtigingsdoelwit, naamlik 'inset in plaasbesluite'. Die NIE-perspektief op bemagtiging wys daarop dat insette in plaasbesluite net kan kwalifiseer as bemagtiging as dit op een of ander wyse daartoe lei dat die teikengroep 'n ruilbare bate van een of ander aard ontvang. Deelname in besluite sal waarskynlik net in 'n bate vir die teikengroep resulteer as hulle deel in die besluit omtrent die verdeling van die surplus. Soos Boshoff (2001) uitwys, het dit nie gebeur nie en kan die deelname in besluitneming wat wel plaasgevind het nie as bemagtiging beskou word nie. Slegs die opleiding waaraan die werkers blootgestel was en die mate waartoe reg op die losgoed van die boerdery bekom is, kan as bemagtiging beskou word.



Die swak prestasie word hier voor die deur gelê van 'n kombinasie van die wyse waarop die deelnameskema geïmplementeer is en marktoestande. Die appelbedryf het 'n insinking beleef sedert die laat negentigerjare (Teguratha & Karaan 1999) as gevolg van 'n oorproduksie in die industrie. Die inperking van die 'monitor in die laaste instansie' se gesag en aansporing, die addisionele koste wat aangegaan moes word ten einde die skema te fasiliteer en die onrealistiese verwagtinge wat by werkers geskep is met die onproduktiewe spiraal waartoe dit lei, het die onderneming binne uitdagende marktoestande minder mededingend gemaak.

Wat betref die operasionele doeltreffendheid van die evalueringsraamwerk as 'n *ex ante* voorspeller van die bemagtigingspotensiaal van 'n skema, bevestig die korrelasie van die bevindinge van Boshoff (2001) en die evalueringsraamwerk se peiling laasgenoemde se potensiaal.



## 13. EVALUASIE VAN BEMAGTIGINGSPOTENSIAAL VAN DIE GOEDEMOED EN LUTOUW PROJEKTE VIR PLAASWERKERS

### 13.1 Inleiding

Twee projekte wat deur Kooy *et al.* (2002) geëvalueer is met behulp van die evalueringsraamwerk in hoofstuk 11 word hier weergegee. Alhoewel die empiriese bevindinge beperk word deurdat beide projekte in die beginfasies van hul ontwikkeling geëvalueer is, bevestig die voorlopige empiriese bevindinge die hipotese waarop die evalueringsraamwerk gegrond is.

Die hoofstuk sal soos volg verloop. Daar word begin met 'n agtergrondskeets van die Departement van Waterwese en Bosbou van die Wes-Kaap (DWB) en die Departement van Landbou-Ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch se betrokkenheid. Daarna word die twee gevallestudies om die beurt behandel deur 'n agtergrondskeets en 'n opsomming van die evaluasie wat van elk van die skemas gedoen is, te gee.

### 13.2 Agtergrond

Die DWB het die Departement van Landbou-Ekonomie aan die Univesiteit van Stellenbosch genader om die bemagtigingspotensiaal van die 'Goedemoed' en 'Lutouw' projekte te evalueer waarby die DWB betrokke is. Die DWB se betrokkenheid by die twee projekte vloei voort uit die volgende posisie wat hul beklee.

Die DWB is die bewaarders van skaars waterbronne in die provinsie Wes-Kaap, die gebruik wat hul moet magtig terwyl artikel 27 (b) van die Waterwet van 1998 in ag geneem word wat stipuleer dat: "by die uitreiking van 'n algemene magtiging/lisensie moet 'n verantwoordelike gesag alle tersaaklike faktore in aanmerking neem, met inbegrip van...die behoefte om die gevolge van rasse- en geslagsdiskriminasie van die verlede reg te stel" (Republiek van Suid-Afrika 1998b). Die DWB staan voor die uitdaging om gelyktydig die gebruik van die skaars waterbronne te optimeer en by te dra tot die regstelling van ongelykhede van die verlede.

Met hierdie mandaat was die DWB by twee geleenthede betrokke by gesamentlike ondernemings tussen swart plaaswerkers en kommersiële boere: die Lutouw Projek en die Goedemoed Projek. Die plase is geleë in die laer Olifantsriviervallei waar een van die hoofbeperkinge op verdere ekonomiese ontwikkeling 'n gebrek aan water is. Kommersiële boere van die area het aansoek om lisensies by die DWB gedoen wat hul



die reg sal gee om surpluswater gedurende die wintermaande te pomp met die voorneme om die water in damme te stoor en dit vir kommersiële boerdery te gebruik. Die DWB het die lisensies vir die projekte uitgereik op die voorwaarde dat die plaaswerkers wat op die plase gaan werk wat van die surpluswater gebruik gaan maak betrokke gemaak word by die projekte. Die resultaat is twee inisiatiewe, die Goedemoed en Lutouw projekte, wat beskryf kan word as gesamentlike ondernemings tussen kommersiële boere en die betrokke werkers.

Dit was met vroeë betrekking tot die bemagtigingseffektiwiteit van die projekte dat die DWB die Departement Landbou-ekonomie aan die Universiteit van Stellenbosch gekontrakteer het om die prestasie van die Lutouw en Goedemoed projekte te evalueer. Na aanleiding van die skrywer se betrokkenheid by die betrokke departement van die Universiteit van Stellenbosch, is die projekte geëvalueer met behulp van onder andere die evalueringsraamwerk in hoofstuk 11. Die evaluasie en bevindinge (sien Kooy *et al.* 2002) daarvan word vervolgens bondig weergegee.

### **13.3 Metodologie**

Daar is besoek afgelê by die projekte om 'n algemene indruk te vorm van die skemas en die doel met die ondersoek wat die Departement van Landbou-ekonomie uitgevoer het aan die betrokke bestuur en werkers te verduidelik. Besonderhede in die oorspronklike besigheidsplanne en alle ander relevante dokumentasie is nagegaan, en alle ander projekdeelnemers, soos die entiteit wat onderhandelinge tussen die werkers en bestuur gefasiliteer het, is geraadpleeg. 'n Tweede ronde besoeke het die eerste een opgevolg waar 'n reeks semi-gestruktureerde onderhouds gesprekke gevoer is met die werkers, werkerverteenwoordigers en bestuur.

### **13.4 Evaluasie van die Goedemoed Projek**

#### **13.4.1 Agtergrondskets**

Die Goedemoed projek se oorsprong kan teruggespoor word na Junie 1997 toe mnr. Abrie Botha die DWB genader het vir 'n lisensie om surpluswinterwater uit die Olifantsrivier te pomp, water wat hy wou gebruik om 'n addisionele 100 ha grond te besproei. Die groep wat geïdentifiseer is vir bemagtiging was die plaaswerkers van mnr. Botha en die argument van mnr. Botha was dat vir hulle om deel te word van die projek en die voordele wat dit bied, moes hulle op een of ander wyse tot die projek bydra.



Hiermee in gedagte is mnr. Botha deur die DWB na die Departement van Grondsake van die Wes-Kaap (DGS) verwys aangesien die werkers elk 'n grondskenking ter waarde van R16 000 op daardie stadium kon verkry.

Uitgerekte onderhandelinge en korrespondensie tussen mnr. Botha en die DGS het gevolg wat uitloop het op die vorming van 'n Trust waarvan die werkers die begunstigdes is en 'n "Ooreenkoms van Gesamentlike Onderneming" wat opgestel is tussen mnr. Botha en die Trust. Die DGS het die projek ondersteun en die DWB versoek om die lisensie aan die projek toe te ken. Teen Desember 1999 was die projek vol stoom aan die gang en is die subsidies (R 624 000 in totaal) van die DGS aan mnr. Botha uitbetaal, wat dit gebruik het om die dam waarin die surpluswater gestoor word ten dele mee te finansier.

Die trustakte is egter eers teen 14 Maart 2002 onderteken en die "Ooreenkoms van Gesamentlike Onderneming", tussen mnr. Botha en die werkers was ten tyde van die evaluasie (Julie 2002) steeds nie onderteken nie. Alle interpretasies en gevolgtrekkings van die evaluasie is daarom onderhewig aan korreksie en verandering aan die ooreenkoms van gesamentlike onderneming. Die interpretasies en gevolgtrekkings soos dit hier weergegee word, is gegrond op die bedoelinge soos dit uiteengesit is in die onondertekende ooreenkoms van gesamentlike onderneming en die ongestruktureerde onderhoude met die verskillende rolspelers.

#### **13.4.2 Evaluasie van die bemagtigingsomgewing**

Dit stem ooreen met die van die omgewing van die Whitehall werkers, behalwe dat die patriargale opset sterker in die laer Olifantsriviervallei is met gevolglik die gepaardgaande beperkinge soos dit in afdeling 12.4.1 bespreek is.

#### **13.4.3 Opsomming van bemagtigingswaarde van die skema**

Die waterlisensie wat aan hul toegeken is en die R16 000 vir grond wat aan die teikengroep toegeken is, is beide onderhewig aan die werkers se deelname aan die 'Goedemoed skema' in hul hoedanigheid meer as net bloot werkers. Die waarde van hierdie bates het totaal opgegaan in die 'Goedemoed skema' en die bemagtigingspotensiaal van die skema kan dus net geleë wees in die aandeelhouding wat die teikengroep in die projek het, want:



- die waterreg is aan die werkerstrust toegeken, dus sal die werkers as groep, die waarde wat opgesluit is in die water, slegs kan ontsluit as hul as groep in 'n gesamentlike onderneming met 'n sentrale gesag staan wat die meeloperprobleem in die groep kan aanspreek en hulle die kennis, kapitaal en bestuursvaardighede het wat nodig is om gehalteprodukte met die beskikbare water te lewer. Kortom, die werkerstrust moet in ooreenkoms met 'n kommersiële boer tree (die boer hoef nie noodwendig wit te wees nie). Die beste waarop die groep dus tans kan hoop anders as aandeelhouding in Goedemoed of alternatiewe boerdery, is dat iemand anders die waterreg in die toekoms by hulle sal huur en elk 'n bedrag per jaar daarvoor ontvang.
- Die produksie-eenheid soos in die vorige hoofstuk uitgeklaar is, het opsigself nie vir hulle waarde nie aangesien elke individu so 'n negeerbaar klein aandeel bekom.

Uit die ooreenkoms van gesamentlike onderneming blyk dit egter dat in die Goedemoed projek se geval, verkry die werkers egter nie 'n aandeel in die produksie entiteit (die boerdery van mnr. Botha) wat die surplus water gebruik nie. Die werkers verkry slegs 'n reg op 30% van die netto wins wat resulteer uit die gebruik van die surpluswater op 'n gespesifiseerde aantal hektaar grond wat deel uitmaak van mnr. Botha se boerdery. Verder stel die ooreenkoms van gesamentlike onderneming dit uitdruklik dat die werkers geen insae in die bestuur van die boerdery sal hê nie. Die afwesigheid van insae in die bestuur van die boerdery is, gegewe die onderskeie funksies van die sentrale gesag en arbeid in 'n onderneming, nie vreemd nie.

Die afwesigheid van 'n moniteerbare of afdwingbare reg teenoor die onderneming gegewe die bydrae wat die teikengroep deur middel van hul waterreg en grondskenkings gelewer het, is vreemd. Die reg wat die werkers wel verkry, naamlik 'n 30%-aandeel in die netto wins van die produksie uit 'n spesifieke stuk grond wat deel uitmaak van mnr. Botha se plaas is nie moniteerbaar of afdwingbaar nie omdat die produksie van die stuk grond nie onderskei kan word van die produksie van die res van mnr. Botha se plaas nie, waar die werkers geen reg op laasgenoemde het nie.

Gegewe die stand van sake sal 'n derde party nie bereid wees om die bate wat die teikengroep het te koop nie omdat die inkomste wat dit kan genereer nie bepaal kan word



nie. Die teikengroep verhuur dus in werklikheid hul waterreg aan mnr. Botha sonder dat hulle 'n effektiewe (verhandelbare) eis teen mnr. Botha verkry.

Die teikengroep se hoop om iets te bekom uit die projek, is in die geval dus gebaseer op die aanname dat mnr. Botha in goeie trou optree en hul die verdienste op die stuk grond wat deel van sy boerdery uitmaak sal gee wat hul toekom. Of daar kan gehoop word dat mnr. Botha sal sorg dat die teikengroep 'n bate van 'n aard bekom sodat die DWB in die toekoms steeds die waterreg aan die Goedemoed projek toeken. Eersgenoemde hoop beskaam egter wanneer van die aanname uitgegaan word dat mense opportunisties is, soos die NIE-denkraamwerk doen. Die tweede hoop beskaam ook wanneer die ondoeltreffendhede van burokrasieë soos die DWB in ag geneem word.

In soverre die individue wat 'n belang het by die eis van 30% nie hul bate se prestasie kan monitor of afdwing nie, faal die Goedemoed skema dus as bemagtigingspoging.

Die evaluasie word in tabelvorm opgesom.

**Tabel 13.1: Bemagtigingswaarde van die Goedemoed aandeeldeelskema as ruilskema**

	Punte per kriterium				Totaal
<b>Batewaarde</b>	0 vraag na bate	0 eiendomsreg	0 verhandelbaarheid		0
<b>TK-Vermindering</b>	0 opleiding	0 verband	0 ondervinding	10 talent	10
<b>Hulpverlening</b>	0 beskerming	0 afhanklikheidspotensiaal	0 ondersteuning		0
<b>Groot Totaal</b>					<b>10</b>
<b>Persentasiepunt</b>					<b>10%</b>

(Bron: eie samestelling)

Met inagneming van wat in die voorafgaande paragrawe gesê is, verdien die projek 'n punt van 0 ten opsigte van die waarde van die bate wat verkry word. Daar is dus geen bate vir die werkers waarop hul vaardighede wat hul reeds het gefokus kon word om die rendement te verhoog nie. Daar is dus geen transaksiekostevermindering wat nodig is nie. Die projek en sy voordele kom hulle nie toe nie.

Gegewe die stand van sake hierbo en dat werkers nie enige addisionele opleiding ontvang het as deel van die projek ten tyde van die evaluasie nie, is die enigste verdere voordele uit die skema dat addisionele werk geskep is vir mense in die omgewing, maar die doel met die projek was om werkers te bemagtig in 'n breër hoedanigheid as slegs werkers. Om punte aan die ander kriteria toe te ken, maak nie sin as daar geen bate is ten



opsigte waarvan die teikengroep transaksiekoste moet kan minimeer of ten opsigte waarvan die teikengroep hulp nodig het nie.

Die Goedemoed projek lewer dus na aanleiding van die evaluasie hierbo geen bydrae tot bemagtiging soos dit in die vooruitsig gestel is deur die DGS en die DWB nie. Die afwesigheid van enige finansiële state, drie jaar na die aanvang van die skema, na aanleiding waarvan die voorlopige prestasie van die belegging van die teikengroep beoordeel kan word, voorspel niks goeds vir die projek nie, maar is 'n voorlopige bevestiging van die bevindinge hierbo.

Die ontstellende ten opsigte van die hele projek is dat die projek die nuusblaaie en SABC TV-nuus kon haal as voorbeeld van 'n skema wat bemagtiging bevorder. Suid-Afrika is skynbaar so honger vir nuus wat ons sal onderskei van die pad wat die res van Afrika geloop het dat na strooihalms gegryp word. Die onrusbarende stand van sake beklemtoon die noodsaaklikheid van 'n NIE-benadering vir bemagtigingskemas in Suid-Afrika, met ander woorde dat die persone wat die projekte moet loods in die eerste plek 'n begrip sal ontwikkel van wat dit beteken om bemagtig te wees. Op die lange duur is dit in niemand se belang dat 'bemagtigingskemas' in Suid-Afrika nie welvaart skep nie.

### **13.5 Evaluasie van die Lutouw Projek**

#### **13.5.1 Agtergrond**

Die Lutouw Landgoed (Edms) Bpk is ook in die laer Olifantsrivier naby die kus geleë. Die oorsprong daarvan kan teruggevoer word na 1997 toe mnre. Truter Lutz en Jan Louw, twee plaaslike kommersiële boere, 'n stuk grond naby die mond van die Olifantsrivier geïdentifiseer het waarop 'n dam gebou kon word met die potensiaal om surpluswinterwater te stoor wat gebruik kon word om 300 ha grond te besproei. Hulle het die DWB in 1997 genader met die versoek vir 'n lisensie om die water gedurende die wintermaande te pomp.

Weer het die DWB as voorvereiste vir die toestaan van 'n lisensie die betrokkenheid van voorheen benadeelde groepe vereis. Na langdurige onderhandelinge en fasilitering is die aandeelhouersooreenkoms op 31 Oktober 2000 onderteken en terselfdertyd is die Lutouw Landgoed (Edms.) Bpk. gestig.

Volgens die ooreenkoms sal die Omaza Werkerstrust met sy 27 begunstigdes (die plaaswerkers) uiteindelik 40 persent van die aandele in Lutouw hou, 'n aandeelhouding



wat deur die Suid-Afrikaanse Wynindustrietrust (SAWIT) geadministreer word totdat die werkers in staat is om aan die lening aan SAWIT terug te betaal en die aandele onafhanklik te administreer. Die Le Monde Boerderytrust (mnre. Lutz en Louw) hou 50 persent van die aandeelhouderskapitaal in Lutouw terwyl die oorblywende 10 persent gehou word deur die Olifantsbeleggingsgroep (BK) (bestaande uit 'n verskeidenheid beleggers). Die Omaza trust het 'n verkoopopsie teen die Le Monde Boerdery trust ingevolge waarvan die Le Monde Boerderytrust verplig is om die aandele van die Omaza trust te koop sou hulle nie tevrede wees met die prestasie van die skema nie.

### 13.5.2 Evaluasie van die bemagtigingsomgewing

Dit stem ooreen met die van die omgewing van die Whitehall werkers, behalwe dat die patriargale opset sterker in die laer Olifantsriviervallei is.

### 13.5.3 Opsomming van bemagtigingswaarde van die skema

Die beperkinge rakende die verhandelbaarheid van die waterlisensie wat aan die Omaza trust toegeken is, is dieselfde as in die Goedemoed geval. Die bemagtigingswaarde van die skema is dus geleë in die verhandelbare bate, naamlik aandele, wat in die skema bekom is en die aandele se waarde word hier beoordeel.

**Tabel 13.2: Bemagtigingswaarde van die Lutouw aandelededeelskema as ruilskema**

	Punte per kriterium				Totaal
<b>Batewaarde</b>	10 vraag na bate	5 eiendomsreg	10 verhandelbaarheid		25
<b>TK-vermindering</b>	6 opleiding	6 verband tussen opleiding en transaksie	4 ondervinding	10 talent	26
<b>Hulpverlening</b>	7 beskerming	3 afhanklikheidspotensiaal	7 ondersteuning		17
<b>Groot Totaal</b>					<b>68</b>
<b>Persentasiepunt</b>					<b>68%</b>

(Bron: eie samestelling)

Alhoewel die vraag na die bate ('n aandeel in 'n plaas) op dieselfde manier beperk sou wees as wat dit beperk was in die Whitehall geval, oorkom die verkoopopsie wat die Omaza Trust het teenoor die Le Monde Boerderytrust die probleem, 'n punt van 10 word daarom behaal ten opsigte van die 'vraag na die bate'-kriterium. Aangesien die eiendomsreg wat die werkers bekom slegs as groep is, en nie in individuele hoedanigheid nie, word 'n punt van slegs 5 toegeken ten opsigte van die eiendomsreg wat hulle oor die bate het aangesien hul altyd meeloperprobleme die hoof gaan moet bied wanneer op hul



eiendomsreg gekapitaliseer wil word. Aangesien die verkoopopsie op enige stadium uitgeoefen sou kon word, word 'n punt van 10 ten opsigte van verhandelbaarheid behaal.

Die werkers is ongeskool en die opleiding wat hul het, hou nie werklik verband met die bate wat hul het nie, naamlik die handeldryf van aandele. Hul het egter opleiding ontvang as deel van die bemaatigingspoging en vandaar die puntetelling van ses wat ten opsigte van die eerste twee 'transaksiekostevermindering'-kriterium behaal is. Hul vorige ondervinding in die verhandeling van aandele is beperk in die mate dat dit soortgelyk is aan handel in ander bates en daarom 'n puntetelling van slegs vier ten opsigte van die 'ondervinding'-kriterium. Daar is aangeneem dat hulle 'n talent het vir handel in aandele en daarom die 10 punte wat ten opsigte van die 'talent'-kriterium verwerf word.

Ondersteuning en beskerming is aan die aandeelhouders gebied in die vorm van opgeleide persone van die DWB en SAWIT tydens die opstel van die aandeelhoudersooreenkomste en ondersteuning en beskerming wat steeds gebied word deurdat verteenwoordigers van die DWB en die SAWIT ten tyde van die evaluasie steeds ingesit het op direksievergaderings en besluite namens die Omaza trust geneem het. Vandaar die 7 punte wat verdien word ten opsigte van die 'ondersteunings- en beskerming'-kriteria maar dan ook slegs 3 punte wat verdien word ten opsigte van die 'afhanklikheidspotensiaal'-kriterium.

Die aandeelhouders het nie die kennis om deel te neem aan direksievergaderings nie, 'n funksie wat deur die DWB en SAWIT vervul is en in die toekoms deur 'n ander professionele persoon wat lojaal aan die werkers is, vervul sal moet word om hulle te help om ingeligte besluite te neem. Onder die voorbehoud dat die aandeelhouders leer om aan direksievergaderings deel te neem of 'n lojale persoon aangestel word om die funksie namens die aandeelhouders te verrig, het die skema wesenlike bemaatigingspotensiaal vir die teikengroep.

Daar is 'n duidelike skeiding tussen bestuur en arbeid en die onderskeie funksies wat hul in die bedryf van die onderneming het. Dieselfde inbreuk op die sentrale gesagfunksie soos in die geval van die Whitehall skema vind nie hier plaas nie. Verder is die aandeelhouders relatief min wat dit sinvol maak om aandele te hou en is die aandeelhouding van bestuur noemenswaardig genoeg om hul 'n aansporing te gee om 'n sukses van die skema te maak. Die finansiële state van 2002 bevestig die bevindinge



aangesien daar reeds ten tyde van die evaluasie 'n substansiële dividend aan die Omaza trust uitgekeer is.



## **AFDELING D: GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS**

Die analise tot op hede en die gepaardgaande evaluasie van gevallestudies met die evalueringsraamwerk wat uit die analise volg, plaas die verhandeling in 'n posisie om 'n aantal gevolgtrekkings te maak en aanbevelings te doen, spesifiek gevolgtrekkings met betrekking tot:

- Die skemas wat geëvalueer is
- Die waarde van die evalueringsraamwerk om opinies te gee oor die bemagtigingspotensiaal van voorgenome skemas
- Die aanvanklike vraag waaruit die verhandeling ten dele spruit, naamlik die vraag wanneer en in watter mate deelnemendebestuurskemas in 'n onderneming geïmplementeer kan word.

Die aantal gevolgtrekkings wat gemaak kan word, volg direk uit die bevindinge van die evalueringsraamwerk en word in die volgende hoofstuk behandel. Addisioneel tot die gevolgtrekkings en aanbevelings is die tesis in die posisie om die bemagtigingsbeleidsdenkraamwerk, soos dit tans daaruit sien, onder oë te neem. Spesifiek die landbou-omgewing en denke oor grondhervorming word oorweeg. Laasgenoemde word afsonderlik in hoofstuk 15 behandel. Hoofstuk 16 dien as terugblik op die tesis, sy prestasies en implikasies.



## **14. GEVOLGTREKKINGS EN AANBEVELINGS VOORTSPRUITEND UIT EVALUERINGS**

### **14.1 Bemagtigingswaarde van die onderskeie skemas**

Elk van die skemas wat geëvalueer is, was in 'n meerdere en mindere mate deelnemendebestuurskemas. Elkeen is egter ook uniek en die sukses al dan nie van elk van die skemas word telkens aan verskillende redes toegeskryf en onderhewig aan sekere voorwaardes gemaak. Die gevolgtekkings en aanbevelings ten opsigte van die geëvalueerde skemas word vervolgens opgesom wat die vorige stelling bevestig en onderskryf:

Whitehall:

Die skema was onsuksesvol tot op hede omdat nie gehou is by die waarde wat die skema as 'n ruilbemagtigingskema inhou nie, maar gepoog is om 'n produksiebemagtigingskema daarvan te maak.

Goedemoed:

Die skema faal uit die staanspoor as 'n bemagtigingskema omdat die teikengroep geen verhandelbare bate ontvang nie.

Lutouw:

Die projek is suksesvol tot op hede omdat die potensiaal van aandelededeelskemas ontgin word, maar nie oorskry word nie deur die skema te bedryf as 'n ruilbemagtigingskema en nie 'n produksiebemagtigingskema nie. Gegewe dat die skema steeds as 'n ruilbemagtigingskema in die toekoms bedryf word en die werkers se belang steeds deur 'n lojale professionele persoon op direksievlak verteenwoordig sal word, behoort die skema aan te hou om welvaart vir die teikengroep te genereer. Die lojaliteit van die professionele persoon moet ontleen word daaruit dat die vergoeding wat die persoon ontvang, gekoppel is aan die vergoeding wat die teikengroep ontvang.

### **14.2 Evalueringsraamwerk se doeltreffendheid**

Uit die vorige afdeling blyk in die eerste plek die noodsaaklikheid vir 'n evaluering van elke en alle voorgenome bemagtigingspogings afsonderlik in soverre elke geval die bemagtigingskriteria anders beïnvloed. Die evalueringsraamwerk is eenvoudig genoeg om met 'n groot frekwensie toegepas te word terwyl dit terselfdertyd inklusief is van die



kritiese faktore wat welvaartgenererende bemagtiging vereis. Dus, al kan 'n evaluasie vinnig gedoen word, word dit ook deeglik gedoen.

Die evalueringsraamwerk onderskei suksesvol tussen welvaartgenererende bemagtiging en bemagtigingslugkastele of bemagtigingsopportunisme. Die evalueringsraamwerk is relevant en tasbaar omdat dit die aanleidende faktore agter ekonomiese prestasie op mikro-vlak verklaar en as kriteria het. Prestasie-indikatore soos finansiële state se uitkomst word verklaarbaar deur te verwys na die kriteria in die evalueringsraamwerk. Konstruktiewe bemagtigingsbeleid word moontlik.

### **14.3 Reikwydte van deelnemende bestuur**

Die gevolgtrekking ten opsigte van aandeeldeelskemas is dat wanneer hul geïmplementeer word as meer as 'ruilbemagtigingskemas', dit indruis teen wat 'n onderneming is en wat sy funksie binne die ekonomie is. Wanneer die skemas geïmplementeer word as deel van 'n 'produksiebemagtigingstrategie', produseer dit ondoeltreffendhede en maak dit voordele wat daaruit verkry sou kon word as deel van 'n ruilbemagtigingskema ongedaan.

Deelnemende bestuur is 'n doeltreffende bestuurspraktyk op voorwaarde dat dit deur bestuur gedryf word aangesien dit onder die omstandighede arbeidsproduktiwiteit bevorder. Die potensiaal van deelnemende bestuur vir direkte bemagtiging is egter beperk omdat dit nie méér as 'n bestuurspraktyk kan wees nie en indien wel, word dit onvolhoubaar.

### **14.4 Opsomming**

Uit die gevallestudies het die tasbare invloed van die NIE-benadering geblyk. 'n Invloed wat so tasbaar is omdat die NIE-interpretasies en beleidsaanbevelings ten opsigte van ontwikkeling hoofsaaklik op mikrovlak van toepassing is. Met voortdurende kritiek teenoor die regering se makro-ekonomiese beleid wat in gebreke bly om tasbare welvaart vir die meerderheid mense op voetsoolvlak te genereer, kan die NIE-mikrobeleidsaanbevelings 'n wesenlike bydrae lewer as mikrobeleidspakket komplementêr by die huidige makro-ekonomiese beleid.

Die evalueringsraamwerk beklemtoon dat die funksie van 'n institusie in die ekonomie nie vervreem moet word van die toegang tot inkomste wat dit verleen nie. Ekonomiese institusies vereis dat die teikenpersoon funksioneel moet wees ten einde bemagtig te



word. Slegs wanneer 'n funksie wat verband hou met die FEP binne die ekonomie verrig word, word op die lang termyn toegang tot welvaart gebied.

Hierdie dualisme binne ruilfasiliterende institusies, tesame met die '*interne-eksterne*' aard van die bemagtigingsprobleem waarna in afdeling 9.6 verwys is, laat die bemagtigingsdebat dikwels ondeurdringbaar en wyduiteenlopend voorkom. Deur die kenmerke wat welvaartskeppende institusies in gemeen het in gedagte te hou, word skanse van onkundigheid en vooroordeel deurbreek. In die volgende hoofstuk word die grondhervormingsdebat oorweeg.



## **15. 'N NIE-PERSPEKTIEF OP GRONDHERVORMING IN SUID-AFRIKA**

### **15.1 Inleiding**

Die breë beleidsaanbeveling van die NIE-perspektief is dat individualistiese institusies in die produksiesfeer gevestig en onderhou moet word. In die hoofstuk word implikasies vanuit die NIE-perspektief vir die grondhervormingsbeleidsdenkraamwerk soos dit tans voorgehou word, oorweeg.

Daar word begin deur die beleidsdenkraamwerk soos dit tans daaruit sien toe te lig. Hoofsaaklik Kirsten *et al.* (1998) word gebruik om 'n beeld van die huidige denkraamwerk te bekom. Kirsten *et al.* (1998) word dus gebruik as 'n redelike weerspieëling van die grondhervormingsdenkraamwerk soos dit deur hoofstroomlandbou-ekonome in Suid-Afrika voorgehou word.

Die bespreking van die huidige grondhervormingsdenkraamwerk word opgevolg deur 'n oorweging van alternatiewe bemagtigingsopsies in 'n kollektiewe omgewing in afdeling 15.4. Uit die bespreking volg beleidsvoorstelle wat in afdeling 15.5 opgevolg word.

### **15.2 'n Eensydige beskouing van die ontwikkelingsprobleem**

Kirsten *et al.* (1998) argumenteer dat die diskriminering wat swartes onder kolonialisme en apartheid moes verduur die sentrale verklarende faktor is vir die onderontwikkeling wat in spesifiek swart landbou waargeneem word. Kirsten *et al.* (1998: 3) se argument wentel daarom dat die beginsel van 'gelyke geleentheid' deur kolonialisme en later apartheid van die swart meerderheid ontnem is. Die beginsel van gelyke geleentheid impliseer "...unrestricted freedom of opportunity to enter into, or exit from, any legally sanctioned economic position" (3).

In die eerste gedeelte van hul boek wat hul aan die 'geskiedenis van ontmagtiging' wy, span hulle veral die ekonomiese historikus prof. S.J. Terreblanche (1998b) in wat beskryf hoe die beginsel van gelykheid nie onder kolonialisme en apartheid vir die swart meerderheid gegeld het nie. Die diskriminasie onder apartheid en kolonialisme word suksesvol deur Kirsten *et al.* (1998) geïllustreer. Hul laat egter na om te illustreer dat kollektiwisme in Suid-Afrika die beginsel van gelykheid ook voorkom het deur perke te plaas op die geleentheid van swart mense om regtens verskanste ekonomiese posisies te betree of daaruit te tree.



Hoofstuk 9 is gewy aan die illustrering van hierdie inhiberende invloed van kollektiwisme. Kirsten *et al.* (1998) neem nie die inhiberende invloed van kollektiwisme op welvaartgenerering in swart gemeenskappe in die geskiedenis van Suid-Afrika deeglik in ag nie. Die gevolg is dat hul beleidsaanbevelings leemtes bevat wat direk ontleen word aan 'n eensydige beeld van die bron van armoede in landelike kommunale Suid-Afrika.

Voorbeelde van hul ignorering of ontkenning van kollektiwisme se invloed sluit in hul gebruik van die term "besit" buite konteks wanneer hulle die geskiedenis van onteining bespreek. Dit laat die wanpersepsie ontstaan dat die tipe welvaartgenererende eiendomsreg en meegaande institusies wat in 'n individualistiese gemeenskap geld wel teenwoordig was voor die koms van diskriminerende wetgewing. 'n Siening wat weerspreek word deur die beskrywing van kollektiwisme in hoofstuk 9 en spesifiek Letsoalo (1987) se beskrywing daarvan voor die koms van kolonialiste (sien afdeling 9.4.3).

Vink en Van Zyl in Kirsten *et al.* (1998: 67) sê byvoorbeeld dat: "in 1916, every African except those on state- and European-owned and occupied lands *owned* [eie klem] at least four hectares of arable land". Na aanleiding van die bespreking in afdeling 9.4.3 is dit nie totaal onvanpas om die term 'besit' te gebruik wanneer na grondgebruiksregte onder tradisionele kollektiwisme verwys word nie. Daar is egter uitgewys dat die grondgebruiksregte nie die waarde het wat die term 'besit' impliseer onder individualisme nie want sodra skaarsheid intree, verkry die stam se behoeftes voorkeur bo die 'eienaar' se eie behoeftes. En laasgenoemde is onafwendbaar gegewe die FEP en die afwesigheid van ruilhandel en ander welvaartskeppende institusies.

Kirsten *et al.* (1998: 4) wys verder byvoorbeeld daarop dat die konsentrasie van agt miljoen swartes op 13 persent van die landbougrond in primêr die tuislande as gevolg van apartheidswetgewing in kombinasie met die onvoldoende toegang tot markte en onvoldoende infrastruktuur en ondersteuningsdienste byna gelei het tot die eliminerings van swart landbou. Die markte waartoe toegang ontnem is, sluit in: "land sale and rental markets, rural financial markets, markets for farm requisites and produce and the market for skilled employment" (Vink & Van Zyl 1998: 61).

Bogenoemde stelling impliseer dat 'markte', byvoorbeeld die mark vir grond, bestaan het in die swart kollektiewe omgewing waarin die swart landbouers geopereer het voor die



koms van kolonialiste. Die definisie van bemagtiging binne die NIE wys egter daarop dat alvorens 'n bate verkoop kan word, dus 'n mark vir 'n bate byvoorbeeld grond kan bestaan, moet die bate eers aan 'n persoon behoort, dus ander daarvan uitgesluit kan word. Hierdie tipe eiendomsreg en markte wat dit tot gevolg het, was en is afwesig in kollektiewe institusionele omgewings. Sien byvoorbeeld Letsoalo (1987: 19-20), D'Haese en Mdula (in Kirsten *et al.* 1998: 85), Klug (1996: 172-173), Venter (2001:131-132). Net Letsoalo (1987) word weer aangehaal waar sy sê dat: "...membership to the tribe was the price for land" (19-20).

In nog 'n voorbeeld verwys Vink en Van Zyl (in Kirsten *et al.* 1998: 63) na die volgende statistiek as aanduiding van die doeltreffendheid van swart boere: "by 1860, over 83 per cent of the nearly half million hectares of white-owned land was farmed by African tenants" (63). Die NIE-perspektief betwyfel nie die landboukundige vermoëns van swartes in die verlede en vandag nie. Die NIE-perspektief wys daarop dat prestasies wat behaal is, behaal is en behaal word terwyl swart boere gekoppel was of is aan 'n individualistiese institusionele raamwerk.

In 'n vedere voorbeeld van die miskenning van die kollektiewe invloed wys D'Haese en Mdula (in Kirsten *et al.* 1998: 85) in hul analise wel daarop dat een van die probleme waarmee opkomende swart boere te kampe het die afwesigheid van titelaktes op die grond is as gevolg van die tradisionele grondgebruikstelsel. Later in die opsomming van hul analise waar hulle die kernoorsake van die probleme waarmee boere in die platteland te kampe het uiteensit, volstaan hulle vreemd genoeg met die stelling dat: "this case-study clearly indicated the typical problems experienced by farmers who have been cut off from ordinary support services for many years" (D'Haese & Mdula in Kirsten *et al.* 1998: 90). Ten spyte daarvan dat hul empiries wys op kollektiewe probleme waaraan die opkomende boere se kredietdilemma ontleen word (skuldeisers kan nie 'n effektiewe eis teen die lener bekom nie in soverre die grond wat die lener bewerk aan die stam behoort), volstaan hul met die argument dat diskriminasie die uitsluitlike bron van die probleem is.

Die uitsondering op die reël in Kirsten *et al.* (1998) is Lyne en Thomson (in Kirsten *et al.* 1998: 120-125) wat die negatiewe invloed van 'n kollektiewe dinamiek en die positiewe invloed van beter verskanste eiendomsreg vir welvaartskepping in KwaZulu-Natal illustreer. Lyne en Thomson (in Kirsten *et al.* 1998) bevestig egter die eksklusiwiteit van



hul opinie wanneer hul dit stel dat: "contrary to *popular opinion* [eie klem], it was established that tenure is not secure in KwaZulu" (127).

Waar Kirsten *et al.* (1998) die bestaan van kollektivisme en die negatiewe invloed daarvan op die gemeenskap waarneem, is dit as 'n produk van diskriminerende wetgewing onder die vorige bedeling. Hul wys op die Glen Grey Act van 1894 wat 'arbeidsbelasting' gehef het op alle mans wat in reservate gewoon het en 'n verbod geplaas het op: "...the sale, rental or subdivision of land by introducing a perverted form of communal tenure" (63).

In afdeling 9.4.3 is uitgewys dat alhoewel die weergawe van kollektivisme wat bestaan het in die voorkoloniale era waarskynlik minder inhiberend was as die weergawe daarvan wat in die voormalige tuislande bestaan, die krisis vir die voorkoloniale kollektiewe modelle onafwendbaar was gegewe dat bevolkingsgroei en die ordelike funksionering van die modelle afhanklik was van die teenwoordigheid van 'n oneindigende aanbod van grond.

Hoofstroomdenke rakende die ontwikkelingsprobleem in Suid-Afrika skeep die interne genereerde inhiberende elemente (sien afdeling 9.4.2) wat kollektivisme vir gemeenskappe wat geteiken word vir bemagtiging inhou af. Dat die beginsel van gelykheid nie moontlik was of is binne 'n kollektiewe bestel nie, onderbeklemtoon Kirsten *et al.* (1998). Hul voer in werklikheid aan dat as 'n groep in 'n posisie geplaas is om ongehinderd 'n regtelike verskanste ekonomiese posisie te kan betree of daaruit te kan tree, so 'n posisie gelykheid bewerkstellig vir die individue in die groep.

Vervolgens word gewys op die tekortkominge van die beleidsraamwerk waartoe die eensydige beskouing van die ontwikkelingsprobleem aanleiding gee.

### **15.3 Tekortkominge in die huidige beleidsraamwerk**

Die beleid ten opsigte van swart ekonomiese bemagtiging in landbou word deur Kirsten *et al.* (1998: 2) opgesom as beleid gemik daarop om die speelveld gelyk te maak en beleid uit die verlede wat beperkinge op swart opgang geplaas het, te verwyder. Die beleidspakket is een wat 'n herverdeling van hulpbronne propageer sonder inagneming daarvan dat die teikengroep, wanneer hulle uit 'n kollektiewe konteks kom, terselfdertyd gekoppel moet word aan die individualistiese institusies wat sal verseker dat die hulpbronne waaraan hul gekoppel word produktief bly of word.



Waar Kirsten *et al.* (1998: afdeling 2) byvoorbeeld die 'hoekstene van bemagtiging' behandel, word onmisbare elemente van 'n suksesvolle bemagtigingsprogram behandel, onder andere dat toegang tot hulpbronne wat verkry moet word en die sentrale funksie van die mark om grondhervorming te fasiliteer. Daar word slegs indirek na individuele eienaarskap as hoeksteen van welvaartgenererende bemagtiging verwys deur Lyne en Thomson (in Kirsten *et al.* 1998: 120) se studie. Om individuele eienaarskap op die voorgrond te plaas in grondhervorming, vereis egter die erkenning dat individuele eienaarskap van hulpbronne onwaarskynlik in Suid-Afrika is onder die groepe wat vir bemagtiging geteiken word.

Die volgende aanhaling uit Kirsten *et al.* (1998) dui daarop dat die skrywers wel voorsien dat die aard van eiendomsreg 'n invloed op die welvaart van 'n gemeenskap en in die geval die volhoubaarheid van die natuurlike hulpbronbasis van die gemeenskap kan hê: "the condition of natural resources in the former homeland areas is largely caused by overpopulation, poverty and subsequent cultivation on marginal lands and the cutting down of vegetation for fuel wood...The two main causes of degradation seem to be: 1 the skewed distribution of rights in natural resources, coupled tot the nature of these rights, and 2 policy distortions aimed at supporting large-scale white farming" (Kirsten J F & Van Zyl J 1998: 101). Wat hul egter ignoreer is dat welvaartgenererende eiendomsreg individualisties van aard tydens produksie is. Dus, dat hervorming van eiendomsreg, as dit welvaartgenererend wil wees, daarop gemik moet wees om bates aan individue te koppel eerder as 'n groep individue.

Dat hul die aard van welvaartgenererende eiendomsreg as individualisties ignoreer, word verder geïllustreer deur hul omgaan met die kwessie van 'n 'gebrek aan legitimiteit' van die Suid-Afrikaanse regsomgewing. Van Zyl en Kirsten in Kirsten *et al.* (1998: 104) verwys na Klug (1996) se werk en beskryf die dilemma in die Suid-Afrikaanse regsomgewing soos volg: "The current framework for South African land law undermines its legitimacy and has profound consequences for the establishment of a functional system of land law..."(104). Die probleem met die huidige regsomgewing is volgens hulle dat dit nie legitiem is nie onder andere omdat: "...freehold is



privileged;...there is an inadequate system for recording land rights other than freehold..." (J van Zyl & J F Kirsten in Kirsten *et al.* 1998: 104)<sup>18</sup>.

Die resultaat van die legitimiseringsiening is dat wetgewing wat die regsomgewing meer legitiem moet maak, besig is om welvaartinhiberende kollektiewe institusies te verskans in die Suid-Afrikaanse reg, en by implikasie in die Suid-Afrikaanse ekonomie: "Communal Property Associations Act, for example, was enacted to enable communities to form juristic persons – to acquire, hold and manage property on a basis agreed to by members of a community in terms of a written constitution" (Klug in Kirsten *et al.* 1998: 104).

Die blanke individualistiese stelsels is veronderstel om nie legitiem te wees nie omdat dit deur blankes oorheers word. Wat tans gebeur, is dat in stede van die individualistiese stelsel in landbou swarter te maak, en so legitiem te maak, word die individualistiese stelsel legitiem gemaak deur dit kollektief te maak. Ter wille van 'legitimiteit' word welvaartgenerering ingeboet. As legitimeringsprosesse nie strook met welvaartgenerering nie, moet ekonome dit duidelik stel. Kirsten *et al.* (1998) laat egter na om dit te doen.

Ander uitvloeisels uit die gebrek aan begrip vir die inhiberende kapasiteit van kollektiewe tipe produksieskemas sluit in:

- Die prominensie van 'werkerdeelnameskemas', 'aandeeldeelskemas' en 'gesamentlike ondernemings' (Ngqangweni & van Rooyen in Kirsten *et al.* (1998: 110) en Hamman in Kirsten *et al.* (1998: 241 en 242)) as voorstelle vir bemagtigingsmiddels, sonder dat die skrywers spesifiseer dat die skemas nie meer as ruilbemagtigingskemas kan en mag wees nie (sien afdeling 14.3).
- 'n Grondhervormingsprogram wat tot op hede die vorm aanneem van groepsbemagtiging: "commercial farmland in South Africa has been transferred...to disadvantaged groups [eie klem]..." (Kirsten *et al.* 1998: 246).

Tot en met die kollektiewe element se invloed erken en waardeur word, is daar geen aanduiding dat die welvaartinhiberende grondhervormingsprogram wat tans in Suid-Afrika van regeringskant gevolg word omgekeer gaan word nie. Kommersiële grond

---

<sup>18</sup> Deur die tipe waarneming te maak bevestig Kirsten *et al.* (1998) dat daar 'n sterk kollektiewe element in Suid-Afrika aanwesig is. As individuele eiendomsreg nie deur die meerderheid in Suid-Afrika as legitiem beskou word nie, beteken dit dat kollektiewe eienaarskap as legitiem beskou word.



word deur die program verander in kollektiewe grond en dra so by tot die armoedeprobleem in Suid-Afrika eerder as om by te dra tot die aanspreek daarvan. Op die lange duur gaan die tendens in onder andere voedselpryse weerspieël word.

Die verwarring wat Kirsten *et al.* (1998) tussen legitieme en welvaartgenererende insituisies ervaar word waarskynlik die beste weerspieël in die titel van hul boek: *The Agricultural Democratisation of South Africa*. Die titel dui daarop dat die betrokke skrywers van die oortuiging kan wees dat mens gelyktydig 'n demokratiese produksie-eenheid en produktiewe produksie-eenheid kan hê. Die welvaartgenererende produksie-eenheid in 'n ekonomie, naamlik die onderneming, is egter nie 'n demokrasie nie. Die sentrale gesag kan eerder as 'n diktatorskap beskryf word met die sonderlinge doel om transaksiekoste te minimeer.

Op soortgelyke wyse tas prof. S.J. Terreblanche mis wanneer hy voorstel dat die regering 'n veel groter deel van die ekonomie behoort te beheer (stuur sou 'n beter woordkeuse wees) en voorstel dat grondhervormingsprogramme versnel moet word sonder om te spesifiseer dat die programme meer individualisties van aard moet word: "demokratiseer swart bemagtiging sodat méér mense daarby baat vind" (*Rapport* 2003: 10). By 'n gebrek aan begrip vir die institusies wat welvaart vir 'n bevolking genereer gryp die skrywers na die term 'demokrasie' met sy idealistiese weerklank.

Vir die meeste Suid-Afrikaners het hierdie woord waarskynlik na agt jaar wat hul daaraan blootgestel is 'n ironiese toon ontwikkel. Suid-Afrika kan nie die luuksheid bekostig van nog kollektiewe eksperimente nie. Ekonomiese kommentators behoort hul register te hersien sodat hul meer realisties klink wanneer hul verwys na die institusies in die produksieproses wat die drome van Suid-Afrikaners moet realiseer.

In Suid-Afrikaanse landbou moet meer konglomerate van transaksies onder die aanvoering van swart individue (swart sentrale gesagte), in hul individuele hoedanigheid met groot frekwensie en ywer tot stand kom. 'n Onweglaatbare skakel in die proses om in die rigting te beweeg, is die koppeling van hulpbronne aan swart individue en nie swart groepe nie. Alternatiewe bemagtigingsopsies in 'n kollektiewe omgewing word volgende oorweeg.



## 15.4 Bemagtigingsopsies in 'n kollektiewe omgewing

### 15.4.1 Patriargale opsie

In 'n omgewing waar 'n individualistiese institusionele raamwerk ontbreek en 'n verwingende raamwerk teenwoordig is, sou mens kon argumenteer dat dit beter is vir 'n buitestander, wat nie blootgestel is aan meeloperdruk in 'n kollektiewe omgewing nie, om patriargaal op te tree tot die teikengroep die kapasiteit ontwikkel het om teen meeloperie in opstand te kom. Dus om op te tree soos Van Niekerk (1992: 54) nie wou doen in die naaldwerkgeval in afdeling 9.4.2.1 nie. In die naaldwerkgeval sou die produktiewe vroue, wat deur hul gemeenskapslede van anti-sosiale gedrag beskuldig word as hul nie hul inkomste met die minder produktiewe lede wou deel nie, dan kon vinger wys na Van Niekerk as die persoon wat die ongewilde situasie in stand hou en so sou die produktiewe naaldwerkvrout die gramskap van die gemeenskap kon vryspring.

Die inagneming van 'n kollektiewe element wat werkers in Suid-Afrika probeer vryspring deur bogenoemde strategie te volg, kan deel van die wantroue verklaar (uitgesluit die wantroue wat gebore is uit 'n weersin vir diskriminasie wat plaasgevind het) wat bestaan het tussen die oorwegend wit base en oorwegend swart werkers in Suid-Afrika. 'n Produktiewe werker wat byvoorbeeld 'n hoër salaris verdien as sy kollega kan bloot verwys na die 'wit baas' wat die stand van sake bepaal en so die gramskap van sy medewerkers en gemeenskapslede vermy wat individualisme as antisosiaal brandmerk. Die baas word die antisosiale individu, oftewel die sondebok, namens die produktiewe werker.

Die patriargale opset kan egter kort voor lank 'n lewe van sy eie kry, soos Ewert en Hamman (1999: 202) argumenteer die geval is op die deursnee Wes-Kaapse Wynplaas waar die patriargale opset volgens hulle eerder 'n goedkoop arbeidstrategie is. Ewert en Hamman (1999) betoog daarom dat die bemagtiging van die plaaswerkers die vorm moet aanneem van die totstandbrenging van 'n beter bedingingsposisie vir die werkers. "Workers ... are unable to further advance their position because of weak organization and a lack of social power. Also, the state's capacity to enforce legislation is far from perfect" (Ewert & Hamman 1999: 202).

Verder, soos in afdeling 12.4.1.1 bespreek is, plaas die patriargale opset 'n plafon op werkers se bemagtigingspotensiaal aangesien hul nie die vaardighede ontwikkel om die FEP onafhanklik van die patriarg aan te spreek nie.



#### 15.4.2 Direkte individualisering

'n Alternatiewe bemagtigingspad binne 'n kommunale omgewing sou wees om die institusies wat meelopers fasiliteer in kommunale gemeenskappe te vervang met individualistiese institusies. Die opsie vra egter vir institusionele ingryping op al die institusionele vlakke van die gemeenskap. 'n Proses wat uiters ontwrigtend kan wees omdat dit van 'n gemeenskap vra om op te hou bestaan soos dit gewoon was om te doen. Voeg daarby die gevestigde belang wat individue in tradisionele gemeenskappe in die status quo het, en dit word 'n hoogs onwaarskynlike scenario en proses wat waarskynlik met geweld gepaard sal gaan.

In aansluiting hierby is Van Zyl *et al.* (1994: 234) van opinie dat 'n burokratiese herallokasie van stamgronde ten einde boere te vestig as 'n strategie met groot konflikpotensiaal in kommunale areas beskou moet word.

'n Entrepreneur wat 'n surplus in 'n kollektiewe omgewing verdien, gaan 'n probleem hê solank die res van die samelewing kollektief georiënteerd is want gemeenskapslede gaan op grond van die kollektiewe bewussyn, aanspraak maak op die surplus wanneer hul tekorte ervaar (wat binne 'n kollektiewe gemeenskap hoogs waarskynlik is gegewe ontoereikendheid van die institusies om die FEP aan te spreek).

#### 15.4.3 Die verstedelikingsproses

Die proses van omskakeling van 'n kollektiewe samelewing in 'n individualistiese samelewing word in Suid-Afrika steeds die doeltreffendste gefasiliteer deur die verstedelikingsproses wanneer mense uit kollektiewe omgewings hul vestig in 'n stedelike individualistiese omgewing<sup>19</sup>. Die proses en die welvaartgenerering wat so bewerkstellig word deur die uitbreiding van die deelnemers aan die mark, sal voortduur solank stede instaat bly om nuwe aankomelinge te assimileer deur hul te koppel aan die individualistiese institusies waarop die stede se welvaart gebou is eerder as wat die aankomelinge hul kollektiewe institusies op die betrokke stad of dorp afdwing.

#### 15.4.4 Lewering van ondersteuningsdienste

Gegewe die konflikpotensiaal van direkte strategie in afdeling 15.4.2 hierbo beveel Van Zyl *et al.* (1994: 234) aan dat ondersteuningsprogramme eerder gebruik moet word en

---

<sup>19</sup> Sien Madi (1997: 92) se opmerking in die verband in afdeling 9.4.2.2.



gefokus moet word op die persone wat in kollektiewe gebiede reeds betrokke is by boerdery. Hul visualiseer dat so 'n verskaffing van dienste markkragte sal aktiveer wat 'n ekonomiese waarde vir die grond en plaasbates sal genereer wat weer 'markverwante' transaksies sal aanmoedig. 'n Voorbeeld van so 'n strategie is byvoorbeeld Graan Suid-Afrika se 'Swart Boer Ontwikkelingsprogram' wat bestaan uit die lewering van 'n wye reeks dienste aan swart opkomende boere (Graan Suid-Afrika 2001: 35-38).

Die diensverskaffingstrategie, alhoewel nie sonder sukses nie, word beperk deur die afwesigheid van behoorlike grondoordraginstitusies wat Van Zyl *et al.* (1994: 234) die aanbeveling laat doen dat eienaarskap bevorder moet word. 'n Proses wat soos in die vorige afdeling uitgewys is, egter konflikpotensiaal het. Verder is dit juis die doel van die diensverskaffingstrategie om beter gevestigde eiendomsreg te bewerkstellig.

#### **15.4.5 Gemeenskapsgebaseerde modelle**

Gegewe die gebrek aan sukses wat die vorige strategieë, veral in die landbou, in die verlede opgelewer het, word tans geëksperimenteer met die sogenaamde 'gemeenskapsgebaseerde' modelle (Deininger & Binswanger 1999: 267). Die Suid-Afrikaanse grondhervormingstrategie soos dit bespreek is in afdeling 15.2 en 15.3, weerspieël die internasionale tendens in die rigting van die 'gemeenskapsgebaseerde' modelle.

Die rede waarom die strategie gevolg word, kan toegeskryf word aan die afskeping van kollektiwisme deur beide die twee hoof opinerende ontwikkelingsdenkskole, naamlik die neoklassieke en die afhanklikheidsgeoriënteerde paradigmas (sien afdeling 9.5).

Neoklassieke beleidspraktiseerders neem wel die afwesigheid van eiendomsreg waar wanneer hul in 'n kollektiewe omgewing werk. Wat geïgnoreer word is dat die afwesigheid van eiendomsreg nie die fundamentele probleem in die gemeenskappe is nie maar eerder die sigbare simptome van 'n onderliggende kollektiewe omgewing en logika. Pogings om eiendomsreg af te dwing sonder om ander kollektiewe institusies aan te spreek deur dit byvoorbeeld te vervang met individualistiese herverdelende institusies, is dan onsuksesvol. Wanneer die pogings om eiendomsreg in isolasie af te dwing faal, word teruggeval op óf rassistiese argumente (sien hoofstuk 9) óf die meer aanvaarbare alternatief, naamlik afhanklikheidshipoteses soos die diskriminasiehipotese.



Die diskriminasiehipotese wat as alternatief aangehang word, se beleidsaanbeveling dat toegang tot hulpbronne gegee moet word, faal egter ook in soverre dit nie die gemeenskapslede in hul individuele hoedanigheid aan hulpbronne koppel nie (sien die bespreking in afdeling 15.2 en 15.3). Groepe of gemeenskappe word bemagtig as groepe, vandaar die term 'gemeenskapsgebaseerde' modelle.

Deininger en Binswanger (1999: 266) laat die skrywer met 'n beklemming om sy hart wanneer hy verwys na onder andere Suid-Afrika waar ge-eksperimenteer word met "a new *community-based* model of land reform" (267) (sien ook afdeling 15.2 en 15.3). Deininger en Binswanger sê ook sukses is behaal met die modelle, maar die gevallestudies in hoofstuk 12 en 13 weerspreek die aanspraak. Dit is ironies dat Deininger en Binswanger (1999: 266) maan teen die 'probleme in die praktyk' wat met die implementering van 'n grondhervormingsprogram geassosieer word en die 'gemak' waarmee ekonomiese imperatiewe tweede viool speel wanneer politieke druk toeneem, maar net daarna 'gemeenskapsgebaseerde' modelle propageer.

Die argument vir byvoorbeeld deelnemende bestuur word onder andere gedryf deur die "suspicion that small-scale cultivators could not farm on their own – let alone increase productivity" (Barraclough 1970 in Beininger & Binswanger 1999: 266). Mens hoef egter nie 'n atoomfisikus te wees om transaksiekoste te minimeer nie. Wat noodsaakliker is, is vir individue om toegang tot die mark te hê en uit hul foute te kan leer, en dat diegene wat nie die mas kan opkom nie op 'n ordelike manier plek maak vir entrepreneurs met beter kennis en vaardigheid. Kollektivisme in landbou het en ontnem mense steeds die geleentheid om op die wyse te leer. Verder dien hoë pryse van goeie grond in landbou ook as obstruksie wanneer swart individue hulself wel in hul individuele hoedanigheid wil laat geld.

#### 15.4.6 Gevolgtrekking

Die bemagtigingsprobleem in Suid-Afrika se landbou duur voort. Nie een van die opsies is suksesvol nie, want 'n bemagtigingsprogram in 'n kollektiewe omgewing wat welvaart wil skep vereis eerstens oorhoofs 'n *bona fide*-agent wat die proses stuur. Terselfdertyd moet: (1) bemagtigingspogings wat fokus op individue en aan die gemeenskap illustreer dat daar 'n alternatief tot meelopery is, geïmplimenteer word; (2) institusies wat die individue teen meelopery beskerm gevestig word; (3) gekommunikeer word dat die stelsel wat as individualisties voorkom, tog die algemene belang die beste dien; (4)



herverdelende institusies gevestig word wat die belasting wat onder andere deur die individuele boere gegenereer word, gebruik om in die basiese behoeftes van die gemeenskappe te voorsien wat nou sonder hul oorspronklike veiligheidsnet, naamlik gedeeltelike aanspraak op 'n lappie grond iewers moet klaarkom; (5) doeltreffende onderwys-, opleidings- en ondersteuningsinstellings gevestig word wat individue die kapasiteit gee om as entrepreneurs te funksioneer of individue in staat stel om 'n bydrae tot 'n entrepreneur se onderneming te lewer; (6) 'n metafisiese raamwerk van buite die produksiesfeer gevestig en/of onderhou word wat as oorkoepelende kollektiewe element dien en gelyktydig ook as teenvoeter dien vir potensiële opportunisme wat elk van bogenoemde punte kan kaap.

'n Mens kan nie anders as om empatie te hê met 'n beleidmaker wat gekonfronteer is met 'n kollektiewe omgewing nie, want sou 'n aggresiewe individualistiese benadering gevolg word, word geweld ontketen. Sou 'n subtile benadering gevolg word, word die proses deur meelopers in die kollektiewe gemeenskap gekaap. 'n Posisie tussen twee vure bestaan klaarblyklik, want doen mens niks, word die spiraal van groter wordende armoede en meelopery 'n selfvervullende tragedie.

Hoe om uit die situasie te kom, is steeds die probleem wat die Suid-Afrikaanse ekonomie vaspen omdat dit onsekerheid skep. Solank die vraag onbeantwoord bly gaan onsekerheid voortduur, gaan mense bly wonder, wit en swart Suid-Afrikaners inkluis, of die land op die lang termyn die weg gaan volg wat ander Afrika state in die vorige eeu gevolg het en of daar 'n hoër ongekeerde renaissance op ons wag.

Die uitdaging is om 'n individualistiese manier van doen te legitimeer. Die individualistiese opset in Suid-Afrika se kommersiële landboubedryf lei tans gebrek aan legitimiteit omdat dit oorwegend blank is. Die legitimiteit kan bevorder word deur 'n aggresiewe individualistiese swart bemagtigingsprogram, met die onderskeid dat dit in 'n individualistiese institusionele omgewing plaasvind eerder as 'n kollektiewe een.

So 'n program kan die individualistiese swart suksesse in die Suid-Afrikaanse landbou verseker wat nodig is om vertroue in die ekonomie te onderskryf sodat die vlak van groei wat nodig is om 'n duik in armoede te maak, behaal kan word. In die volgende hoofstuk word uitgebrei oor die individualistiese aanslag, komplementêrend tot deelnemendebestuurkemas as ruilbemagtigingskemas en die diensleweringsprogramme.



## 15.5 'n Agenda vir 'n hersiene grondhervormingstrategie

'n Grondhervormingstrategie wat die bestaan van kollektivisme in Suid-Afrika erken se doel sal wees om individue eienaarskap oor stukke grond wat ekonomiese eenhede kan wees te gee en te koppel aan of te laat plaasvind binne 'n individualistiese institusionele omgewing.

So 'n grondhervormingstrategie vereis addisioneel tot die ondersteuningsdienste waarna Kirsten *et al.* (1998) verwys die volgende: (1) dat kwaliteitgrond deur 'n derde party uitgekoop word en verdeel word in lewensvatbare produksie-eenhede; (2) dat agtergeblewe individue geïdentifiseer word aan wie individuele eienaarskap gegee word of wat dit teen 'n diskonto bekom; (3) dat die verhandelbaarheid van die plase waarvan eienaarskap verkry word vir 'n periode van tussen 15 en 30 jaar beperk word tot persone wat kwalifiseer as 'agtergeblewenes'; (4) dat gespesifiseer word dat aanvanklik (eerste twee jaar byvoorbeeld) slegs een plaas deur 'n persoon of persone verwant aan hom uit 'n agtergeblewe gemeenskap bekom mag word; (5) en dat slegs een persoon eienaarskap van die grond mag kry (dat die plaas dus nie onderverdeel kan word nie).

Die perk op die verhandelbaarheid van grond tot die teikengroep sal tot gevolg hê dat die waarde van die grond daal omdat swart landbougerigte entrepreneurs wat 'n mededingende opbrengs op grond kan genereer tans waarskynlik in 'n laer aanbod is as wit entrepreneurs. Wit entrepreneurs wat tans 'n hoër opbrengs kan genereer, sal 'n hoër prys vir die grond kan bekostig en so swart landbouers uit die mark prys. Die daling in die grond se waarde sal dit vir entrepreneurs uit die kollektiewe geledere wat wel oor die latente talent beskik maar gebrek het aan ondervinding en kapitaal, moontlik maak om tot 'n individualistiese omgewing toe te tree.

Individue uit 'n kollektiewe omgewing gaan geneig wees om terug te val op die beskerming van 'n kollektiewe strategie wanneer die uitdagings wat die aanspreek van die FEP bied fel raak. Die verhandelbaarheid van die bate en die bepaling dat slegs een persoon eienaarskap of verblyfreg op die grond sal kan bekom, sal verseker dat skuldeisers hul funksie kan verrig, naamlik om onsuksesvolle en ondoeltreffende kandidate (en hul uitgebreide families en/of werkers) van die plaas te sit. Op dié manier word ruimte geskep vir 'n nuwe entrepreneur uit 'n agtergeblewe groep om tot 'n individualistiese omgewing toe te tree omdat die bate nie verlore gaan in 'n kollektiewe omgewing nie, maar teen 'n lae prys beskikbaar bly. Die bemagtigingsinisiatief loop dus



nie dood by ondoeltreffende individue nie. Dit word gedryf deur die voordurende aanbod van swart entrepreneurs wat hul eie posisie wil verbeter.

Daar hoef nie 'n perk op die produksie-eenhedeground onder die beheer van 'n enkele individu geplaas te word nie, slegs dat eienaars aanvanklik beperk word tot een produksie-eenheid. Die rede hiervoor is dat die aard van landbou wat intense monitering deur die aanspraakmaker op die residu (dus die eienaar) vereis, 'n natuurlike perk plaas op die grootte van 'n produksie-eenheid waar transaksiekoste doeltreffend geminimeer kan word (sien Van Zyl 1996 wie se navorsing hierdie transaksiekostehipotese bevestig). Die bemagtigingsinisiatief word dus nie aanvanklik deur enkele kapitaalhebbers beleër wat met die aanvang van die bemagtigingsinisiatief al die grond goedkoop opkoop nie.

Op die wyse word nie net in geslaag om die prys van grond te laat daal en so die kommersiële landbou toeganklik te maak vir die teikengroep nie, maar gelyktydig word bykans al die verwringings waarna Deininger en Binswanger (1999: 262-267) verwys wat manipulerings van markkragte inhou, vermy omdat:

- geen plafon op die prys van die grond geplaas word nie;
- grond nie vir spesifiek landbou gesoneer word nie;
- beperkinge op die verhandelbaarheid van grond nie omvangryk is nie; intendeel hoe meer likied die grondmark vir agtergeblewenes is, hoe makliker word dit vir onsuksesvolle swart boere om uit te tree en so geleentheid te skep vir nuwe individuele swart boere wat hul hand aan landbou wil waag;
- grond se prys laag gehou word, maar wanneer swart boere net so mededingend soos wit boere raak, sal die grond se prys natuurlik weer styg, maar dan is dit nie meer nodig om grond se prys laag te hou nie want dan het welvaartgenererende bemagtiging vir swart boere geslaag;
- die mark vir grond nie verwring word nie;
- gemeenskapsgebaseerde programme, dus kollektiewe 'bemagtigingspogings', vermy word.

Die enigste manier hoe 'n kollektiewe strategie die program kan kaap, is as eienaars wat 'n kollektiewe produksiestrategie volg voortdurend al hul skulde kan delg. Die probleme wat met 'n kollektiewe produksiestrategie geassosieer word, gaan uiteindelik die



oorspronklike eienaar in 'n skuldposisie dwing omdat dit tot hoër transaksiekoste as mededingers aanleiding gee, wat gaan beteken dat hy afgesit gaan word. Dit beteken, gegewe dat slegs 'n individu oor die betrokke produksie-eenheid eienaarskap kan kry, dat sy uitgebreide familie ook afgesit gaan word (die verblyfsregte wat arbeiders tans kan bekom, kan die proses uitrek). Die kollektiewe strategie word vermy deur die ondoeltreffendheid van die kollektiewe strategie op voorwaarde dat die 'reëls van die spel' afgedwing word.

So 'n grondhervormingstrategie gaan duidelik 'n verbintenis van die owerheid tot 'n individualistiese benadering eis. As so verbintenis nie gemaak kan word nie, sou dit beter wees om nie die strategie wat in hierdie afdeling voorgehou word, te volg nie. In welke geval die gedeelte van Landbou in Suid-Afrika wat 'n wesenlike bydra tot welvaart lewer blank gaan bly.

Alle agtergeblewenes sal duidelik nie kan deel uitmaak van die proses wat hier voorgehou word nie en die armstes van die armes gaan ook waarskynlik nie direk gehelp word nie (behalwe in soverre voedsel bekostigbaar gaan bly). Die fondse en grond met potensiaal om welvaart vir 'n eienaar en sy familie te genereer, is net te min om almal direk te laat deel. Maar dit is die realiteit van die ekonomiese probleem. Geen grondhervormingstrategie of landbougebaseerde ekonomie kan almal se welvaart direk verbeter nie, en beslis nie een wat 'n kollektiewe inslag het nie. Net 'n individualistiese ekonomie, waarin omvangryk gespesialiseer en geruil word, kan genoeg welvaart skep in en veral buite die landbou om ook die armstes van die armes te help.

Individue wat eienaarskap oor grond gaan verkry, sal geïdentifiseer moet word. Welke kriteria gebruik gaan word om sulke individue te identifiseer, is die eerste probleem wat deur so strategie oorkom moet word.

Van Rooyen en Njobe-Mbuli (in Van Zyl *et al.* 1996: 491) poog om kritiese sukseskriteria te identifiseer waarvolgens begunstigdes van 'n bemagtigingsprogram geselekteer behoort te word. Hulle sê dat een van die kritiese sukseskriteria vir grondhervormingsprogramme is dat vrees van uitsluiting aangespreek moet word. Die vrees is intens in 'n kollektiewe omgewing waarskynlik omdat lede van 'n stam tradisioneel hul regte ontleen (soos reg op grond) aan die behoort aan die stam (sien afdeling 9.4.3 en 9.4.2). Verder is die vrees waarskynlik intens omdat ruilhandel waardeur die res van die gemeenskap indirek steeds toegang sou hê tot die produkte van



die grond waaraan hul nie meer deel het nie grootliks afwesig is in 'n kollektiewe omgewing.

Die NIE-perspektief op grondhervorming vereis egter dat uitsluiting plaasvind ten gunste van die individue wat geïdentifiseer is (ten einde hulle te motiveer) en dat die gemeenskap die uitsluiting nie net moet erken en respekteer nie, maar die nuwe grondeienaars ondersteun in die afdwinging daarvan. Individualistiese herverdelende institusies wat deel uitmaak van 'n moderne kapitalistiese bestel en wat die individue wat uitgesluit is steeds ondersteun, moet dus saam met die individualistiese grondhervormingstrategie geïmplementeer word. Suid-Afrika is tans in die uitsonderlike posisie dat die individualistiese institusies wat rondom so grondhervormingsprogram moet bestaan, soos gevestigde eiendomsreg, 'n doeltreffende belastingstelsel, 'n sosiale veiligheidsnet, vakbonde en minimum lone tans in die kommersiële landbou teenwoordig is.

Wat belangrik is om in te sien, is dat 'n grondeienaar die res van die gemeenskap, wat die mark vir sy produk is en die bron van arbeid, net so nodig het as wat die gemeenskap die grondeienaar nodig het as bron van produkte en werkskepping. 'n Individualistiese benadering tot grondhervorming is nie 'n uitsluiting van die res van die gemeenskap van die 'vrugte van die land' nie, dit is juis die teenoorgestelde. Dit bied 'n gemeenskap die geleentheid om die welvaart van die land te ontsluit omdat dit motivering gee om die FEP te oorkom en spesialisasie moontlik maak.

Hoe langer individualistiese bemagtigingsaksies egter uitgestel word, hoe groter word die druk op die bestaande individualistiese institusies wat die res van die bevolking wat vasgevang is in 'n kollektiewe opset dra. Tyd is so gesien ook nie in 'n oneindige aanbod nie, 'n realiteit wat 'n individualistiese grondhervormingsprogram dringend maak.

'n Individualistiese grondhervormingsprogram gaan egter waarskynlik nie deur die owerheid gevolg word nie, of as dit gevolg word, gaan dit 'n uiters tydsame proses wees gegewe dat dit 'n polities ongewilde strategie gaan wees om te volg. Verder het staatsinstansies nie dieselfde begrip vir die behoeftes van 'n entrepreneur as wat organisasies soos Graan Suid-Afrika het wie se lede entrepreneurs in die Landbou is nie. Die inisiatief vir die implementering van 'n individuele bemagtigingstrategie moet daarom waarskynlik deur die privaat sektor, en die instansies wat die privaat sektor bedien, soos Graan Suid-Afrika, geneem word. Wanneer en soos die program vrugte



afwerp, ook vir swart mense, sal dit legitiem word en geïnkorporeer word in beleid wat ondersteun word deur die meerderheid mense in Suid-Afrika.

## 15.6 Gevolgtrekking

Die hoofstuk het gewys dat 'n meer genuanseerde beleidsdenkraamwerk nodig is. Een wat die inhiberende invloed van die kollektiewe bestel ook in ag neem. Die leemte van beleid tans word weerspieël in die kollektiewe aard van die bemagtigingspogings wat tans gepropageer word.

Die 'individualistiese' vereiste wat hier gestel word sou deur 'n institusionele leek as 'n negeerbare nuanse afgemaak kon word. Die herkenning van kollektivisme se invloed in ontmagtigings is egter die eerste stap in die proses om grondhervorming in Suid-Afrika in 'n welvaartgenererende proses te omskep.

Tans lei 'n eensydige diagnose van die probleem tot 'n verwronge logika van hoe die probleem reggestel kan word. Die probleem word gediagnoseer as net dat bronne deur diskriminasie ontnem is, met die gevolg dat net aanbeveel word dat dit reggestel word deur bronne te herverdeel. Verwagtinge word in die proses geskep wat onafwendbaar teleurgesteld gaan word gegewe dat kollektivisme op die wyse onaangespreek gelaat word. So funksioneer die tipe programme net om rassisme aan te blaas wat as die enigste verklarende veranderlike gaan oorbly wanneer die teikengroep misluk op dieselfde hulpbron waar 'n individu sukses behaal het. Die enigste uitweg uit die afwaartse spiraal is individualisme.

Die kollektivistiese argument bly 'n slagpat vir beleidmakers omdat dit so mooi op die oor val. Beleidmakers moet hulle deeglik vergewis van die aard van welvaartgenererende institusies. Die alternatief is 'n inhiberende grondhervormingsprogram in Suid-Afrika, al is dit 'n legitieme program soos uit afdeling 15.3 blyk.

Die warboel wat ons ontwikkelingseconomie of die bemagtigingsdebat noem, word net sinvol as die vertrekpunt die ekonomiese probleem bly (die bestaan van oneindige behoeftes, skaarsheid en die potensiaal vir opportunistiese wat dit skep) en dit deurentyd in gedagte gehou word. Die faktore wat aanleiding gee tot welvaart is kompleks, maar nie onverstaanbaar of onrealiseerbaar nie.



## 16. GEVOLGTREKKING

Die probleem wat die tesis vir homself ten doel gestel het, is om begrip te ontwikkel vir wat bemagtiging is en hoe dit bevorder kan word. Hieruit het twee vrae ontwikkel, naamlik eerstens in watter mate kan deelnemende bestuur indirek tot bemagtiging bydra, met ander woorde wanneer en in watter mate kan dit in 'n onderneming geïmplementeer word. Die tweede vraag is wat word vereis om in 'n ekonomie direk tot bemagtiging by te dra.

Albei die vrae het gelei tot die sekondêre vraag, naamlik wat die wese van 'n onderneming is en wat presies die verhouding is waartoe dit tot die res van die ekonomie staan aangesien die antwoord op hierdie vraag die eerste twee vrae sal kan toelig. Vrae oor die aard van 'n onderneming is in hoofstuk 2 tot 7 aangespreek. Daar is begin met 'n beskrywing van die ekonomiese probleem waaraan die onderneming sy bestaan ontleen. Verder is uitgeklaar dat 'n onderneming 'n sentrale gesag is wat die prysseine wat die mark stuur filter en omsit in bevelen aan die werknemers onder sy gesag om so die produk of diens gegenereer te kry wat die beste in die toekomstige behoeftes van die mark voorsien.

Die produksieproses kan saamgevat word as 'n proses wat daarop uit is om transaksiekoste te minimeer. Verskillende insette en produksieprosesse word gekombineer deur kontrakte tussen die sentrale gesag (direk of indirek) en die party wat die inset lewer. Die koste waarmee die transaksies gepaard gaan word, gegewe sekere voorwaardes, in die wins van die onderneming weerspieël.

Met die kennis van die welvaartgenererende institusies wat universeel is aan ekonomieë, is in afdeling B terugbeweeg na die oorspronklike vraag, naamlik wat bemagtiging is of veronderstel is om te wees. In hoofstuk 8 is 'n definisie van bemagtiging afgelei op grond van die begrip wat in afdeling A gevorm is. Uit die definisie het dit egter geblyk dat bemagtiging van 'n individu afhanklik is van die omgewing waarin 'n individu funksioneer. Die daaropvolgende hoofstuk is toe daaraan gewy om die invloed van die omgewing op die ekonomiese prestasie van 'n individu te beskryf.

In die proses is 'n begrip ontwikkel vir die ontwikkelingsprobleem in Suid-Afrika vanuit die NIE-perspektief. Spesifiek vir die probleem soos dit in tradisionele landelike gebiede ervaar word waar die geïnstitusionele meeloperprobleem as bydraend tot onderontwikkeling geïgnoreer word, maar dikwels slegs ten gunste van verklarings wat



diskriminasie die blaam gee geargumenteer word. In hoofstuk 10 is toe verwys na industriële lande se institusionele omgewings om leidrade te bekom aangaande welke institusionele opset bemagtiging wel fasiliteer. Met die begrip van wat bemagtiging veronderstel is om te wees en hoe die institusionele omgewing wat dit wil fasiliteer daaruit moet sien, kon die taak om 'n bemagtigingsevalueringsraamwerk saam te stel in hoofstuk 11 aangepak word.

Die evalueringsraamwerk, omdat dit gebaseer is op die voorafgaande teorie, kon gebruik word om die teorie te toets deur dit op gevallestudies toe te pas. Tydens die toepassings is die voorspellings wat die evalueringsraamwerk maak (teorie maak) vergelyk met die werklike uitkomst van die gevallestudies. Die toepassing is gemaak op drie gevallestudies in hoofstuk 12 en 13 wat uitkomst wat die teorie voorspel, bevestig.

Een van die primêre knelvrae waarmee die tesis afgeskop het, naamlik in watter mate deelnemende bestuur geïmplementeer kan word, kon nou beantwoord word in hoofstuk 14 met verwysing na die teorie en empirie wat daarop dui dat die enigste perk op die implementering daarvan is dat dit nie mag inbreuk maak op die bestuur se funksie in die onderneming nie. Dus dat die implementering daarvan nie die bestaan van die bestuur aan die een kant en arbeid aan die ander kant opskort nie. Die bestaan van die verhouding is funksioneel. Sodra 'n deelnemende bestuurskema die verhouding verweer, word dit onvolhoubaar omdat die onderneming se bestaansfondamente ondergrawe word.

In hoofstuk 14 kon spesifieke gevolgtrekkings rakende die onderskeie gevallestudies ook gemaak word en het die funksionaliteit van die evalueringsraamwerk geblyk. Die gevolgtrekkings rakende die bemagtigingspotensiaal van die onderskeie skemas was telkens verskillend en die oorsake vir die prestasie of mislukking van die pogings as bemagtiging telkens as gevolg van ander faktore. Die uiteenlopende gevolgtrekkings het die klem laat val op die noodsaaklikheid van 'n evalueringsraamwerk soos hier ontwikkel is, wat nie beperk word deur die verskeidenheid van tipes bemagtigingskemas wat bestaan nie, wat met hoë frekwensie toegepas kan word en terselfdertyd die inligting rakende die bemagtigingskwaliteit van 'n skema genereer.

Met die begrip aangaande die bemagtigingsomgewing en institusies is die huidige grondhervormingsbeleidsdenkraamwerk oorweeg. Daaruit het dit geblyk dat die huidige beleidsdenkraamwerk homself leen tot die diskriminasiehipotese as verklaring vir die



onderontwikkeling in Suid-Afrika sonder behoorlike inagneming van die invloed van kollektivisme in Suid-Afrika. Die gevolg is dat huidige beleid 'n groter toegang tot hulpbronne en dienste vir onderontwikkelde groepe bepleit word sonder melding van individualistiese institusionele vereistes.

Terwyl die diskriminasiehipotese nie verwerp word in hierdie tesis nie, vereis welvaartgenerering in Suid-Afrika toegang tot hulpbronne gekoppel aan individualistiese institusies. 'n Agenda vir grondhervorming in Suid-Afrika word hiermee in gedagte in hoofstuk 15 oorweeg.

Die gevolgtrekking van die analise is dat welvaartgenererende bemagtiging toegang tot 'n verhandelbare hulpbron vir 'n individu vereis asook die vermoë by die individu om die hulpbron op 'n volhoubare wyse te kan verhandel, dus om transaksiekoste tot mededingende vlakke te kan verlaag. Die gebrek aan ekonomiese prestasie ten spyte van die vordering wat op makro-ekonomiese vlak gemaak is, kan na aanleiding van die definisie verklaar word deur na mikroveranderlikes te verwys.

Die grootste uitdaging waarvoor Suid-Afrika staan, wat betref welvaartskepping in die toekoms, is nie MIV/Vigs of hoe water en elektrisiteit by almal uitgekry gaan word nie. Wat ons welvaart in die toekoms fundamenteleer gaan raak is of geslaag gaan word om opportunisme te herdefinieer sodat najaging van eiebelang in produksie nie gelyk gestel word daaraan nie, maar dat erken word dat dit die beste manier is vir 'n gemeenskap om die algemene belang te dien te midde van die ekonomiese probleem. Vir eiebelangnajaging om nie inderdaad in opportunisme te ontaard nie, vereis egter 'n stel institusies, met die onderliggende institusie 'n metafisiese raamwerk wat individue tot dankbaarheid stem.

Navolging van doeltreffende institusies op mikrovlak is egter net soos die navolging van doeltreffende institusies op makro-ekonomiese vlak, 'n keuse wat uiteindelik nie afgedwing kan word aan 'n individu of groep nie. Deur die aard van welvaartgenererende institusies te kommunikeer word dit moontlik vir individue om ingeligte keuses te maak en word die institusies legitiem as genoeg individue 'n keuse vir hul maak.



## BRONNELYS

Abromovitz M 1989

**Thinking about growth, and other essays on economic growth and welfare**, Cambridge University Press, Cambridge, Ch. 1, pp. 3-79

Adam S 1776

**An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, The 1981 edition of Liberty Classics, Indianapolis, edited by Campbell R H & Skinner A S

Akerlof G A 1970

The Markets for 'Lemons': Qualitative Uncertainty and the Market Mechanism, **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 84, pp. 488-500

Albertyn R M 2000

**Conceptualisation and Measurement of the Empowerment of Workers: an Educational Perspective**, Unpublished Ph.D. thesis, Universiteit van Stellenbosch

Alchian A & Demsetz H 1972

Production, Information Costs, and Economic Organization, **The American Economic Review**, Vol. 62, pp. 777-791

Anstey M 1997

Problems in Developing an Appropriate Culture for Affirmative Action, **Labour Relations Research and Topics Series**, No. 5, Labour Relations Unit, University of Port Elizabeth

Backhouse R E 1998

**Explorations in Economic Methodology: From Lakatos to empirical philosophy of science**, Routledge, New York

Banks L 1997

**Motivation in the Workplace: Inspiring Your Employees**, American Media, West Des Moines

Bardhan P 1989

**The Economic Theory of Agrarian Institutions**, Oxford University Press, New York

Best M H 1990

**The New Competition, Institutions of Industrial Restructuring**, Polity Press, Cambridge

Black P A 1983

Participant Observation and Logical Positivism in the Social Sciences, **World Development**, Vol. 11, No. 4, pp. 389-390

Black P A 2000

**Public Economics for South African Students**, Oxford University Press, Kaapstad



- Blaug M 1980  
**The methodology of economics or how economists explain**, Cambridge University Press, Cambridge
- Boshoff E 2001  
**The Effect of the Whitehall Equity Share Scheme on Farm Worker Participants**, Unpublished master's dissertation, Universiteit van Stellenbosch
- Caldwell B J & Coats A W 1984  
 Communications – The Rhetoric of Economists: A Comment on McCloskey, **Journal of Economic Literature**, Vol XXII, pp. 575-578
- Cilliers P 1998  
**Complexity and Postmodernism, Understanding complex systems**, Routledge, London
- Coase R H 1999  
 The Task of the Society, Openingsrede gelewer tydens die jaarlikse konferensie van die, **International Society for New Institutional Economics, Newsletter**, Vol. 2, No. 2, pp. 1-6
- Coase R H 1937  
 The Nature of the Firm, **Economica**, Vol. 4, pp. 386-405
- Cohen J K & Cyert M R 1965  
**The Theory of the Firm: Resource Allocation in a Market Economy**, Prentice-Hall, New Jersey
- Cookson M J 1999  
**Black Economic Empowerment in South Africa with Particular Reference to Metropolitan and NAIL**, Unpublished master's dissertation, Universiteit van Stellenbosch
- Cromie H 1998  
**'n Bedryfsielkundige Onderzoek na Vertroue in Arbeidsverhoudinge**, Ongepubliseerde magistrerverhandeling, Universiteit van Stellenbosch
- De Coning T J, Kwinana L, Lötter S, Munnik I & V.d. M Smit E 1997  
 Black People's Access to Entrepreneurial Power in Corporate South Africa, a survey of 58 organisations in the private and public sector, **Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration**, Francolin Publishers, Cape Town
- Deininger K & Binswanger H 1999  
 The Evolution of the World Bank's Land Policy: Principles, Experience, and Future Challenges, **The World Bank Research Observer**, Vol. 14 No. 2, pp. 247-276
- Department of Finance 1996  
**Growth, employment and redistribution: A macro-economic strategy**, Department of Finance, Pretoria
- D'Haese M & Mdula R 1998  
 The effects of disempowerment: On-farm problems related to restricted access to resources, support services and rights, in Kirsten J, Van Zyl J & Vink N, **The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town



- Douma S & Schreuder H 1991  
**Economic Approaches to Organizations**, Prentice Hall, London
- Drobak J N & Nye J V C  
**The Frontiers of the New Institutional Economics**, Academic Press, London
- Du Plessis P G 1996  
**Kontemporêre bestuursvraagstukke**, US Drukkery, Stellenbosch
- Eckert J B, Hamman J N & Lombard J P 1996  
 Perceiving a new future: Empowering farmworkers through equity sharing,  
**Development Southern Africa**, Vol. 13, No. 5, pp. 693-711
- Eggertsson T 1990  
**Economic behavior and institutions**, Cambridge University Press, New York
- Ewert & Hamman 1999  
 Why Paternalism Survives: Globalization, Democratization and labour on South African Wine Farms, **Sociologia Ruralis**, Vol. 39, No. 2, pp. 202-220
- Fay B 1975  
**Social Theory and Political Practice**, George Allen & Unwin Ltd, London
- Giddens A 1998  
**The third way, the renewal of social democracy**, Blackwell Publishers, Cambridge
- Graan Suid-Afrika 2001  
**Jaarverslag**, Dreyer Drukkers, Bloemfontein
- Granovetter M 1985  
 Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness, **American Journal of Sociology**, Vol. 91 No. 3, pp. 481-510
- Hart O 1989  
 An Economist's perspective on the Theory of the Firm, in Putterman L & Kroszner R S 1996, **The Economic Nature of the Firm**, Cambridge University Press, New York
- Harriss J, Hunter J & Lewis C M 1995  
**The New Institutional Economics and Third World Development**, Routledge, London
- Hirshleifer J & Riley J G 1994  
**The analytics of uncertainty and information**, Cambridge University Press, Cambridge
- Johnson R & Redmond D 1998  
**The Art of Empowerment: the Profit and Pain of Employee Involvement**, Financial Times Pitman Publishers, Johannesburg
- Katouzian H 1980  
**Ideology and Method in Economics**, Macmillan, London



- Kirsten J F & Van Zyl J 1998  
Access to productive resources and issues of sustainability, in Kirsten J, Van Zyl J & Vink N, **The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town
- Kirsten J, Van Zyl J & Vink N 1998  
**The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town
- Klaes M 2000  
The history of the Concept of Transaction Costs: Neglected Aspects, **Journal of the History of Economic Thought**, Vol. 22, No. 2, pp. 191-216
- Klitgaard R 1995  
**Institutional Adjustment and Adjusting to Institutions**, Wêreldbank, Besprekingsreeks Washington DC
- Klug H 1996  
Bedevilling agrarian reform: the impact of past, present and future legal frameworks, in Van Zyl J, Kirsten J & Binswanger H P, **Agricultural Land Reform in South Africa Policies, Markets and Mechanisms**, Oxford University Press, Cape Town
- Kooy Z W & De Villiers A P 2001  
Worker Participation – An Economic Perspective, **Paper presented at the conference of the Economic Society of South Africa**, Johannesburg
- Kooy Z W, Karaan M & Tregurtha N 2002  
**An Evaluation of the empowerment potential of the Lutouw and Goedemoed projects**, Unpublished research report, produced for the Department of Water Affairs and Forestry of the Western Cape by the Department of Agricultural Economics at the University of Stellenbosch, Stellenbosch
- Kotzé J C 1993  
**In Their Shoes, Understanding black South Africans through their experiences of life**, Jta & Co. Ltd, Kenwyn
- Laffont J J 1989  
**The Economics of Uncertainty and Information**, MA: MIT Press, Cambridge
- Lamb C W, Hair J F & McDaniel C 1996  
**Marketing**, 3<sup>rd</sup> edition, South-Western College Publishers, Cincinnati
- Lane J E 1995  
**The Public Sector Concepts, Models and Approaches**, 2<sup>nd</sup> edition, SAGE Publishers, London
- Letsoalo E M 1987  
**Land Reform in South Africa, A Black Perspective**, Skotaville Publishers, Johannesburg
- López J & Potter G 2001  
**After Postmodernism, an introduction to critical realism**, The Athlone Press, London



- Lyne M C & Thomson D N 1998  
Creating opportunities for farmers in communal areas: Adapting institutions to promote an efficient rental market in arable land, in Kirsten J, Van Zyl J & Vink N, **The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town
- Madi P M 1997  
**Black Economic Empowerment in the New South Africa: The rights and the wrongs**, Sigma Press, Pretoria
- McCloskey D N 1983  
The Rhetoric of Economics, **Journal of Economic Literature**, Vol. XXI, pp. 481-517
- McCloskey D N 1984  
Communications – Reply to Caldwell and Coats, **Journal of Economic Literature**, Vol. XXII, pp. 579-580
- Mohr P, Fourie L & medewerkers 1996  
**Ekonomie vir Suid-Afrikaanse Studente**, Van Schaik Uitgewers, Pretoria
- Nederlands Gesprek Centrum 1973  
**Hervorming van de onderneming**, Bosch & Keuning n.v., Baarn
- Nicholson W 1995  
**Microeconomic Theory, Basic Principles and Extensions**, 6<sup>th</sup> edition, The Dryden Press, London
- North D C 1990  
**Institutions, Institutional Change and Economic Performance**, Cambridge University Press, Cambridge
- Odendal F F, Schoonees P C, Swanepoel C J, Du toit S J, & Booysen C M 1994  
**Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal**, Perskor, Midrand
- Parrenello S 1990  
**The efficiency Wage Hypothesis and the Representation of the Production Process**, Discussion Document, Wissenschaftszentrum, Berlyn
- Perez C 1984  
Microelectronics, Long waves and Structural Change: New Perspectives for Developing Countries, **World Development**, Vol. 13, No. 3, pp. 441-486
- Putterman L & Kroszner R S 1996  
**The Economic Nature of the Firm**, Cambridge University Press, New York
- Rapport 2003  
**Sampe is terug ná 7 jaar se windstilte**, 12 Januarie, bl. 10, Jaargang 34, nr.2
- Republiek van Suid-Afrika 1998a  
**Wette van die Republiek van Suid-Afrika, Arbeid**, No. 3, bl. 441-488, The Employment Equity Act, No. 55 van 1998
- Republiek van Suid-Afrika 1998b  
**Wette van die Republiek van Suid-Afrika, Water**, No. 27, bl. A 52, Nasionale Waterwet, No. 36 van 1998



- Rutherford M 1994  
**Institutions in Economics, The Old and the New Institutionalism**, Cambridge University Press, New York
- Samuels W J 1995  
The present state of institutional economics, **Cambridge Journal of Economics**, No. 19, pp. 596-590
- Schumpeter J A 1942  
**Capitalism, Socialism, and Democracy**, Harper & Row Publishers, New York
- Semler R 1993  
**Maverick! The success story behind the world's most unusual workplace**, Century, London
- Slabbert J A, Prinsloo J J, Swanepoel B J & Backer W 1998  
**Managing Employee Relations in South Africa**, Butterworth, Durban
- Smith A 1776  
Reprinted 1970. **The Wealth of Nations**, A S Skinner (ed.), Penguin Books, London
- Smit B W & McCarthy C L 1994  
**International Economics**, 2<sup>nd</sup> edition, Butterworths Publishers, Durban
- Steinbeck J 1939  
**The Grapes of Wrath**, Heron Books, Geneva
- Sunde J & Kleinbooi K 1999  
**Promoting equitable and sustainable development for women farmworkers in the Western Cape**, Report on a research project undertaken by the Centre of Rural Legal Studies, Stellenbosch
- Terreblanche S J 1993  
Kapitalisme, sosialisme en demokrasie: 'n herbesinning oor Schumpeter na die revolusie van 1989, verskyn in '**Intellektueel in Konteks, Opstelle vir Hennie Rossouw**', Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria
- Terreblanche S J 1994  
**'n Geskiedenis van opeenvolgende ekonomiese stelsels**, Southern Boekuitgewers, Halfweghuis
- Terreblanche S J 1998a  
**'n Geskiedenis van Ekonomiese Denke**, Opgestel vir voorgraadse lesings aan die Universiteit van Stellenbosch, Stellenbosch
- Terreblanche S J 1998b  
Empowerment in context: The struggle for hegemony in South Africa, in Kirsten J, Van Zyl J & Vink N, **The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town
- Todaro M P 1991  
**Economic Development in the Third World**, 4<sup>th</sup> edition, 3<sup>rd</sup> publication, Longman Publishers, London



- Tregurtha N & Karaan M 1996  
**A Human Development Profile of farmworkers in the Western Cape**, Rural Foundation, Stellenbosch
- Tregurtha N & Karaan M 1999  
**Farm Worker Equity Schemes in the Western Cape: An Evaluation**  
 Unpublished research report, produced for the Department of Land Affairs, Western Cape
- Tyer M A 1998  
**Black Economic Empowerment in the new South Africa: An Exploratory Study of a Corporate Deal in the Context of Economic Development**, Unpublished master's dissertation, Universiteit van Stellenbosch
- Van der Berg S 1997  
 South African social security under apartheid and beyond, **Development Southern Africa**, Vol. 14, No. 4, pp. 481-503
- Vandenberg P 1998  
**North's institutionalism as a bridge between neo-classical and alternative schools**, Department of Economics, School of Oriental and African Studies, University of London, Discussion Series, No. 83
- Van Niekerk A 1992  
**Sáám in Afrika**, Tafelberg Uitgewers, Kaapstad
- Van Zyl J, Van Rooyen C J, Kirsten J F, & Van Schalkwyk 1994  
 Land Reform in South Africa: Options to consider for the future, **Journal of International Development**, Vol. 6, No. 2, pp. 219-239
- Van Zyl J 1996  
 The farm size-efficiency relationship, in Van Zyl J, Kirsten J & Binswanger H P, **Agricultural Land Reform in South Africa Policies, Markets and Mechanisms**, Oxford University Press, Cape Town
- Van Zyl J & Kirsten J F 1998  
 The process of a market-assisted land reform, in Kirsten J, Van Zyl J & Vink N, **The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town
- Venter L 2001  
**In the shadow of the rainbow**, Heinemann Publishers, Johannesburg
- Vink N & Van Zyl 1998  
 Black disempowerment in South African agriculture: A historical perspective, in Kirsten J, Van Zyl J & Vink N, **The Agricultural Democratisation of South Africa**, Africa Institute for Policy Analysis and Economic Integration, Francolin Publishers, Cape Town
- Visie 2020 vir die SA Wynbedryf 1999  
**Wynboer**, Julie 1999, Bl 48-49
- Visie 2020 Werkswinkels met Plaaswerkersvereniging 2000  
**Departement Landbou-Ekonomie, Universiteit van Stellenbosch**, Mei tot Augustus 2000



Williamson O E 1975

**Markets and Hierarchies: Analysis and Antitrust Implications, A Study in the Economics of Internal Organization**, The Free Press, New York

Williamson O E 1981

The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach, **American Journal of Sociology**, Vol. 87, No.3, pp. 548-577

Williamson O E 1985

**The economic institutions of capitalism**, Free Press, New York

Williamson O E & Masten S E 1999

**The Economics of Transaction Costs, An Elgar Critical Writings Reader**, Edward Elgar Publishers, Northampton

Williamson O E 1999

The New Institutional Economics: Taking Stock/Looking Ahead, Artikel gelewer by die jaarlikse konferensie van die **International Society for New Institutional Economics**, **Nuusbrief**, Vol. 2, No. 2, pp. 9-20